

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE HAYIRSEVER HANIM SULTANLARA
BİR ÖRNEK: HÜRREM SULTAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Zehra YAVUZCAN

Danışman
Doç. Dr. Mehmet SÜME

BOLU 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Zehra Yavuzcan'a ait '' Osmanlı Devleti'nde Hayırsever Hanım Sultanlara Bir Örnek: Hürrem Sultan'' adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim/ Yeniçağ Bilim Dalı'nda **Yükseklisans tezi** olarak oy birliğiyle / ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

31.07.2019

Unvan, Ad, Soyad

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Mehmet SÜME.....

Üye : Dr. Öğrt. Üyesi Mustafa BOSTANCI

Üye : Dr. Öğrt. Üyesi: Abdullah LÜLECİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, **“Osmanlı Devleti’nde Hayırsever Hanım Sultanlara Bir Örnek: Hürrem Sultan”** başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zehra YAVUZCAN

31.07.2019

ÖN SÖZ

Çalışmamızın amacı, Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Hürrem Sultan'ın hayırseverliğini ön plana çıkarmak ve bu uğurda ihdas etmiş olduğu birçok vakıf ve hayır kurumu hakkında bilgi vermektir. İkamet ettiğimiz şehir olan İstanbul'da Sultan'ın kuruluşuna öncülük ettiği birçok eserin bulunması, adını taşıyan bir semtin bulunması, çalışmamız sırasında bize büyük bir avantaj sağlamıştır. Gerek hakkında yazılan popüler kitaplarda gerekse çeşitli televizyon dizilerinde Haseki Hürrem Sultan etrafında olumsuz bir karakter profili çizilmiştir. Oysa bu profil gerçeği yansıtmamaktadır. Yapmış olduğumuz arşiv araştırması sonucunda Sultan'a ait birçok vakıf defterine ulaşılmıştır. Bu vakıflarda adı geçen eserlerin çok büyük bir bölümünün günümüzde halen ayakta olduğu ve kuruluş gayesine uygun olarak çalışmalarını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Bu tarihi mekânların yanında günümüzde bir çok modern binada da gerek sağlık alanında gerekse çeşitli sosyal konularda Haseki Hürrem Sultan'ın hayırseverlik ruhuna uygun olarak hizmet verilmektedir. İstanbul'da Haseki Hürrem Sultan'ın adıyla anılan bir semt olan “*Haseki*” bütün canlılığı ile geçmişi bugüne taşımaktadır. Çalışmamızda gerek tespit ettiğimiz belgeler gerekse konuya ilişkin görsel malzemeler ile Hürrem Sultan'ın hayırseverliğini ön plana çıkarmayı amaçladık.

Tez konumuzun belirlenmesinde ve hazırlanmasında desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mehmet SÜME'ye teşekkür ederim. Sevdiğimiz bir konu seçmemizi ve büyük bir şevkle çalışmamızı sağladı. Günümüzde Haseki Külliyesi'ni bünyesinde barındıran, araştırmamızda büyük kolaylık sağlayan, Diyanet İşleri Başkanlığı, Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi İdare Başkanlığı'na, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK) Osmanlı Türkçesi hocamız Emine EKİCİOĞLU'ya, maddi ve manevi destek olan aileme, imla kuralları konusundaki yardımı için, aynı zamanda; araştırmayı detaylarıyla takip edip moral ve motivasyonla araştırmanın nihayete ermesine katkıda bulunan kardeşim Reyhan YAVUZCAN'a ve değerli arkadaşlarıma minnet ve şükranlarımı sunarım. En önemlisi

de onlara layık evlat olma yolunda bir tez çalışması ortaya koymamıza sebep olan, vatanlarından sürgün edilen yüce ecdadımıza ve bir hilal uğruna canlarını veren aziz şehidamıza sonsuz minnet, saygı ve rahmetle..

Zehra YAVUZCAN

31. 07. 2019

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NDE HAYIRSEVER HANIM SULTANLARA BİR ÖRNEK: HÜRREM SULTAN

Zehra YAVUZCAN

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Mehmet SÜME

Temmuz 2019, 103+ xiv Sayfa

Hürrem Sultan, Kırım Tatarları tarafından esir alınmış, daha sonra Kanuni Sultan Süleyman henüz şehzade iken saraya gönderilmiştir. Sultan Süleyman'ın validesi Hafsa Sultan tarafından cariye olarak alınmış ve sarayda iyi bir eğitime tabi tutulmuştur. Sultan Süleyman'ın beş şehzadesinin (Mehmed, Abdullah, Selim, Bayezid, Cihangir) ve kızı Mihrimah'ın anneleri Hürrem Sultan'dır. Çalışmamızın birinci bölümünde Haseki Hürrem Sultan'ın yaşamı ve aile hayatı üzerinde durulmuş, Kanuni Sultan Süleyman'a yolladığı mektuplardan bahsedilmiştir. Vefatına yakın Edirne'den İstanbul'a dönüşleri, rahatsızlığını duyan halkın müteessir oluşu, vefatı ve geride bıraktığı eşyaları açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde; hayırseverlik ve vakıf kavramları üzerinde durulmuş, bazı hayırsever hanımlar örnek verilmiştir. Daha sonraki bölümlerde; Hürrem Sultan'ın adıyla anılan Külliye ve semt, kurduğu vakıflar, bu eserler hakkında bilgiler yer almaktadır. Külliye; darüşşifa, imaret, medrese, sıbyan mektebi ve camiden oluşmaktadır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu sonradan Mimarbaşı olan Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Darüşşifa günümüze gelinceye kadar birçok adla anılmış, bir ara halk tarafından Haseki Zindanı denilmiştir. Burada belli bir süre yaşlı ve bakıma muhtaç kadınlar kalmıştır. Bimarhane olarak kullanılan dönemde akıl hastalarını tedavi amaçlanmıştır. Bu yapı Nisa Tevkifhanesi olarak da hizmet vermiştir. Sıbyan mektebi; çocukların daha çok dini eğitimlerini kaliteli bir şekilde alabilmelerini sağlamak için

yapılmıştır. Bahçedeki havuz çocukların oyun alanı olarak düşünülmüştür. İmaret ve medresenin de bulunduğu yapıda en yüksek maaş müderrislere verilmiştir. Anlaşıldığı üzere eğitime ne kadar önem verildiğinin göstergesi olan bu uygulama takdire şayandır. Çalışmamızın son bölümünde Kudüs'teki Hürrem Sultan imareti, İstanbul'daki Hürrem Sultan hamamı ve çeşmeye dair bilgilere yer verilmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın bizzat kendi adına vakfettiği hayır işlerinin yanı sıra genç yaşta vefat eden evlatları adına eşi Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte yaptırmış oldukları hayır işleri de mevcuttur. Büyük deha Mimar Sinan'ın "*çıraklık, kalfalık ve ustalık eserlerim*" dediği Şehzadebaşı Camii, Süleymaniye Camii ve Selimiye Camii de Mimar Sinan'ın, Haseki Hürrem Sultan'ın ailesi adına inşa ettiği eserlerdir. Hürrem Sultan'ın ailesi ile aynı dönemi paylaşan Mimar Sinan'ın bu başyapıtları, günümüzde de ülkemizin dört bir yanını süsleyen merkezler olarak hizmet vermektedir.

Anahtar kelimeler: Hürrem Sultan, Kanuni Sultan Süleyman, Haseki, Hayırseverlik, Vakıf

ABSTRACT

AN EXAMPLE OF THE CHARITABLE WOMEN SULTANS OF THE OTTOMAN EMPIRE: HURREM SULTAN

Zehra YAVUZCAN

Master Thesis

Department of History

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet SÜME

July 2019, 103+ xiv Pages

Hürrem Sultan was taken captive by the Crimean Tatars. Then, when Sultan Suleiman the Magnificent was the prince, Hurrem Sultan was a gift to the palace. She was taken as concubine by Sultan Suleiman's wife Hafsa Sultan. She received many trainings in the palace. Five sons of Sultan Suleyman (Mehmed, Abdullah, Selim, Bayezid, Cihangir) and his daughter Mihrimah's mother is Hürrem Sultan. In the first part of the study, the life and family life of Haseki Hürrem Sultan were emphasized. Her letters to Suleiman the Magnificent were mentioned. Return to Istanbul from Edirne near to her death, the upset of the people who hear of the discomfort, death and tried to explain the items left behind. In the second part; philanthropy and foundation concepts, some philanthropic women have been explained. In later chapters; The Külliye and district, which are named after Hürrem Sultan, and the foundations they built, contain information about these works. The complex, consists of a hospital, a soup kitchen (imaret), a madrasah, a primary school and a mosque. Most of these works were built by Mimar Sinan, who later became architect. The hospital has been called many until the present day. It was called as Haseki prison by the people. Here, for some time, the elderly and women in need of care remain. It was aimed to treat mentally ill patients at the age used as Bimarhane. This building served as a prison of Nisa. Primary school, the aim of this study is to enable the children to receive religious education in a high quality

way. The pool in the garden is intended as a playground for children. In the building where the soup kitchen(imaret) and the madrasa existed, the highest salary was given to the scholars. As it is understood, this application is an indicator of how much importance is given to education. Imaret in al-Quds (Jerusalem), in the last section of our work, which includes information about the hamam (bath) and the fountain in Istanbul, the works of Haseki Hürrem Sultan have been included in the adds with the documents obtained from the archive. In addition to the charity works which Haseki Hürrem herself founded on her own behalf, she also had charity works with her husband, Kanuni Sultan Süleyman, for his young sons who died at a young age. The great genius Mimar Sinan Şehzadebaşı Mosque, Süleymaniye Mosque and Selimiye Mosque, which are their apprenticeship and foremanship and mastership works, are the works that Mimar Sinan build on behalf of Haseki Hürrem Sultan's family. These masterpieces of Mimar Sinan, who shared the same period with Hürrem Sultan's family, serve as the centers that decorate all over Turkey even today.

Key words: Hurrem Sultan, Suleiman The Magnificent, Haseki, Philanthropy, Foundation.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. HÜRREM SULTAN.....	4
1.1. Kökeni.....	4
1.2. Hürrem Sultan’ın Haremdeki Hayatı	5
1.3. Kanuni ve Hürrem Sultan	7
1.4. Hürrem Sultan’ın Haseki Ünvanını Alması	13
1.5. Hürrem Sultan’ın Ahirete İrtihali ve Geride Bıraktıkları.....	15
II. BÖLÜM	
2. HAYIRSEVERLİK VE HÜRREM SULTAN.....	20
2.1. Osmanlı Devleti’nde Hayırseverlik Anlayışı	21
2.1.2. Hayırda Öncü Hanım Sultanlar.....	24
2.1.3. Haseki Hürrem Sultan’ın Kıtalaraya Yayılan Hayırseverliği	26
2.1.3.1. Haseki Hürrem Sultan’ın Kudüs’teki İmareti	31
2.1.3.2. Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı.....	35

III. BÖLÜM

3. HÜRREM SULTAN VE KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN GENÇ YAŞTA VEFAT EDEN EVLATLARI ADINA YAPTIRDIKLARI ESERLER.....	39
3.1. Şehzade Mehmed Külliyesi	39
3.2. Şehzadebaşı Camii	41
3.3. Şehzade Mehmed Medresesi	43
3.4. Cihangir Camii.....	43
3.5. Haseki Hürrem Sultan'ın Evlatlarının Banisi Olduğu Eserler.....	45
3.5.1. II. Selim ve Külliyesi	45
3.5.2. Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi	47
3.5.3. Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi	49

IV. BÖLÜM

4. HASEKİ KÜLLİYESİ.....	51
4.1. Haseki Sultan Mahallesi	52
4.1.1. Haseki Külliyesi.....	53
4.1.1.1. Haseki Darüşşifası ve Hastanesi	54
4.1.1.2. Haseki Sultan Camii	60
4.1.1.3. Haseki Medresesi.....	62
4.1.1.4. Haseki İmaret.....	64
4.1.1.5. Haseki Sıbyan Mektebi.....	67
4.1.1.6. Haseki Sultan Çeşmesi	69
4.1.2. Tarihi Haseki Bostan (Alipaşa) Hamamı	71

V. BÖLÜM

5. SONUÇ	72
-----------------------	-----------

KAYNAKLAR.....	76
-----------------------	-----------

EKLER

EK 1: Hürrem Sultan Vakfiyesi'nin kapak sayfası (Bağdatlı Vehbi Efendi - Esad Efendi. Haseki Hürrem Sultan Vakfiyesi, Nr. 2001/2, 3752/1, 1551: Süleymaniye Kütüphanesi)	84
EK 2: Hürrem Sultan Vakfiyesi'nin ilk sayfası (Bağdatlı Vehbi Efendi - Esad Efendi. Haseki Hürrem Sultan Vakfiyesi, Nr. 2001/2, 3752/1, 1551: Süleymaniye Kütüphanesi)	85
EK 3: Hürrem Sultan Vakfiyesi'nin son sayfası (Bağdatlı Vehbi Efendi - Esad Efendi. Haseki Hürrem Sultan Vakfiyesi, Nr. 2001/2, 3752/1, 1551: Süleymaniye Kütüphanesi)	86
EK 4: Kanuni Sultan Süleyman'a Hürrem Sultan tarafından yazılmış olan mektup (BOA. TSMA. E. 302. (1553)	87
EK 5: Kanuni Sultan Süleyman'a Hürrem Sultan'ın yazdığı mektup (BOA. TSMA. E. 714. (1541)	88
EK 6: Validesi Hürrem Sultan'ın vefatı sebebi ile Mihrimah Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı taziye mektubu (TSMA. E. 885/37. (1558)	89
EK 7: 1550 yılına ait icar bedellerini içeren Muhasebe Defteri (BOA. TSMA. D. 215. (1550).....	90
EK 8: Evkaf varidat ve masarîf defteri (BOA. TSMA. D. 1194. (1637)	91
EK 9: Vakıf Defteri (BOA. TSMA. D. 1421. (1780)	92
EK 10: 1541 Yılına Ait Vakıf Defteri (BOA. TSMA. D. 1440. (1548)	93
EK 11: Haseki Hürrem Sultan'a temlik edilen, Kudüs'te Emyon köyünün 1544 ve 1545 seneleri zeytin mahsulünden elde edilen paranın miktarı (BOA. TSMA. E. 911. (1544)	94
EK 12: Haseki Hürrem Valide Sultan'ın İstanbul, Eyüb, Anadolu kavağı ve Mısır'daki vakıflarının isimleri (BOA. TSMA. D. 1674)	95

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Günümüz Haseki Senti'ndeki Sağlık Hizmetlerinin Verildiği Bina	96
Fotoğraf 2: Haseki Külliyesi'nin Restorasyon Sonrası Görünümü (Günümüzde Diyaret İşleri'ne Bağlı, Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi Olarak Kullanılmaktadır.)	96
Fotoğraf 3: Haseki Hastanesi (Süheyl Ünver Arşivi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi)	97
Fotoğraf 4: Süleymaniye Külliyesi Planı (Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550 – 1557)	97
Fotoğraf 5: Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman'ın Türbeleri	98
Fotoğraf 6: Haseki Hürrem Sultan'ın Vakfettiği Kudüs İmareti (beyazgazete.com)	98
Fotoğraf 7: Ayasofya ve Sultanahmet Camii Arasında Bulunan Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı	99
Fotoğraf 8: Haseki Külliyesi'nin Bir Parçası Olan Darüşşifa Avlusu	99
Fotoğraf 9: Haseki Darüşşifası Girişindeki Kitabe	100
Fotoğraf 10: Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi (sanatkaravani.com)	100
Fotoğraf 11: Cihangir Senti ile Aynı Adı Taşıyan Cihangir Camii	101
Fotoğraf 12: Şehzadebaşı Camii	102
Fotoğraf 13: Selimiye Külliyesi (beautifulmosque.com)	103

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
b.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.:	: Çeviren
Ç.n.	: Çevirmenin Notu
Ed.:	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
R.A	: Radıyallahu anh
S.A.V.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa Sayısı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TSMA.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı

Çalışmamızın konusu Hürrem Sultan'ın hayatı ve hayatında önemli bir yer tutan hayırseverliğidir. Malum olduğu üzere Hürrem Sultan'ın hayatına ve kişiliğine ilişkin çok farklı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler arasında belki de en az yer verilen onun hayırseverlik yönüdür. Bu itibarla çalışmamızın amacı; Hürrem Sultan'ın hayatı ve banisi olduğu vakıf ve diğer hayır kurumlarına ilişkin sağlıklı bilgiler ortaya koymaktır. Çalışmamız Hürrem Sultan'ın çocukluk yıllarından başlayarak bir cihan devleti olan Osmanlı Devleti'nin sarayında sona eren hayatını ve onun bir hayırsever olarak ortaya koyduğu çalışmaları kapsamaktadır.

Kaynaklar

Tez çalışması, giriş ve sonuç bölümü haricinde dört bölüm içermektedir. Giriş kısmında, araştırmanın konusu, amacı ve kapsamı, kaynaklar ve Haseki Hürrem Sultan'ın yaşamı ve hayır faaliyetleri ele alınmıştır. Birinci bölümde Haseki Hürrem Sultan'ın hayatı ele alınmış, Kanuni Sultan Süleyman ile yaşamı, çocukları ve ölümüne dair bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde hayırseverlik başlığı altında Osmanlı vakıf müesseseleri, kadınların öncülük ettiği bazı hayır işleri, Haseki Hürrem Sultan'ın hayırseverliği, Kudüs'teki imareti ve Ayasofya'daki Hürrem Sultan Hamamı incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Haseki Hürrem Sultan'ın vefat eden evlatları adına eşi Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte yaptırdıkları eserler incelenmiştir. Ayrıca evlatlarının banisi olduğu eserlere de yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise, aslında halk tarafından mühim derecede sevildiğinin göstergesi olarak adının verildiği Haseki semti ve Haseki Sultan Mahallesi sınırları içinde bulunan başta Haseki Hürrem Sultan

Külliyesi olmak üzere diğer tarihi eserler ve sağlık, eğitim gibi alanlarda faaliyet gösteren kurumlara dair bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmamız sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (TSMA) konumuzla ilgili tespit ettiğimiz çeşitli fonlardaki belgelerden yararlanılmıştır. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde yer alan Süheyl Ünver Arşivi, İBB Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi ve Eyüp Sultan Kütüphanesi'nde yer alan belge ve eserlerden de istifade edilmiştir. Saha araştırması için Haseki semti ve buradaki Haseki Külliyesi'nin günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi incelenmiştir.

Haseki Hürrem Sultan'ın Yaşamı ve Hayır Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Avrupa'nın Roxelana, Osmanlı'nın ise güler yüzlü, neşeli oluşundan dolayı Hürrem adını verdiği Haseki Sultan 1550'lerin başında çoğu kaynağa göre Ukraynalı bir papazın kızı olarak dünyaya gelmiştir. Kırım Tatarları'nın bir akını sırasında esir alınıp Osmanlı sarayına gönderildikten sonra hayatı bambaşka bir yöne doğru ilerlemeye başlamıştır. Dört çocuğunu çok genç yaşlarda kaybetmiştir. Yaptığı hayır eserlerinin bazılarını bu sebeple onlar adına vakfetmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan sadece İstanbul'daki vakıflarına dair 12 nüshalık belgeye ulaşılmıştır. Ülke sınırlarını da aşan hayırlarıyla birçok ihtiyaç sahibine sadaka verip ihsanlarda bulunmuştur.

Fakat yüzyıllar sonra Haseki Hürrem Sultan toplumda farklı mercilere oturtulmaya başlanmış, yaptığı hayır işlerinin, yüzyıllardır ayakta duran külliyesinde verilen hizmetler bir yana bırakılmış ya da görmezden gelinmiştir. Hürrem Sultan'ın adıyla anılmasına rağmen yeterince bilinmeyen hayır kurumlarında yüzyıllardır sayısız insan, karnını doyurmuş, eğitim görmüş, tedavi olmuş, bir meslek sahibi olup kendine ve çevresine fayda sağlayan bir birey haline gelmiştir. Sultan, Haseki Külliyesi'nin ardından Kudüs'te bir imaret yapılmasını da sağlamış ve bu bölgedeki ihtiyaç sahibi insanlara da ulaşmayı başarmıştır. Haseki Hürrem Sultan kendi adına kurduğu vakıfların yanı sıra genç yaşta vefat eden oğlu şehzade Mehmed ve şehzade Cihangir adına, eşi

Kanuni Sultan Süleyman ile beraber günümüzde Şehzadebaşı olarak anılan mevkide bir külliye ve oğlu ile aynı adı taşıyan Cihangir'de de bir cami inşa ettirmiştir. Kızı Mihrimah Sultan'ın Mimar Sinan tarafından inşa edilen Edirnekapı ve Üsküdar'da bulunan külliyesi şehrin eşsiz manzarasının bir parçasını oluşturmakta ve külliyelerin özellikle camileri hâlâ insanların ibadetlerini yerine getirmeleri için hizmet vermektedir.

Hürrem Sultan kendine mahsus olan emlakını hayır kurumlarına adanmış, bu kurumlarla o kadar alakadar olmuştur ki; her gün ne pişeceği, hangi oranda alım yapılacağı, personel hakkında bütün bilgiler tutulmuş ve Sultan'a rapor edilmiştir. Kendi gidemese de hayırlarının gittiği birçok memlekette yapılan faaliyetlerden ise babüsaade ağaları tarafından verilen raporlarla haberdar olmuştur. Sunulan belgelerin, bu konuda uzman kişiler tarafından, ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve bu kurumlar hakkında daha fazla bilgiye ulaşılacağı düşünülmektedir.

Bu hayırsever Sultan, oğlu II. Selim'in tahta geçtiğini göremeden 15 Nisan 1558 tarihinde şiddetlenen rahatsızlığı neticesinde hayata gözlerini yummuştur. Kanuni Sultan Süleyman eşi Hürrem Sultan için Süleymaniye Külliyesi'nde bir türbe inşa ettirmiştir. Daha sonra çıktığı Zigetvar Seferi esnasında padişah da vefat etmiş ve Hürrem Sultan'ın yakınında inşa edilen türbeye defnedilmiştir.

I. BÖLÜM

1. HÜRREM SULTAN

Hürrem Sultan, güler yüzlü ve neşeli olması hasebiyle sarayda, Farsça kökenli bir tabir olan “*Hürrem*” veya “*Hürrem Şah*” ismi ile anılmıştır. Edindiği unvanlardan biri olan “*Haseki*” kavramı ise ansiklopedik olarak “*has-eke*” yani “*has gelin*” anlamında açıklanmakta iken başka bir kaynakta ise “gözde” manasına geldiği ifade edilmektedir (Singer 2004: 106).

Asıl adı Alexandra Lisowska iken Kanuni Sultan Süleyman'ın “*Haseki Sultanı*” olduktan sonra Avrupa'da, “*gül*” ya da “*Rus kızı*” anlamlarındaki; Roza, Rossa, Rosanne, Ruziac, la Rossa; daha yaygın olarak Lehçe'de “*Roxelana*” diye bilinmektedir (Baltacı 1998: 498). Hürrem Sultan Avrupa'da Roksolana diye anılmaktadır. Ukraynalı araştırmacı Yaroslav Kis, bu ismin, XVI. yüzyılda Polonya Krallığı'na bağlı, Ukrayna toprağı olan Roksolaniya ve Roksiya diye bilinen bölgeden geldiğini ileri sürmektedir. Bu bölgenin günümüzde adı Krasnaya Rus'tur (Şutko 2017: 7).

1.1. Kökeni

Hürrem Sultan'ın Rus olduğu hakkındaki rivayetten dolayı Batı kaynaklarında la Russe, la Rossa adlarıyla anıldığı aynı zamanda Lehli olma ihtimali de kuvvetlidir (Danişmend 1971: 104). Roxelan'ın doğduğu yer, o zaman bağlı bulunduğu Leh Devleti sınırları içinde olduğundan; Hürrem, kendini Rus'tan ziyade Polonyalı olarak görmektedir. Hürrem Sultan'ın II. Zygmund'la yazışmalarında kullandığı ifadeler, Hürrem'in Osmanlı dış politikasında, özellikle Osmanlı Devleti ile Polonya arasındaki ilişkilerde çok önemli ve tesirli bir rol oynadığını göstermektedir (Uçtum 1980: 715).

Tarihçiler Sultan'ın kökeni konusunda farklı görüşler ileri sürse de arşivlerde Polonya asıllı, yani Leh olduğu konusunda kesin bir belge yoktur.

1.2. Hürrem Sultan'ın Haremdeki Hayatı

1526'da İstanbul'a gelen Venedik balyosu Pietro Bragadino, 1534'te gelen Daniello Ludovici, şehzadelerin annesinin Rus asıllı olduğunu söylerken, bir süre iç oğlanı olarak sarayda bulunan Menavino, Avrupalı aydınların Sultan'a Rus kadını anlamındaki "Rokzelane" adını kullandıklarını yazmaktadır. Hürrem Sultan'ın hem Rus hem Leh zannedilmesi, vatani Ukrayna'nın o zaman Lehistan sınırlarında olmasıyla açıklanabilmektedir (Sakaoğlu 2008: 163, 164).

Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi ve II. Selim'in annesi Hürrem Sultan, bugün Ukrayna sınırları içinde kalan, o dönemde ise Lehistan hakimiyetinde bulunan Rogatin bölgesinde yaşayan Katolik bir papazın kızıdır. Kesin olmamakla birlikte 1500 yılında doğduğu rivayet edilir. Yavuz Sultan Selim döneminde Kırımlılar'ın Ukrayna ve Galiçya'ya kadar uzanan akınları sırasında esir alınmıştır (Baltacı 1998 : 498). Daha sonra Kırım Hanı tarafından Saray-ı Hümayun'a hediye edilmiştir. Hangi tarihte hediye edildiği bilinmemektedir. Ancak bir kaç yıl, Kırım Sarayı'nda tahsil ve terbiye görmüş olmalıdır. Çünkü, Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edildiği 1520 yılında henüz Topkapı Sarayı'ndaki tahsil ve terbiyesi tamamlanmamıştır (Taşkiran 1972: 15).

Harem; Arapça'da "yasak, gizli" anlamındadır. Mahrem bundan türemiştir ve selamlık karşıtı haremlik sözü de bu anlamda doğrudur; hatta Yemen gibi ülkelerde de kullanılmaktadır. Harem, yalnızca Şark Müslümanlarına has bir kurum değildir. Zamanlara ve mekânlara yayılmıştır. Harem gibi uygulamaların görülmediği milletlerin ve hükümdarların da kadına daha saygılı oldukları söylenemez. Topkapı Sarayı'nın en çok duyulan, konuşulan ama en yanlış bilinen mekanlarından biridir. Sarayın ve bütün devlet ricalinin en başta gelen bölümüdür; çünkü padişahın evidir ve padişah evinin başında da valide sultan bulunmaktadır. Harem, insan hayatının gizli ve kapalı bölümünü, evinin en dokunulmaz bölümünü ifade etmektedir. Sanıldığı gibi aksine

sadece Ortadoğu Müslüman dünyasında değil; Hind, Bizans, Çin, eski İran ve Rönesans İtalya'sında, Floransa'nın Patrici saraylarında dahi dışa kapanık bir kısım vardır. Osmanlı Sarayı'nda harem bir kurumdur (Ortaylı 2008: 95).

Kızlar önce Türkçe, ardından Kur'an-ı Kerim ve okuma yazma öğrenmişlerdir. Musiki, ince sanatlar vb. konularda dersler almışlardır. Mutlaka saray ahlakı, etiketi ve adabı ile yetiştirilmişlerdir. Sarayın Enderun'daki gençlerin Birun'a çıkması yani idarede görevlendirilmeleri gibi harem halkı da kimi zaman saraylılarla veya diğer görevlilerle evlendirilmişlerdir. Harem'in kapısında yazılı olan "*Hayırlı kapılar açan Allah'ım, bize de hayırlı kapılar aç.*" ibaresi bunu göstermektedir. Osmanlı Sarayı, okuma yazma oranının hayli yüksek olduğu bir yerdir (Ortaylı 2008: 96, 98).

Haremden katı bir disiplinin mevcut olduğuna, duvarlardaki Arapça yazılar da tanıklık etmiştir. Çağdaş yazarların ve rehberlerin çoğu, büyük bir ciddiyetle, bunların aşk şiirlerinden dizeler olduğunu söylemişlerdir. Aslında yazılanların aksine bu yazılar Kuran'dan surelerdir. Örneğin haremde kakmalı mermer girişinin hemen üzerinde şu yazı görülebilir: "*Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip ev halkına selam vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir. Herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız*" (Nur Suresi, 27).

Bu kapıdan içeri sultan dışında hiçbir erkeğin girmeye hakkı yoktur. Onun için de duvarlara altın kakmalı harflerle Bakara suresinin 257. Ayeti yazılmıştır: "*Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri de tağuttur; onları aydınlıktan karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi olarak kalırlar.*" Aynı yerde şöyle bir satır daha vardır: "*Allah da kendilerine "ölün!" dedi, sonra da onlara bir hayat verdi. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı bir lütuf sahibidir. Fakat insanların pek çokları şükretmezler*" (Bakara Suresi, 243).

Topkapı Sarayı hareminin bütün duvarları, bu türden altın süslemeli hatlarla bezenmiştir. Haremde bunları her gün okuyan sakinleri, Müslüman bir kadının Allah'a ve yeryüzündeki gölgesi olan sultana ait hayatını dine uygun yürütmesi gerektiği

dışında bir şey düşünememiştir (Şutko 2017: 36-37). Ayrıca Osmanlı Sarayı'nda ve kapıkulu ocaklarında devşirme erkek çocuk ve kızlar Türk dili ve İslâm kültürüne göre yetiştirilmiştir. Gerçekler, hanedanın herkesten çok Türklük gayreti içinde olduğunu göstermiştir (Ortaylı 2008: 94).

Sanılanın aksine harem; padişahın keyfiyetine göre istediği cariyeyi kendine eş seçtiği bir mekan değil, senelerce saray kültürüyle, büyük bir özenle yetiştirilen kadınların bir dizi eğitim ve sınava tabi tutulduğu tam teşekküllü bir kadın üniversitesidir.

1.3. Kanuni ve Hürrem Sultan

Hürrem Sultan'ın eşi Kanunî Sultan Süleyman, “*Yeryüzü Halifesi*” unvanını tam bir ciddiyetle benimsemiştir. İslam fıkhnı incelemiş ve devlet yasalarının şeriata uygunluğunu sağlama işini Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'ye (1490-1574) havale etmiştir (İnalcık 2003: 190). Fransız Akademisi'nden Melzig gibi bazı Avrupa tarihçileri XVI. asrın Kanuni asrı olduğunu belirtmişlerdir. Başka bir İngiliz tarihçisi, Kanuni'nin ordusundaki temizlik ve sıhhat itinasının ancak 20. asrın çağdaş ordularıninki ile karşılaştırılabileceğini kaydetmiştir. Saltanatının on yıl, sekiz ay, on bir gününü, devletin şevketi ve bekası uğruna at üzerinde geçiren bu hükümdar, fıkıh konusunda bilgindir. Çok iyi Arapça ve Farsça bilmekte ayrıca Sırpça konuşabilmektedir. İyi bir şairdir, büyük bir Divan-ı Muhibbi bırakmıştır (Öztuna 1994: 40).

Kanuni'nin naaşı, büyük Mimar Sinan'ın Süleymaniye Camii'nin yanı başında inşa etmiş olduğu türbede toprağa verilmiştir. İslam ülkelerinde adet olduğu üzere çok sade bir tören yapılmıştır. Törenden herhangi bir anı bulunmamaktadır. İnanan kişinin mezarı, hayatında ne kadar güçlü olursa olsun, insanın kalıntılarının durduğu geçici bir mekandır. Bu yüzden türbe de büyük bir abide olmaktan uzak olmuştur. Türbeye giden yol, bitişiğindeki muhteşem mabetle aynı doğrultuda olmadığından, ziyaretçiler sultanların sultanının mezarının hemen birkaç adım uzakta olduğunu fark etmemektedir.

Yine orada biraz daha kuytu bir köşede Hürrem Sultan'ın, Roxelane'ın türbesi bulunmaktadır (Clot 2005: 163 - 164).

Hürrem Sultan'ın mektupları, Kanuni Süleyman'ın Muhibbi mahlasıyla sevgili hasekisi için yazdığı gazeller, kimi beyitler, Osmanogulları'nın hissi ve edebi dünyalarının eşsiz ve samimi sayfalarıdır. Saray arşivindeki, yer yer şiirlerle de renklendirilmiş yedi mektup da Hürrem Sultan'a aittir. Buna karşılık Sultan Süleyman'ın bir mektubu dahi ele geçmemiştir. Bu, padişahın yanıt vermediği şeklinde yorumlanamaz. Çünkü Hürrem Sultan, sevgili padişahının cevabı gecikince, ulak gelmeyince üzüldüğünü vurgulamaktadır. Şu halde Kanuni de gittiği yerlerden sevgili hasekisine mücevherler, kürkler, nadide hediyeler, hatta sakalından kopartılmış bir tel gönderirken onu mektupsuz da bırakmamıştır. Fakat bunlar ve Hürrem Sultan'ın mektuplarının da pek çoğu günümüze ulaşmamıştır (Sakaoğlu 2012: 181).

Bunun yanında mektuplarda yalnızca salt sevgi cümleleri değil, siyasi konular, aile içi sorunlar, İstanbul'daki salgınlar ve güvenlikle ilgili haberler de bulunmaktadır. Daha eski iki mektubun, şehzade Abdullah ölmeden, Bayezid ve Cihangir doğmadan, yani 1525-26 yıllarında yazıldığı, diğerlerinin ise 1530'lu yıllara ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgelerden alıntılar aşağıdadır:

1. mektuptan: "... Benim sultanım, firkat sözüne kenar yoktur. İmdi siz dahi bu derd-mendi esirgeyüb mektub-ı şerifinizi bu canibden çok eğlendirmiyesiz. Bari anınla canıma rahat hasıl ola. Benim sultanım sormuşsuz ki eğer yazımı okumuş olsan dahi ziyade hasretler yazardın. İmdi benim sultanım bu kadar yeter. Canıma te'sir ziyade oldu. Hususa mektub-ı şerifiniz okundukda bendenüz, mir (şehzade) Mehmed ve cariyenüz (kızınız) Mihriümah giryeler ve fırgatlar ederler. Anların giryeleri hod beni deli kılmışdır. Heman güya ki arada matem vardır. Sabıka benüm sultan bendenüz Mir Mehmed ve cariyenüz Mihriümah ve Selim Han ve Abdullah enva'-ı selamlar edüb gubar-ı payinize yüz sürerler ve badehu paşaya (Makbul İbrahim Paşa olmalı) küstüğümünden istifsar buyurulmuş. İnşaallahü teala mülakat müyesser olur ise ol eşidilir. Haliya biz dahi paşaya selamlar ederiz, kabul kılalar."

2. mektuptan: Mekke'den gelmiş ermiş bir kişinin, düşünde Hz. Peygamber'in verdiği yazılı bir gömlek getirdiğini; bunu savaşta giyenin galip geleceğini bildirdiğini açıkladıktan sonra, *"Allahü teala aşkına ve Resulullah hürmetine anı geymeyince olmayasuz ve badehu Mustafa (şehzade?) bendenüz ve Mir Mehmed çakerünüz ve Mihriümah cariyenüz ve Selim Han ve Abdullah bendelerünüz hazretinize senalar edüb mübarek başmağınıza yüz sürerler. Gülfem cariyenüz hezaran niyaz-birle selamlar edüb mübarek başmağınıza yüz sürer..."*

"Ve badehu ben Gülfem cariyenüze bir kutu kolonya-bir-le altmış dane filori göndermişsiniz. Gözlerim karardı tiz ol bir kutu kolonyayı yedüm (içtim?). Gel gör-kim halim ne oldu? Andan konuk dahi evimizde bulundu ne söyledüğümü bilmezem. Uzun gün uyukladım. Kimi burnuma fiske vurur kimi (...) Buluştuğumuzda söyleşürüz ve hem ben cariyenize and verüb kadının harçlığından sormuşuz. İmdi ben ana and verüb sordum, demedi. Vardım Envar'a sordum eyitdi ki beş yüz filori kaldı. (...) Karındaşım Paşa hazretlerine selamlar ederim..."

3. mektuptan: *"Benim sultanım, yerler gökler kaim durdukça durasın padişahım. Gene bu cariyenüzü topraktan kaldırub tezkire gönderüb beş bin filori in'am eylemişsiniz. Mübarek bıyığınız kılı bana beş bin filoriden artukdur. Andan sonra şehir etrafından sorarsanız şimdilik dahi hastalık vardır. İlla-kim evvelki gibi değüldür. Azizlerimiz cevap ederler-kim hazan yaprağın dökünce geçe derler. Benim sultanım tazarru've iltimas ederim ki tezce tezce mübarek kağıdunuzu gönderesiz. Zira ki billah yalan değil, bir hafta iki hafta geçe ulak gelmeye alem gulguleye gelir. Dürlü dürlü sözler söylenür. Mir Mehmed Hanıma, Selim Hanıma (bu iki şehzade babalarıyla seferdedirler) bin bin dualar ve senalar edüb mübarek gözlerün öperim. Bayezid bendenüz, Cihangir bendenüz, Mihriümah cariyenüz hak-i payinize yüz sürerler ve efendilerinin ellerin öperler. Gülfem cariyenüz ve Daye cariyenüz hak-i pay-i şerifinize yüz sürerler."*

4. mektuptan: Gelen cevap nedeniyle duyduğu mutluluğu anlattıktan sonra, *"Benim canım paresi, benim ömrümün hasılı devletlü sultanım, mübarek mektubunuzda sıhhatünüz haberi almışız. Eğer biz biçare zaiife cariyenüz canibinden istifsar edersenüz,*

vallah benim canım, ne gicem gicedür, ne günüm gündür. Sizün gibi padişah sohbetiünden ayrılam dahi benüm halim ne olsa gerekdir? Vallah ve tallah fırakınız ateşinde gice ve gündüz yanarım" demektedir. Padişaha, mutfak giderlerinin 50 bin akçeyi bulduğunu, oğlancıklarının saygılarını belirttikten sonra, şehzade Cihangir'in sırtındaki iyileşmeyen yaraya yakı konulduğunu ve baş verip deşildiğini; "İmam Hoca" dediği "İmam-ı Sultani" nin, "Ne ölü ne diri, şöyle yatur" halde komada olduğunu da yazmıştır.

5. mektuptan: Padişahın olasılıkla 1548 Elkas seferinde olduğu sırada, Mekke'den gelen hacılar aracılığıyla gönderdiği bu mektubunda, yine ayrılık ateşinde yandığını vurgulayarak Cihangir'in Mihrümah'ın ve Gülfem cariyenin selamlarını bildirmektedir. 6. mektuptan: Padişaha pek çok dualar edip "*elem hasretiyle ciğeri kebab ve gam firkatiyle didesi seylab olmuş biçare cariyeniz*" diyerek hasret oduna yandığını anlatmaktadır. Cihangir'in, ölen şehzade Mehmed'in kızı Hümaşah Aişe'nin, Peyk Kadın'ın selamlarından sonra "...Benüm devletlüm, şehir ahvalinden sorulursa bihamdülillah emn ü aman üzere" vurgulamasıyla İstanbul'da bir güvenlik sorunu bulunmadığını; halkın, bugün yarın muştucular zafer haberi getirirler ümidiyle "*şehir donanması*" beklediklerini; kendisinin de Edirne'ye Bayezid'in yanına gitmeyip sevgili padişahını beklemeyi yeğlediğini haber vermektedir.

7. mektuptan: Padişahın mektub-ı şerifinde "*bir iki gün ayağım ağrıdı*" diyerek yürüyemediğini bildirmesi üzerine çok üzüldüğünü yazmaktadır ki, sefer koşullarında, Kanuni'nin gut hastalığının nüksettiği buradan anlaşılmaktadır (Sakaoğlu 2012: 103-107).

Bunlar yalnızca günümüze ulaştırılabilen mektuplardır. Bu mektuplardan dahi genel kanının aksine Sultan Süleyman'ın ömrünün hiç de azımsanmayacak yıllarının seferde geçtiği anlaşılabilmektedir. Ayrıca Hürrem Sultan'ın bir mektubunda kuvvetle muhtemel şehzade olan Mustafa'dan padişaha selam iletmesi, söylenildiği gibi entrikalar kurgulayan bir Sultan'ı hiç yansıtmamaktadır.

Hürrem Sultan, Kanuni'nin 1541 yılında sefer sırasında yazdığı mektupta zafer için Kanuni'ye dua etmiş, hürmetlerini sunmuştur. Halep'te bulunan oğlu Cihangir için ise duyduğu hasreti dile getirdiği mektubun transkripti şu şekildedir:

“*Hazreti Sultanım,*

Yüz yere koyub hak-i pay-i saadet-i penahınız bus etmeden sonra benim devletim güneşim ve saadetim sermayesi sultanım eğer bu firakın oduna yetmiş ciğeri kebab sinesi harab didei pürab gicesini gündüzden fark etmeyen hasret deryasına gark bıçare aşkın ile müptela Ferhad-ı Mecnun beterişiz. Acarınız tarafından sorarsınız. Ne kim sultanımdan ayruyım. Bülbül gibi ah-u feryadum değmeyüb bir halum var ki hiç dükdan Hak kafir olan bendelerine dahi virmesin. Benim devletim benim sultanım huzura ki bir buçuk ay oldu ki sultanım tarafından bir haber belürmedi. Hak alim-i allamedir ki bir gün razılık yüzün görmeyüb gice sabaha dek sabahdan giceye dek bir düziye ağlayub kendü hayatımdan el yuyup cihan gözüme dar olub bilmem nidiüb neyleyeceğim. Zar eyleyüb nalan giryan gözüm kapular gözler iken ol kadar ve Rabbü'l alemin aleme rahmet iden Subhan-ı Yezdan cümle aleme inayet nazarın idiüb feth-i haberin ve müjde haberlerin yedişdi ve işitdükden Hak Alimdir ki benim padişahım benim sultanım olmuş idim taze can bağışladı. Hak Teala hazretine bin bin şükürler ol bari Teala dergahına kılınub şenlikler şadumanlıklar kılındı. Bütün alem-i zulmün içinden çıkub Hakk'un rahmet nuruna gark oldular Elhamdülillah Elhamdülillah minneti ol Hüda'ya hemişe benim sultanım benim padişahım dünya ve ahiret sultanım mesnedim dünya yakdığım iki gözüm nur-ı sermayesi şah-ı sultanım gazalar idiüb düşmanların hak olub memleketler alub yedi iklim musahhar edesin. İns-ü cin emir gören muti olub her beladan ve kazalardan Hak saklayub her muradın ki mübarek gönülden geçe Hak müyesser ede. Muinun ola. Hızır İlyas rehberin olub cümle evliyalar enbiyalar üzre gözden hazır ve nazırın ola. Cümle alem saye-i saadetinizden hoşça geçüb şah-u handan olalar İnşaallahu Teala iki cihan güneşi selver-i enbiya izzetine Amin. Ya Rabbü'l alemin hemen ol bari Teala hazretinden ümidim ve maksudum oldur ki tezçecik gelüb mübarek didar dek görüb yüzüm ayağınız gubarına sürmek müyesser ve mukadder ede Amin. Ya Mucibussailin benim sultanım yerler gökler kaim durdukça durasın. Padişahım gine bu cariyeniz toprakdan kaldurub tezkire gönderüb Mahmud Çelebi'den beş bin flori en'am eylemişsiniz. Bir günün bin barekallah olsun. Şimdilik

benim sultanım buna zahmet idi. Mübarek seyfiniz kıyal bana beş bin floriden değil yüz bin floriden artu kadar ol en'am bize canımızdan ziyade minnetdir. Bir günün bin olsun. Benim sultanım andan sonra şehir etrafından sorarsınız. Şimdilik dahi hastalık vardır. İllakim öteki gibi değildir. Yollayın sultanım gelince Hak inayet edüb geçe gide azizlerümüz cevab ederler ki hazan yaprağın dökünce geçe dirler benim sultanım tazarruyı iltimas tezce tezce mübarek kağıd gözü gönderesiz. Zira ki billahi yalan değil bir hafta iki hafta geçe ulak gelmeye alem galeyana gelür dürlü dürlü sözler söylenür heman bana kendü nefsim için isterim sanmayasınız. Mir Mehmed Han'ıma Selim Han'ıma bin bin dualar ve senalar edüb mübarek gözlerin öperim ve ba'dehu Bayezid bende Cihangir bendenüz Mihrimah cariyeniz hak-i payınıza yüz sürerler efendilerün ellerin öperler Gülfem cariyeniz Daye cariyeniz hak-i pay-i şerifinize yüzler sürerler kabul olsun.” (BOA. TSMA. E. 714. (1541)).¹

Gülfem'in selamını iletip mektuplarında sık sık dile getirmesi ona karşı hüsn-ü zan beslediğini kuvvetli bir şekilde doğrulamaktadır. Mektuplarında halkın bir sıkıntısı olup olmadığından padişahı haberdar etmesi de kendi öz evlatlarının yanı sıra, reayanın da annesi olduğunu benimsemesi açısından çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Haseki Hürrem Sultan'ın, eşi Sultan Süleyman'dan gelen mektubun, onu can bülbülünün ten kafesinden yükselmeye başlayacak kadar çok sevindirdiğini ve bu sevincinin hiçbir kıyaslamaya denk tutulamayacağını belirten mektubunun transkripti ise şu şekildedir:

“Cenab-ı saadeti ayat-ı bikerem hazretleri, Felehu Allahu Teala Melikehu, He manaki mektubu vacibü'l ta'zim erişip geldiyse o ta'zimâtı layıka ve teklimat-ı faika bula. Mütaala kılıp derunu gevher nisarından cevheranı mükerrem kırat-ı şerifin ikbal-i selametlerine muttali olacak Hak Subhanehu ve Teala dergahına şükr ile küşad kılub hamdini payan ve minnetini giran edüb gayet neşatdan bülbül-ü can ten-i kafesten terekümüne başlayub mülaibet gösterüb kalmuz bir kuşi intizam ki neyleyüb şadan ve handan olduk ki kabil-i vasfı değildir. Vahibü'l meramdan hulus niyetle memul ve mes'uldür. Eymen-i evkatta ve es'ad saatte bihter-i tarik üzre didar-ı dilkuşa göz görmekle şadan ve handan olaruz.Amin. Ya Mu'in ve ba'dezzalike vaktiha kemekan

¹ Bkz. Ek: 5.

mektubu gevher nisar-ı irsal etmesini derece-i nihayette arzumend bilenuruz ki hemişe saadet baki bi Rabbi'l ibad innehu zevkel bil ibad." (BOA. TSMA. E. 302. (1553)).²

Hürrem Sultan ve eşi Kanuni Sultan Süleyman kadar uzun bir evlilik hayatı olmuş bir padişah gösterilmemiştir. Ukraynalı papaz Marsigli'nin kızı Hürrem; şansı ve sevgisi kadar şanssızlığı ve acıları da Büyük Türk'ün eşi olduğu için yaşamıştır (Sakaoğlu 2012: 107).

1.4. Hürrem Sultan'ın Haseki Unvanını Alması

Arapça "*hass*"tan gelen *hassa* kelimesiyle Farsça "*-gi*" ekinden türeyen "*haseki*" yakın arkadaş, özel sohbet arkadaşı anlamına gelmektedir. Kelime terimsel olarak Memlükler'de çoğul biçimiyle sultanın en yakın köleleri için kullanılmıştır. Memlükler'den önce kurulan bazı İslam devletlerinde hükümdarın muhafız kıtası, güvenilir ve seçkin maiyeti anlamında yine *has* kelimesinden türetilen "*havas, sıbyanül havas, hassagan ve hasekiyan*" gibi tabirlerin kullanıldığı bilinmektedir (Özcan 1997: 368).

Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda üç grup haseki vardır. Bunlar; harem-i hümayundaki kadınlardan, bostancı ocağından ve yeniçeri ortalarından alınmıştır. Harem-i Hümayun'da padişahın yakın hizmetindeki kadınlara "*Hünkâr Hasekisi*" denilmiştir. Hünkâr Hasekilerinden çocuğu doğanlar "*Haseki Sultan*" ismini almışlardır. Hasekilerden en seçkinine "*Kadın Efendi*" unvanı verilmiştir. Kanuni Süleyman'ın, cariye eşlerinden, beş oğlunun ve bir kızının annesi Hürrem Sultan, Haseki Sultan diye anılmış; "*hatun*" sanının yerini bu unvan almıştır. Haremde haseki, yani padişah eşi olacaklar, yepyeni bir yaşam evresine girmiş; yurtlarını, ailelerini yitirmiş; saray haremde, acemilik aşamasında büründükleri yeni ad ve kimlikle cariyelik terbiyesinden geçmiş; aralarından en seçkinleri harem kurallarına göre gözde olmuştur (Sakaoğlu 2008: 15).

² Bkz. Ek: 4.

Sultan Süleyman, cariyе eşlerinden tekine (Hürrem) özgürlük bahşederek nikahlı eş konumuna yükseltmiştir. Hürrem'in Süleyman'dan Itkname, diğеr adıyla özgürlük belgesi alıp nikahlanması ve "*Haseki Sultan*" olması ayrıcalıklı bir durumdur. Ayı ve günü bilinmese de Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'ı nikahlı eş edindiğine, Mustafa Ali de *Künhül ahbar'da*, padişahın nikahı altında diyerek kesinlik kazandırmaktadır (Sakaoğlu 2008: 166).

Sultan Süleyman'ın beş şehzadesinin (Mehmed, Abdullah, Selim, Bayezid, Cihangir) ve kızı Mihrimah'ın anneleri Hürrem Sultan'dır. Hürrem Sultan'ın adıyla özdeşleşen haseki sanının, padişah eşleri için daha önce de kullanıldığı belgelenebilmiş değildir. Bu sözcüğün etimolojisi konusunda duraksamalar söz konusu olmuştur. Çünkü, bu deyim salt şehzade doğuran cariyе eşlere özgü onursal bir unvan olarak kullanılmamıştır. Harem dışında, sarayın erkek görevlileri arasında da bostancı hasekisi, tebdil hasekisi, haseki ağa, haseki katibi vb. unvanlılar bulunmaktadır (Sakaoğlu 2008: 162). Kayda geçen tarihlere göre Hürrem Sultan, 1521'de şehzade Mehmed'i, 1522'de biricik kızı Mihrimah'ı, 1523'te şehzade Abdullah'ı, 1524'te şehzade Selim'i, 1525'te şehzade Bayezid'i dünyaya getirmiştir (Sakaoğlu 2008:165).

Hürrem Sultan'ın ailevi ilişkileri çok ilgi çekicidir. Kanuni Süleyman ile çocukları, hatta damadıyla yurt içinde birçok seyahatler yapmıştır. Hürrem Sultan, daha önceki hasekilerin aksine 1542'de Manisa Sancakbeyliği'ne gönderilen en büyük oğlu olan Mehmed'le beraber sancağa gitmemiştir. Daha sonra iki oğlu sancağa vali olarak gönderildiğinde de İstanbul'dan ayrılmamıştır. Bu durumda hasta olan oğlu şehzade Cihangir'i İstanbul'da yalnız bırakmamak, oğullarından birini tercih etmemek ve Kanuni'yi yalnız bırakmamak isteğinin de etkisi olmuştur. Ancak sık sık oğullarının valilik yaptığı yerleri ziyaret ederek, şehzadeleri yalnız bırakmamıştır. 1543'te Manisa'da şehzade Mehmed'i ve Konya'da şehzade Selim'i ziyaret etmiştir. Sultan 1544'te kızı Mihrimah, damadı Rüstem Paşa ile birlikte Bursa'ya gitmiş ve ailesini orada toplamıştır. 1547'de şehzade Cihangir'i yanına alarak şehzade Mehmed'in vefatından sonra Manisa'ya gönderilen şehzade Selim'in yanında bir ay geçirmiştir. 1548'deki Azerbaycan Seferi sırasında Edirne'ye batı hudutlarını ve bölgeyi muhafaza için görevlendirilen şehzade Selim'in ziyaretine gitmiştir (Afyoncu 2011: 193).

1526-1553 yılları arasında çocuklarından şehzade Abdullah, Mehmed ve Cihangir'in ölümleriyle evlat acısını ne yazık ki henüz 60'ına varmadan yaşamıştır. Defalarca yaşadığı evlat acısından biri olan en büyük oğlu Mehmed'in vefatı Manisa'da sancakbeyliği yaparken vuku bulmuştur. Şehzade Mehmed aniden suççuğüne yakalanmış ve ağır ateşten aynı gün vefat etmiştir. Haberi Edirne'de alan babası Kanuni Sultan Süleyman çok sevdiği evladına yetişebilmek için, tam iki gün boyunca at ile dört nala ancak İstanbul'a gelebilmiştir. Cihangir ise 22 yaşına kadar bazı hastalıklar geçirmiş ağabeyleri ve babasıyla seferlere katılamamıştır. Şehzade Cihangir'in sefere katılma arzusunu geri çevirmeyen babası Sultan Süleyman 1553 yılında onu İran Seferi'ne götürme sözü vermiştir. Fakat şehzade Cihangir çok isteyip katıldığı sefer şartlarına Halep'e kadar dayanabilmiş ve orada vefat etmiştir. Bayezid ise Amasya Sancağı'nı kabul etmeyerek İran'a sığınmış, bu sebeple devlet kararıyla öldürülmesi kararlaştırılmıştır. Kazvin'de bulunan Şah Tahmasb tehdit edilerek Bayezid'in teslimi istenmiştir. Ardından Bayezid Kazvin'de boğdurulmuş ve Sivas'taki Abdülvahab Hazretlerinin türbesinin bir bölümüne defnedilmiştir.

1.5. Hürrem Sultan'ın Ahirete İrtihali ve Geride Bıraktıkları

Bir evladını henüz bebekken, iki evladını da yetişkinliğe henüz adım atmışken kaybeden Hürrem Sultan'a ağır gelen bu durum sonucunda başta kulunç olmak üzere bir takım rahatsızlıklar baş göstermiştir. 1555'in yedinci ayından 1558'in dördüncü ayına kadarki 33 ay, çiftin, bir gün bile birbirlerinden ayrılmadıkları son evre olmuştur. Evlat kayıplarından sonra yaşadıkları üzüntü nedeniyle, padişah nikris/damla olarak da bilinen gut hastalığından; Hürrem Sultan erken yaşlanmaktan, o zamanki koşullara bağlı rahatsızlıklardan muzdarip olmuştur. Bu son üç yılın yaz sonlarında Edirne'ye göçerek Kavak Sarayı'nda veya Sarayıçi'nde vakitlerini geçirmişlerdir. Son kış, Hürrem Sultan'ın devam eden rahatsızlıkları nedeniyle ilkbahara doğru kapalı araba ile İstanbul'a getirilmiştir (Sakaoğlu 2012: 90-91).

Haseki Hürrem Sultan'ın, 1558'e yaklaşan yılları hastalıklarla mücadele içinde geçmiş, 1557 sonlarında eşi Sultan Süleyman'la birlikte Edirne'de bulundukları sırada

rahatsızlığı şiddetlenmiştir. 1558 yılı bahar mevsiminde İstanbul'a döndükleri vakit, saray hekimlerinin bütün gayretine rağmen, 15 Nisan 1558 tarihinde, 56 yaşında iken vefat etmiştir (Baltacı 1998: 498). Naaşı vezirlerin omzunda Bayezid Camii'ne getirilip, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin imamlığında cenaze namazı kılınmıştır. Mekki, Hürrem Sultan'ı çok seven Kanuni Sultan Süleyman'ın eşinin vefatıyla yüreğinin parçalandığını söylemiştir (Kamil 1937: 78). Kanuni Sultan Süleyman, eşi Hürrem Sultan'ın hatırasına sahip çıkıp naaşının eşinden uzak olmamasını istemiş olacak ki Süleymaniye Camii çevresinde kendi türbesi için ayırdığı yerin hemen yanına eşi için de bir türbe yaptırmıştır (Şimşirgil 2016: 233). Hekimler, bu kudretli Hanım'ın vefat sebebini kulunç ve sıtma ile izah etmişlerdir (Taşkiran 1972: 27).

Yazgının garip bir cilvesidir ki; Ukrayna topraklarında sıradan bir papazın kızı olarak dünyaya gözünü açıp vaftiz edilen bu kadının cenaze namazını, Osmanlı ulemasının en büyüklerinden bir şeyhülislam kıldırmıştır. Cenazesi, yapımı henüz tamamlanmamış Süleymaniye Camii'nin kible tarafına gömülmüş; baş mimar Sinan, padişahın buyruğuyla yaptığı özenli türbesinde, Hürrem Sultan'ın renkli kişiliğini yansıtmıştır: Mermer kuşaklarda yazılı ayetler ve iki yanında bulunan çini panolu zarif türbe sekiz köşelidir. İçerisi cennet bahçelerini anımsatan çiçekli çinilerle kaplanmıştır. Kapı cephesi dışındaki yedi iç cephede, kemerlerinde ayetler yazılı birer pencere, aralarda da nişler vardır. Ortadaki sandukanın önünde, mekanının cennet olmasını temenni eden ve Kanuni'nin eşi olduğunu bildiren yakın zamanlara ait bir levha bulunmaktadır. Ayvansarayı, Hadikatül Cevami'de, Hürrem'in türbesine torunu II. Selim'in oğlu şehzade Mehmed ile II. Ahmed'in bir kızının da gömüldüğünü yazmaktadır. Hürrem'in kimliğini somutlaştırır biçimde ve “*Cennet köşkü*” yorumuyla tasarlanan klasik türbe ile önündeki, sekiz yıl sonra vefat eden Sultan Süleyman'ın görkemli türbesi, Mimar Sinan'a ait özgün birer tasarımıdır. Nakkaş Osman'ın Süleymaniye'yi aktardığı minyatürde, Hürrem Sultan ve Kanuni Sultan Süleyman türbeleri de resmedilmiştir. Ne Bursa'da ne de İstanbul'da Osmanoğulları'nın türbe topluluklarında, bir padişahla eşine ait, bu görkemde ve yorumda başka çift türbe örneği bulunmamaktadır (Sakaoğlu 2012: 92). Süleymaniye haziresindeki Hürrem Sultan Türbesi 9,20 çapında bir kubbe ile kapalı, sekizgen plana sahip bir yapıdır (Tanman 2003: 101).

Hürrem Sultan Türbesi'nin, dış tarafındaki kubbe kasnağında mermer üzerine kabartma şeklinde Kur'an-ı Kerim ayetleri yazılıdır. Türbenin giriş kapısının iki yanı, çini panolarla süslenmiştir. Bu panoların üstünde yine çini ile Kelime-i Tevhid, Sübhanallah, Elhamdülillah ve kapının üstünde de ayrıca Kuran-ı Kerim'den ayetler yazılıdır. Yazılı ayetlerin anlamı şu şekildedir: *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür"* (Bakara Suresi 255).

"Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım" der. Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz. "Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! Artık kullarımın arasına katıl! Gir cennetime" (Fecr Suresi 24-30).

Hürrem Sultan'ın sandukası başında, yüzyıllar boyunca büyük bir kadro görevlendirilmiştir. Bunlar; cemaat-i eczahan (sabah, öğle ve ikindi vakitlerinde Kuran-ı Kerim'den cüz-i şerif okuyanlardır ki, her grup 31 kişidir), cemaat-i bekçıyan (bekçiler grubudur ki, 36 kişidir) ve cemaat-i müteferrikadan (değişik görevli grubudur ki 9 kişidir) meydana gelmiştir. Bu duruma göre, türbede günde 138 kişinin görevlendirildiği görülmektedir (Alpgüvenç 2011: 104).

Kanuni Sultan Süleyman, onu o kadar çok sevmiştir ki; vefatından sonra ruhu için vakıflar inşa ettirmiş; Mekke ve Medine'de imaret, Edirne Cisri Mustafa Paşa'da (Meriç kıyısında) cami, kervansaray ve imaret yaptırmış, Edirne'ye su getirterek pek çok çeşmeden akıtmış, 1561'de Hicaz halkına 3000 altın sadaka göndermiştir (Alpgüvenç 2011: 105). Mekke ve Medine'deki yoksullara dağıtılmak üzere Mısır Hazinesinden her yıl para ayrılması için Mısır Beylerbeyi'ne gönderdiği, *"... oğlum Selim'in validesi ruhu*

için Mekke-i Mükەرreme ve Medine-i Münevvere fukarasına üç bin altın" yollanması içerikli hüküm de Osmanlı Arşivi'ndedir (Sakaoğlu 2012: 180).

Validesinin vefatı üzerine babası Kanuni Sultan Süleyman'a kızı Mihrimah Sultan tarafından yazılan mektupta; Mihrimah Sultan babasına bir gününün bin olması, Allah'ın kuvvet vermesi ve annesi Hürrem Sultan'ın ruhunun rahmetle şad olması, makamının cennet olması için dua etmektedir (BOA. TSMA.E. 885/37. (1553)).³ Mektubun transkripti şu şekildedir:

"Sultanım,

Yüz yere koyub saadetlü sultanım hazretlerinin mübarek hak-i pay-i şeriflerine yüzler sürmekten sonra benim devletim ve saadetim penahım mesnedim padişahım sultanım hazretlerinin mübarek mizace şerifleri hemişe sıhhatte ve selamette olub mübarek vücud-u şerifiniz Hak hatalardan beklesin. Bir günün bin ola benim penahım padişahım Hak Subhanehu ve Teala mübarek mizacı şerifiniz kuvvetler virib sıhhatle gönlü müyesser ide benim padişahım Allah-u Teala merhum Validem Sultan hazretlerinin ruhu şeriflerini rahmet ile şad idüb makamı cennet ola ve saadetlü sultanım hazretlerinin Allah Teala bir günü bin idüb saye-i saadetlerin biz biçarelerin üzerinden eksik etmeyüb tebah-ı heman saadetlü sultanım sağ olsun sıhhat-i selamet üzre olan benim penahım padişahım ben biçaren cariyen mübarek ayağınız turabına yüzler sürmek müyesser ola amin. Benim saadetim penahım padişahım mesnedim Allah-u Teala hayırlar virüb bir günün bin ola ve biçaren cariyen mübarek hak-i pay-i şerife yüzler sürer yedimin lazım."

Osmanlı ailesinde güzel bir gelenek vardır. Küçük yaşta ölenler de dahil, hanedan mensuplarından geride kalan eşyalar titizlikle saklanmıştır. Yalnız hanımların ve kız çocuklarının eşyaları bu geleneğin dışında bırakılmıştır. İşte bu adet Hürrem Sultan'ın vefatında değişikliğe uğramıştır. Merhumenin özel eşyaları sarayda ve türbesinde muhafaza altına alınmıştır. Aralarında zarif işlemeli örtüler, kaşbastılar ve mücevherlerin de bulunduğu bu şahsi eşyalar, halen Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Fakat günümüzde Haseki Sultan'ın Topkapı Sarayı'ndaki eşyaları restorasyon çalışmaları süresince sergilenememektedir.

³ Bkz. Ek: 6.

Hürrem Sultan, eşi sağken kendi adına bir külliyesi olan ilk kadındır, kurduğu çifte hamam Ayasofya'nın biraz ilerisinde, Topkapı Sarayı'ndan çıkan en göz alıcı hat üzerindedir (Singer 2004: 106). Haseki Hürrem Sultan'a, sağlığında ve daha sonra, birçok ad ve unvan verilmiştir. Bu sıfatlar günümüzde yaygın olarak anladığımız kötü, eksik ya da olumsuz bir sebepten dolayı değil insanların yaptığı hayır işleri ve halka karşı olan muameleleri sonucu halk tarafından o kişinin hayırla anılması için dua niteliğinde dile getirilmektedir. Osmanlı Hanedanı arasında seçkin bir yeri olduğunu, çok saygı gördüğünü, bazıları aşırı saygı ifade eden bu unvan da ispat etmektedir. Bunlardan bir kaç şöyledir:

“Validet üs-selatin merhum Haseki Sultan tabet seraha.

(Sultanların anası merhume Haseki Sultan'ın kabri hoş olsun),

Validet üs-selatin hazret-i Haseki Sultan-ı kübra atik.

(Sultanların anası eski büyük Haseki Sultan Hazretleri),

Validet üs-selatin ve vasılat ül-mesakin al-haseki tabet seraha ve damet ismetüha.

(Sultanların anası ve yoksulların koruyucusu Haseki'nin kabri hoş, iffeti devamlı olsun),

Merhume valide-i sultan Selim-han-ı sani, valide-i Sultan Mehmet damat ismetuha ve zaadet iffetüha.

(Rahmetli II. Selim Han'ın, Sultan Mehmet'in anasının ismeti devamlı olsun, iffeti artsın),

Melekiyyet ül-melekat, melikiyyet-üz-zat, safiyyet üs-sıfat, hazret-i valide-i merhum ve mağfur Haseki Sultan tabe seraha.

(Melek huylu, Hükümdar yaradılışlı, sıfatları temiz merhum valide Haseki Sultan'ın kabri hoş olsun)” (Taşkiran 1972: 21).

II. BÖLÜM

2. HAYIRSEVERLİK VE HÜRREM SULTAN

Hayırseverlik çabalarının insanlık tarihindeki yeri çok eskidir. Bireylerle toplumlara pek çok yararının dokunduğu kaydedilmiştir. Hayırseverlik, iyilikseverlik ve yardımseverlik kavramları sadaka sözcüğüne eşdeğer ifadelerdir. Her birinin ayrı bir anlamı mevcut ise de hepsi ihtiyacı olan birine ya da birilerine, yardımda bulunan kişinin belirlediği bir yolla gönüllü olarak iyilik etmeyi kapsamaktadır. Hayır kurumlarının işleyişleri ve yapıları, kuruluşlarına vesile olan dürtüler ve gösterilen gerekçeler, yardım yapılacak kimselerin seçilmesi gibi unsurların hepsi, hayırseverliğe, servete ve güç sahibi kişilere yönelik tutumları sürekli olarak şekillendirmektedir. Dinsel, toplumsal ya da ekonomik konumlarından dolayı yardım edilmeyi hak ettiklerine inanılanlara yapılan yardımlar da hayırseverliğin bir türüdür (Singer 2004: 6).

Hayırseverlik denince akla ilk gelen kavramlardan biri olan vakıfların İslam dünyasında ilk kez ne zaman ortaya çıktıklarını gösteren günümüze ulaşmış yazılı belge ya da herhangi bir kanıt yoktur. İslam dünyasının ilk yıllarındaki vakıf kurma geleneğinin kökenleri, daimi ve somut kanıtlardan ziyade tahmini yorumlara dayandırılmıştır. İslam geleneğine göre, ilk vakfı, inananlarından birinin ona bıraktığı serveti değerlendiren Peygamber Hz. Muhammed (S.A.V.) kurmuştur. Bir diğer görüşe göre ise, vakıf fikri, kendisine verilen değerli toprakları sadaka olarak dağıtıp dağıtmaması gerektiğini Peygamber'e soran Hz. Ömer'den çıkmıştır. Peygamber ona isterse malı kendisine saklamasını ve mahsulünü dini amaçlarına vakfetmesini buyurmuştur. Hz. Ömer de öyle yapmış, arazinin satış ya da miras yoluyla hiç kimseye geçmemesi ile ilgili bir şart koymuştur (Singer 2004: 18).

Vakıf anlayışının dayandığı iki temel kaynak bulunmaktadır. Bunlar; Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'lerdir. Müslümanlar'ı yardım ve hayırseverliğe teşvik eden unsurlar Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'te şöyle geçmektedir: *“İman edip yararlı iş yapanlara gelince onlar da cennetliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.”* (Bakara Suresi, 82).

Peygamber Efendimiz şöyle der: *"Ademoğlu ölünce, yapmakta olduğu hayır işleri durur. Ancak üçü müstesnadır: Sadaka-ı Cariye (yani kesilmeden hayır) yapanlar, faydalı ilim bırakanlar, bir de arkasından dua eden iyi evladı olanların sevabı kesilmez"* (Bilmen 1970: 301). *"Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükafat vardır"* (Hadid Suresi, 18). Ayrıca kimlere mahsus olduğu ayrıntılı bir şekilde Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır: *"Sadakalar (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekat toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir"* (Tevbe Suresi, 60).

2.1. Osmanlı Devleti'nde Hayırseverlik Anlayışı

Öncelikle hayırseverlik kavramının temelini oluşturan kelimelerden biri olan vakıf kelimesinin üzerinde durulması, yol gösterici olması açısından yerinde olacaktır. Vakf: Arapça, durma, durdurma, hareketten alıkoyma, ayakta bekleme, hapsedme, dinlendirme demektir. Çoğulu evkaf ve vukuftur (Devellioğlu 2015: 1321). Vakıf, bir taşınmaz malın, mülkiyeti, hükmen ilk sahibinde kalmak veya Allah'ın mülkü kılınmak suretiyle gelirinin sürekli olarak hayır işlerine sarf edilmesidir. İslam hukukunda ise bir malı, mülkiyetten çıkarıp, özel şartlar ile ebediyen bir hayra tahsis ederek saklamaktır (Çataltepe 1991: 12).

Vakfın dünyada güzel adla anılmaya, ahirette de Allah'a yakınlığa nail olmaya yaradığını göz önüne alan İslam hukukçuları vakıfların en faziletlisinin, en devamlı ve

ihtiyacı en fazla karşılayan müesseseler olduğunu kabul etmektedirler (Bilmen 1970: 299, 301). Vakıflar Abbasiler döneminde geliştirilmiş; onların arkasından Eyyubiler, Selçuklular, Memlûkler ve daha sonraki devletler aynı geleneği sürdürmüşlerdir. İslam vakfının iki önemli unsuru vardır: Doğrudan hizmet sunan bina ve kuruluşlara hayrat; bu kuruluşların ebedi olarak yaşaması ve topluma hizmet sunabilmesi için vakfedilen gelir kaynaklarına ise akarat denilmiştir. Vakfın bu iki unsurunu tasvir eden ve gelir kaynaklarının nasıl işletileceğine ve hedeflenen hizmetlerin nasıl gerçekleştirileceğine dair bazı kaideler belirlendiği vakfiye denilen belgelerde, Türk vakıf kurucularının insan ve dünya anlayışlarını ve vakıf kurma gerekçelerini açıklamaya yarayacak son derece zengin veriler bulunmaktadır (Yediyıldız 2014: 23).

Vakfiyeler, eski zamanlarda kadılık siciline kaydedildikten sonra kesinleşmiştir. Tapu dairelerinde ve vakıflar arşivlerinde çok sayıda ve bazıları altın yaldızlı vakfiyeler bulunmaktadır. Bir vakfiye metninde genel olarak şu bölümler yer almaktadır:

- 1- Allah'a hamd ve senadan sonra, vakfın eciri hakkında ayetler ile hadisler,
- 2- Vakf olunan mallar,
- 3- Vakf olunan malların, ya da kurulan vakfın nasıl idare edileceği,
- 4- Ne türlü masraflar yapılacağı ve gelirlerin sarf yeri,
- 5- Vakfın kimler tarafından idare olunacağı, kurumda kaç kişinin çalışacağı, bunlara ne kadar maaş verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı ve sonunda bu müesseseden kimlerin ne şekilde faydalanacağına dair bir takım kayıtlar ve şartlar.
- 6- Hakimin vakfın sıhhat ve lüzumuna dair hükmü.
- 7- Sonunda tarih ile üst kısmında hakimin mührü. Vakfiyelerde yazılı şartlara riayet etmek, önemle üzerinde durulacak konulardan birisidir. Bunun için; vakıf kuranlar, vakfiyelerinde; dua ve beddualarla mühürlenmiştir.

Evliya Çelebi (1611-1682) de İstanbul'da bulunan imaretler hakkında “*Ömrüm boyunca nice padişahlık ve krallıklara seyahat ettim İstanbul'daki hayır eserleri kadar çok eser görmedim*” diyerek Osmanlı Devleti'ndeki hayır kurumlarından övgüyle bahsetmiştir. İmaretler, yemek vermenin yanında, günlük 3-5 akçe, para yardımı da yapmıştır. İmaretlerde, öncelikle öğrencilerin ihtiyaçları giderilmiştir. Böylece,

imaretlerin, sosyal ve kültürel dünyamızda ne denli önemli bir yer tuttuğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İmaretlerin, işleyişini sağlayan ve vakfiyenin kuralları ile uyumlu bir tüzüğü bulunmaktadır (Kazıcı 2014: 44, 46).

Yalnızca insanlar değil, ayrıca israfı önleme açısından güzel bir örnek teşkil eden kuşlar da faydalanmıştır. Her canlıyı koruma altına alan Türk Hayrat ruhu, XV. yüzyıldan itibaren kuşlar için de köşkler yapmaya başlanmasına vesile olmuştur. Kuş sarayı olarak da adlandırılan bu vakıf kuş evlerinin bazıları, minareleri, hilal biçimindeki alemleriyle birer selatin camiini andırmakta ve muhteşem işçilikleriyle dikkat çekmektedir. Bu kuş evlerini büyük bir ilgiyle gözleyen, 1550'lerde Avusturya Sefiri Busbeck, Türkiye'de her şeyin insanileştiğini yazarak hayvanlara verilen değeri dile getirmektedir (Yediyıldız 2014: 30) Sultan Ahmed Camii imaretinde, kuşlar için kule gibi özel bir yer yapılmıştır. İmaret vakfiyesinde, artan yemeklerin kuşlara verilmesi yazılmıştır. Bu sayede yemeklerin israfı önlenmiş ve çevrenin kirlenmesi önlenmiştir (Kazıcı 2014: 46). Günümüzde toplumun bazı kesimlerinde hayali kurulamayan bu hizmetleri o dönem insanı mesul oldukları bir vazife gibi yerine getirmiştir. Canlıların türlü eziyet ve işkenceye maruz kaldığı ve suçun failinin herhangi bir yaptırımla cezalandırılma gibi bir karşılığının olmadığı günümüz kanunlarının, asırlar önceki hoşgörü ve medeniyet ile kıyası dahi mümkün değildir.

Vakıflar oluşukça, bu faaliyetleri yerine getirecek görevliler gerekmiştir. Bu aşamada çalışanların ücretleri meselesi ortaya çıkmıştır ki, bu meseleyi ya devlet ya da hizmetten yararlananlar çözmüştür. İşte bu aşamada Osmanlı toplumunda vakıfların devreye girdiği görülmektedir ki, hizmetlerden yararlanan kitleler adına toplumun daha varlıklıları bir takım gelir kaynaklarını bağışlayarak ücret meselesini devletin ve halkın lehine halletmişlerdir. Ekonomik açıdan bulundukları merkezlerde ekonomik canlılığın kaynaklarından biri olan vakıflar XVI. yüzyılda olduğu gibi, günümüzde de bu özelliklerini sürdürmektedirler. Sosyal açıdan verdikleri bazı hizmetlerin zaman zaman devletin programları ile uyduğu, hatta bazılarının bu amaçla kurulduğu görülmektedir. İmar, yeni fetih bölgelerindeki yerlere zaviyeler kanalıyla nüfusu çekme gibi hizmetleri dikkat çekicidir. Bu tür hizmetlerin uzun müddet devam ettiği de görülmüştür (Bizirlik 2014: 56, 61).

Yunus Emre'nin, “*Ben gelmedim da'vi yüçün/ Benim işim sevi yüçün/ Dostun evi gönüllerdur/Gönüller yapmaya geldim*” şeklinde ifade ettiği sevgiyle hareket eden insanlar, kurdukları vakıflarla gönüller yapmaya çalışmışlardır. Çalışarak kazanmanın ve kazancı insanın mutluluğu için harcamanın gayesi olmuştur. Vakıflar bu gayenin gerçekleştirilmesi için en iyi yol olarak görülmüştür. Ülkeyi mamur ve insanları mutlu kılan her *vakıf* ya da *hayrat* Yunus Emre'nin dile getirdiği sevginin meyveleri haline gelmiştir. Bu kültürün temel düşüncesi, Kutadgu Bilig'de, Yusuf Has Hacib'in, Farabi'nin, Tursun Bey'in eserlerinde, vakfiyelerde bulunmaktadır. Bu eserlerin anlaşılması, aynı ahlak ve kültürün yeniden filizleneceği ümidini doğurmaktadır (Yediyıldız 2014: 31).

2.1.2. Hayırda Öncü Hanım Sultanlar

Sultanların sağlamış olduğu hizmetlerin hiçbirisi devlet bütçesinden karşılanmamıştır. Yaptıran padişah olsa bile; bunu şahsi bütçesiyle yaptırmıştır (Yüksel 2014: 49). Orhan Gazi'nin eşleri Nilüfer ile Asporça, hayırseverliklerini belgeleyen kanıtlara sahip ilk Osmanlı kadınları olmuşlardır. Nilüfer Hatun Bursa'da bir tasavvuf tekkesi, bir cami ve bir köprünün inşasını gerçekleştirmiştir. Oğlu I. Murat da İzmit'te onun adına bir imaret yaptırmıştır. I. Murat'ın cariyesi ve I. Bayezid'in annesi Gülçiçek de Bursa'da bir camiyle kendi adına türbe inşa ettirmiştir (Uluçay 1980: 3-23).

İmparatorluğun kuruluşundan bu yana 26 bin vakfın 2309'u kadınlar tarafından tesis edilmiştir. Bu 2309 kadın vakfının %16,83'ü XVI. yüzyılda, %30,06'sı XVII. yüzyılda kurulmuştur. Reaya sınıfında ise bu oran %5 civarındadır. İstanbul'daki kadın vakıfların başında, Osmanlı hanedanından sultanlar gelmektedir. Sultanların hayra ayırdıkları bütçelerinin miktarı ziyadesiyle şaşırtıcı orandadır. III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'ın 21 Haziran 1602 tarihli birinci vakfiyesine göre, Ayşe Sultan'ın, İstanbul'da 25 oda, bir kayıkhane, iki menzil, iki bakkal dükkanı, bir arsa, bir bahçe, Rumeli'de dört değirmen, Kıbrıs'ta bir çiftlik ile birlikte Filipe'de 8000 baş koyun vakfettiği anlaşılmaktadır. Ayşe Sultan, kendisi için kaza namazı kılacak bir görevlinin tayin edilmesini; yerine Hacca gidecek birinin görevlendirilmesini; Aşure gününde aşure

pişirilip fakir fukaraya dağıtılmasını ve her yıl mevlidi şerif okutulmasını ve eşi İbrahim Paşa'nın türbesi yanında bir çeşme yaptırılmasını istemiştir (Yüksel 2014: 51)

Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan Osmanlı şehzadeleriyle annelerinin ikametgahı olan Manisa'da bir medrese, cami, mektep ve tasavvuf tekkesi içeren büyük bir külliye vakfetmiştir. Süleyman 1513 yılında, daha 19 yaşındayken Manisa'ya vali olarak atanmış, babası I. Selim'in 1520'deki ölümüne dek orada annesiyle birlikte kalmıştır (Uluçay 1970: 229). Kanuni Sultan Süleyman döneminden daha önce ve sonraki dönemlerde de hayır işleriyle ilgilenen pek çok kız evlat olduysa da, kız evlatların rolü Mihrimah Sultan'ın yaptığı hayır işleri ile önem kazanmıştır (Singer 2004: 108).

Bir başka hayırsever hanım sultan ise, IV. Mehmed'in validesi Hatice Turhan Valide Sultan'dır. Sultan'ın 1663 yılına ait vakfiyesine göre, İstanbul'da Yeni Camii, kütüphane, türbe, mektep, sebilhane; müslümanları düşman zulmünden korumak için Çanakkale'de Kale-i Sultaniye ve Seddülbahr adlarıyla anılan, kale muhafızları için tesis edilen evler ile beraber donanımlı iki kale vakfetmiştir. Hatice Sultan, kurulan vakıfların giderlerini karşılamak amacıyla Rumeli ve İstanbul'da pek çok gelir getiren tesis inşa ettirmiştir. İstanbul'da cami civarında fırınlar, dükkanlar ve kahve dibekleriyle Mahmutpaşa'da, Araplar Mahallesi'nde arsalar, Rumeli'de köyler, çiftlikler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde arsa ve çiftlik satın alınması için 5200 kuruş bağışlamıştır. Hatice Turhan Sultan'ın, vakıf görevlilerine bu gelirlerden 6428 akçe ücret ödediği; öğrencilerin odun ve kömür ihtiyaçlarının karşılanması için senelik 3000 akçe, yazın geziye götürülmeleri için de yine 3000 akçe, sebilhaneye kar alınmasına 20.000 akçe ve Ramazan ayında ihtiyaç sahiplerine odun, soğan ve pirinç alınması için de 12.000 akçe ayırmıştır. Camilerin aydınlatılması için kullanılan mum, zeytin yağı vs. için yıllık 3000 akçe, mübarek gecelerde kandil yakılmasında görevlendirilenlere 4000 akçe tahsis etmiştir. Hatice Sultan, hac yolcularının su ihtiyaçlarını gidermek için, 7500 kuruş ayırmış ve bu parayla 65 devenin kiralanarak bir kısmıyla hacılar için su ve eşya taşınmasını şart koşmuştur (Yüksel 2014: 52, 53)

Ayrıca 1637 yılındaki evkaf varidat ve masarîf defterinde; İstanbul'da Sultan Ahmed Camii, IV. Murad'ın validesi Kösem, I. Ahmed'in validesi Handan, III. Mehmed'in validesi Safiye Sultanların, Ayasofya Camii, Edirne'de II. Selim, Bursa'da Sultan Murad II. Selim'in validesi Hürrem Sultan ile Üsküdar'da III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan vakıfları hasılatından Surre emini ve katibine ve surre ile giden kapıcı ve teberdarlara⁴ verilen harcırahlar ve Mekke, Medine, Kudüs fukarasına sadaka gönderildiği yazmaktadır (BOA. TSMA. D. 1194. (1637)).⁵ Darüssaade Ağası İdris ve Haremeyn Evkafı Müfettişi Abdurrahman'ın mühürleri ve şerhleri ile defterin başında IV. Murad'ın tuğrası vardır.

Kadınlar aynı ailedeki erkeklere düşen mirasın yalnızca yarısını almışlardır. Bu da vakıf kurma olanaklarını daraltmış, fakat yok etmemiştir. Çünkü kadınlara da miras kalmıştır. Başka yerlerde, özellikle de Batı Hıristiyan toplumlarında sıkça görüldüğü üzere, evlendiklerinde mal varlıkları eşlerine geçmemiştir (Singer 2004: 110). Aldıkları maaşları hayır işlerinde kullanan kadınların arasında, yaklaşık beş asır geçmesine rağmen hâlâ vakfettiği hayır kurumlarında gerçekleştirilen faaliyetlerle hayır dualar alan Haseki Hürrem Sultan da yerini almıştır. Arşivdeki sonuçlar da Hürrem Sultan'ı hayır işleriyle ilgili izler taşıyan belgelerde aramanın daha gerçekçi olduğunu kanıtlamıştır.

2.1.3. Haseki Hürrem Sultan'ın Kıtalaraya Yayılan Hayırseverliği

Osmanlı yönetim anlayışına göre, devletin görevi, adaleti sağlamak, tebaanın can ve mal emniyetini temin etmek ve insanlara dilediği gibi inanma ve kendini geliştirme fırsatı vermektir. Bunların dışında kalan ve bir toplumun gelişmişlik ve refah düzeyini gösteren eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmet faaliyetlerini gerçekleştirmek görevi, sivil toplum kuruluşlarına bırakılmıştır (Öztürk 2014: 35). Osmanlı Devleti döneminde kurulan vakıfların sayısı 35.000'in üzerindedir. Bir vakıf, üç aşamadan geçtikten sonra kurulmaktadır. Önce kurulacak vakfın fikri tasarımı yapılmış, sonra seçilen amaçlar doğrultusunda “*müessesat-ı hayriye*” denilen hizmet binaları inşa ettirilmiş ve hizmetin sürekliliğini sağlamak için gerekli olan gelir kaynakları belirlenmiştir. Üçüncü aşamada hazırlanan vakfiye, bir duruşma ile

⁴ Baltacı; yeniçeriler arasında baltalı asker sınıfı.

⁵ Bkz. Ek: 8.

mahkemenin onayına sunulmuştur. Değişik dönemlerde vakıflar üzerinde yapılan araştırmalar, Türk iktisadi hayatının ortalama %16'sına vakıfların hakim olduğunu göstermiştir. Vakıflar iktisadi hayatın canlı tutulması için, ulaşım sisteminin emniyet altına alınmasında aktif rol almışlardır. Bu amaçla nehirler üzerine köprüler, her 30-40 km. mesafede hanlar ve kervansaraylar kurulmuştur. Buralarda hizmetin sürekliliğini sağlamak üzere gerekli tedbirler alınmıştır. Kervansaraylarda konaklayan misafir ve hayvanların iâşe ve ibatesi vakıf gelirlerinden üç gün süre ile karşılıksız sağlanmış, yolculardan hastalananları tedavi edilmiştir (Öztürk 2014: 37, 38)

Hürrem Sultan en kudretli ve üretken Müslüman kadın hamilerden biridir. Hamiliğinin kapsamı ve yerleri, kendisinden önceki ve çağdaşı Osmanlı kadınlarıyla karşılaştırıldığında benzersizdir, şeklen mütevazı, ama işlevsel olarak yüce gönüllüdür. Kurduğu vakıflar arasında İstanbul'da bir cami külliyesi ve büyük bir çifte hamam, Kudüs, Mekke ve Medine'de imaretler, İstanbul'da ve başka kentlerde sayısız küçük camiyle tekke, bir köprü ve su şebekesi vardır. Ayrıca hacılar ve yeniçeriler için ek bağışlar yapmıştır (Necipoğlu 2013: 268, 80).

Haseki Hürrem Sultan'ın vakfettiği başlıca eserleri; İstanbul, Ayasofya'da hamam, Kariye'de medrese, Yahudiler semtinde hamam, Haseki'de, hastahane (1539), cami, medrese, mektep, çeşme, şadırvan, imaret ve sebinin yer aldığı Mimar Sinan yapılarıdır. Ayrıca Balat'ta tekke (1548), Ankara'da cami, Edirne'de Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşıyan cami, imaret ve kervansaray, çeşmeler, su yolları, köprü (1554), çeşmeler, Cısr-i Mustafa Paşa'da kervansaray, cami, imaret, Medine ve Mekke bölgelerinde (1549) yine Sinan yapısı Haseki İmareti ve dağıtılmak üzere hemen her yıl 3.000 altın ile Kudüs'teki imaret de Haseki Hürrem Sultan'ın hayırlarındandır (1550) (Öztuna 2016: 184).

Hürrem Sultan'ın Hicaz bölgesinde Mekke ve Medine'de İslam dünyasının her yerinden gelen insanlara yardımcı olması amacıyla kurduğu vakıf hizmetlerinin sürdürülmesi için Süveyş ve Cidde arasında gemiler çalıştırılmıştır (Yurtsever 2012). Hürrem Sultan'ın hesabından Bağdat'ta İmam-ı Azam'ın Türbesi yanında bir hisar, cami, imaret, türbe ve darüşşifa yaptırılmıştır. Şeyh Abdülkadir el-Cilani'nin türbesi

yanında yapılan camiye de katkıda bulunmuştur. Hürrem, Mevlana Celaleddin Rumi'nin Konya'daki türbesinin yanına iki minareli bir cami, imaret ve zaviye; Edirne'de cami, kervansaray ve çeşmeler yaptırmış; Mekke ve Medine'de Müslümanlar için çok sayıda hayır işinde bulunmuş; Kudüs'teki Haseki Sultan İmarethanesi'ni inşa ettirmiştir (Şutko 2017: 129-130).

Hürrem'in hayır eserlerinin amaçlarına uygun biçimde kullanılması vakıf kurumu sayesinde gerçekleşmiştir. Bu kurumlar sürekli gelir getirecek arazi, ticari kuruluş veya bina gibi taşınmazların vakfedilmesi şeklinde kurulmuştur. Para ve mücevherat, bir vakfın niteliğiyle bağdaşmaz görüldüğünden kabul edilmemiştir. Vakfın gelirleri, vakıf kurucularının arzularına uygun şekilde kullanılmıştır. Hürrem Sultan, bir imaret yaptırmak için, Taberiyye Gölü çevresindeki bütün toprağı, bu kapsamda oradaki balık işleme atölyelerini ve kaplıca kaynaklarını da vakfetmiştir. Bir harem kadını ancak valide sultan olduğunda bunca mülkün sahibi haline gelebileceğine göre, Hürrem Sultan henüz valide değilken bunlara nasıl sahip olmuştur? Bu soruya cevap vermek için, Sultan Süleyman'ın alışılmış gelenekleri ihlal ettiğini ve ona Kudüs, Mısır, Mekke, Umman, İstanbul, Edirne'de topraklar hediye ettiğini belirtmek gerekmektedir. Hürrem bu topraklar üzerinde, Topkapı Sarayı Arşivi'nde görüldüğü üzere, çok sayıda hayır tesisi inşa ettirmiştir. Bu tesislerin işler halde kalmasını sağlamak için de Hürrem'in Sultan Kanuni Sultan Süleyman'dan hediye olarak aldığı ve vakfettiği toprakların, çiftliklerin, dükkanların ve diğer girişimlerin gelirleri kullanılmıştır. Tam da bu nedenle, aradan neredeyse 500 yıl geçtiği halde bunca tesis iyi durumda olmasının yanı sıra işlevselliğini de sürdürmektedir. Vakıflar bunun yanı sıra birçok sosyal meseleyi de çözüme kavuşturmuş: öksüz kızlara çeyiz sağlanması, hükümlülerin borçlarının ödenmesi, fakir ailelerin ölümlerinin defnedilmesi, yaşlılar için kıyafetler, hatta kuşlar için yem temin edilmesi, askerlere ve ailelerine yardım edilmesi gibi konularla yakından ilgilenmişlerdir. Bu taşınmazların vakfedilme amacı olan unsurların, yangın, deprem, bulundukları mahallenin yeniden yapılma zorunluluğu gibi nedenlerle ortadan kalkma ihtimali söz konusu olduğunda ise, vakfın mütevellileri vakıf gelirlerini başka hayır faaliyetlerine aktarmışlardır (Şutko 2017: 130). Hürrem Sultan'ın hayırlarının ulaştığı yerlerden Şam, Trablus Livası Miralayı İlyas Bey'in, Hürrem Sultan'ın vakfı olan sabunhaneden, yağhaneden, değirmen ve bazı mahzenlerden tahsil

ettiği kiralar ile vergi, tamirat ve bazı masrafların muhasebe kayıtlarına ilişkin bilgiler günümüze kadar varlığını koruyan belgeler arasında bulunmaktadır (BOA. TSMA. D. 1440. (1541)).⁶

Haseki Hürrem Sultan, Mısır'da Mekke ve Medine-i Münevvere fukarası için de vakıflar tesis etmiştir. Bu vakıfların 1542 ve 1543 yılları hasılatından ve 1544 yılında gemi navlunları ile önceki senelerden kalan miktarlar ile bu zaman zarfında gerçekleşen harcamaları gösteren bir hesap defteri de bulunmaktadır. Defterde kullanılan miktarların hem para hem de sikke olarak ayrı ayrı hesaplandığı görülmektedir. Harcamalardan kalan bir miktarın 329.773 olduğu daha sonra bu paranın altın hesabınca 8149 ve 35 sikkeye tekabül ettiği yazılmıştır. 15.900 para arz olunmuş, 313.873 miktar paranın tamamının irsal olunması istenmiştir (BOA. TSMA. D. 7232. (1544)).

İstanbul'da inşa edilen eserler ve gelirleri, Hürrem Sultan'ın emriyle amacına uygun olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bunlara daha sonra onarımlarla ikinci bir hayat verilmiştir. Bu restorasyon çalışmaları Osmanlı ahalisine sonsuz bir sevgi ve saygıyı yansıtmaktadır. Hürrem Sultan'ın muhtemel ki bu camilerde namaz kılması mümkün olmamış, medreselerde okumamış, kervansaraylarda yatmamış, çeşmelerden su içmemiş, darüşşifada tedavi olmamıştır. Hepsini devletine, milletine ve evlatlarına miras bırakmıştır. Halkın belleğinde ebediyen kalmayı da bu şekilde başarmıştır.

Haseki Hürrem Sultan'ın hayırseverliğini detaylı bir şekilde ortaya koyan birçok vakıf, muhasebe, hesap, müfredat defterleri ve banisi olduğu bazı kurumlara yapılan tayinlere dair birçok belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu belgelerden 1550 yılındaki muhasebe defterinde Haseki Hürrem Sultan'ın cami ve imaret için vakfetmiş olduğu çeşitli yerlerdeki emlakından gelen 1550 yılına ait kira bedelleri ile farklı semtlerde bulunan vakıflarda çalışan hizmetlilere ve tamire muhtaç olan vakıflara harcanan para miktarı hakkında bilgi verilmektedir. Kalan miktarlardan 33.998 akçenin çeşitli yerlerde kullanıldığına yer verilmiş, Kadıncık Çiftliği'nin 1550 yılındaki mahsulünden bahsedilmiştir. Sağlanan gelirlerin bir kısmının odun için sermaye olarak verildiğinden, hekim başı zimmetinden ve darüşşifa mahsulünden de söz

⁶ Bkz. Ek: 10.

edilmektedir (BOA. TSMA.D. 215. (1550)).⁷ 1554 yılına ait muhasebe defteri Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki vakıflarından söz etmektedir. Elde edilen akçelerin bir kısmının imaret için harcandığı ve o zamanlarda İstanbul'a bağlı olduğu anlaşılan birkaç bölge hakkında da bilgi verilmektedir. Aydos ile ilgili 100.000 ve 97.000 akçe, Çorlu ile 15.666 akçe, Kadıncık Çiftliği ile 23.342 akçe ve eski hamam mahsulü ile ilgili 50.000 akçe kayda geçmiştir. İstanbul ve Galata'daki hamamlara da yer verilmiştir (BOA. TSMA. D. 4573. (1554)).

Hürrem Sultan'ın İstanbul'da bulunan vakıflarından elde edilen gelir miktarı, imaret ve darüşşifa maaşı ile malzemesi ayrıca Cisri Mustafa Paşa'da inşa edilen imarete ilişkin harcamalar ve maaşlar dahi kayıt altına alınmıştır. Taşınan odun için 3.480 akçe verilmiş, imaret-i amire ve darüşşifa memurlarına, merhum Mustafa Paşa Köprüsü'nde yapılan imaretin masrafına ve maaşlara, 600.000 ve 13.600 akçe harcanmıştır (BOA. TSMA. D. 4574. (1555)). 1763 yılındaki hesap defterinde ise Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki cami, medrese, darülhadis ve darüşşifasıyla imaret vakıflarının mütevellî Cafer Ağa zamanında gerçekleşen gelir ve giderleriyle ilgili vakıf katibi Mehmed'in imza ve mührü bulunmaktadır (BOA. TSMA. D. 6315. (1763)). Üzerine 1780 yılı düşülen bir başka vakıf defterinde; Hürrem Sultan'ın, Mekke ve Medine'deki mektepler vakfı, Babüssaade ağası Mehmed Ağa nezaretinde ve Mısır Muhafızı Melek Mehmed Paşa ve mütevellî Murad Bey zamanlarında, Mısır'ın bazı illerine bağlı köylerin hasılatı ve Süveyş iskelesi erzakından elde edilen gelir, Mısır ve Süveyş'teki görevlilerin maaşları, rikab-ı hümayun akçesi, tamirat ve Haremeyn'e gönderilen erzaklara dair harcamalar bulunmaktadır (BOA. TSMA. D. 1421. (1780)).⁸

Hürrem Sultan'ın İstanbul, Eyüpsultan, Anadolukavağı ve Mısır'da bulunan vakıflarına dair belgeler de bulunmaktadır. Bu belgelerdeki vakıf isimlerinden İstanbul'da bulunanlar; Derviş Ali mahallesindeki cami, oda ve dükkanlar, Bayezid Camii yakınında Hüma Sultan Sarayı duvarına bitişik dükkanlar, Camcı Ali mahallesindeki odalar, İshak Paşa mahallesinde üç ev ve odalar, Yahudi kapısındaki Sarıca Paşa mahallesinde evler, Mercan Ağa mahallesinde evler, Hoca Paşa mahallesinde dokuz ev, Dölbendci Hüsam, Mimar Sinan, Elvanzade mahallelerindeki

⁷ Bkz. Ek: 7.

⁸ Vakıf defterinin kapak sayfası için bkz. Ek: 9.

evlerdir. Yine İstanbul Eyüpsultan'daki Hasköy'de kiremit fırını, İdris Köşkü'nde karlık vardır. Mısır'da şehir haricinde masbuga-i harir yakınında bir ev, İbn Halife kurbünde bir ev ve başka bir ev de bulunmaktadır. Haseki Hürrem Sultan, inşa edilen eserlerinin yanı sıra Mekke, Medine ve Kudüs'te her gün hatim okunması, Medine'de ribat, İstanbul'da cami, mektep, mevlid kıraatı, Abbas Ağa mahallesinde sebil ve çeşme hayratları gibi maddi ve manevi olarak insanlara hepsi birbirinden güzel faydalar sağlayan nice kalıcı eser bırakmak için büyük gayret sarf etmiştir (BOA. TSMA. D. 1674.).⁹

2.1.3.1. Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki İmareti

XVI. yüzyılda Devlet-i Aliye'nin en kudretli kadını kabul edilen Hürrem Sultan, Müslümanlarca çok mukaddes sayılan iki şehir olan, Mekke-i Mükerrerme ile Medine-i Münevvere'nin yanı sıra Kudüs'te de bir külliye inşa etmeye muvaffak olmuştur.¹⁰ Kudüs'te hizmete giren bu imaret, Hatun Yokuşu caddesinde inşa edilmiştir. Cadde, Hatun adını Hürrem Sultan'dan değil, mevcut araziye XIV. yüzyıl sonlarında ilk binayı yaptırmış olan Tunşuk Hatun'dan almıştır. Osmanlılar Kudüs'ü ve burada bulunan Memlük sarayını fethettiklerinde binanın içinde birkaç geniş salon, çok sayıda oda ve bir de su kaynağı bulmuşlardır (Alpgüvenç 2011: 99). Tesis doğuya ve güneye doğru genişletmiş, ayrıca yemek yapımı ve dağıtımını yerine getirilebilmesi için, yemek pişirme bölümleriyle büyükçe bir de çeşme eklemişlerdir. Yani Hürrem Sultan, burada tamamen yeni bir kurum inşa ettirmemiştir. Vakfın hizmete girmesinden sonra Kudüs ve Gazze bölgelerindeki pek çok köyün geliriyle şehirdeki bir çifte hamamın mülkiyeti satın alınarak imaretin masraflarına tahsis edilmiştir (Alpgüvenç 2011: 100). Hürrem Sultan tarafından Kudüs'te kurulan vakıf ve imaret çalışmalarının yürütülmesi için bir grup personel görevlendirilmiştir. Kudüs İmareti'ne gelir sağlamak üzere Kudüs yakınlarındaki tepelerde yel değirmeni işletmeciliği yapılmıştır (Yurtsever 2012). Hatta Mütevelli Ahmed Bey'in mühür ve imzasının bulunduğu müfredat defteri; yel

⁹ Bkz. Ek: 12.

¹⁰ Vakfın mescidi, Cuma namazı kılınan camilerden değildir. İmaret çalışanlarının, kervansarayda geçici olarak konaklayanların ve yakın mahallelerde ikamet edenlerin ibadetlerini ifa edebilmeleri için açılmıştır. Kervansaray hakkında ise çok az şey bilinmektedir. Muhtemelen geleneksel misafirperverlik çerçevesinde tüccarlara, hacılara ve diğer yolculara üç gün ücretsiz konaklama ve yemek imkanı sağlanmıştır.

değirmeni işletmeciliği için ne tür meslek erbablarının çalıştığı bilgisine yer vermekte, Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki vakıflarından imaret, kervansaray ve yel değirmeni için gereken malzeme ile marangoz, taşçı, lağımçı, dökümcü, işçi, hamal ve bunların çırakları için verilen ücretlerin hesaplarını içermektedir (BOA. TSMA. D. 1585. (1544)).

1552 yılında Kudüs'te vakıf personeli listesinde adı geçenlerin sayısı 37'dir; 1557 yılına gelindiğinde bu sayı 49'a çıkmıştır. Her birinin belirli bir unvanı, işi, maaşı ve mutfakta pişen yemekten günlük tayın hakkı vardır. Kudüs'teki külliye'nin idaresinin başında, yardımcılığını bir katip ve gelir toplamakla görevli bir tahsildarın yürüttüğü mütevellî bulunmaktadır. 1552 ve 1557 yılları arasında vakfa bağışlanan ek mülkler nedeniyle artan işin üstesinden gelebilmek için tahsildarların sayısı birden beşe çıkarılmıştır (Singer 2004: 64).

Bu vakıfların giderlerini karşılayabilmek için Hürrem Sultan'a bir köy dahi mülk olarak verilmiştir. Bu köyde faaliyete geçen zeytin yetiştiriciliği ile vakıflara gelir elde edilmesi amaçlanmıştır. Böylece Haseki Hürrem Sultan'a Kudüs'te temlik edilen Emyon köyünün, 1544 ile 1545 yıllarındaki zeytin mahsulünden elde edilen miktarlar vakıf ve imarete katkı sağlamıştır. Bu katkı 126.195 akçelik bir mahsule tekabül etmektedir. 1545 yılında zeytin mahsulünün olmadığı yazılsa da 70.195 akçe mahsul ile devamında 98.195 akçelik bir mahsul not düşülmüştür (BOA. TSMA. E. 911. (1544)).¹¹

İmaretin başındaki şeyh yemek işlerini düzenlemekten sorumludur. Gereken kişi sayısı ve onların tek tek yaptığı işler yemeğin nasıl hazırlandığı, bu süreçteki iş bölümü ve her işin göreceli önemi hakkında bizi aydınlatmaktadır. Giderlerden sorumlu kişi, şeyh ve mütevellîye danışarak imarete gereken malzemeyi satın almaktadır. Ambar memuru ile kilerci de yalnızca bu işten sorumlu olarak atanan bir başka katip tarafından kayda geçirilen yiyecek malzemelerinin envanterini denetlemektedir. Mutfakta bir aşçıbaşı ve yardımcısı, bir çırak; baş fırıncı, yardımcısı ve üç çırağı; ekmek ve diğer yemekleri denetleyen iki denetçi; ayrıca malzemeyi yıkamaktan sorumlu bir kişi, buğdayı ve pirinci ayıklamakla görevli bir başkası ve unu tartan bir kimse bulunmaktadır. Bunlara

¹¹ Bkz. Ek: 11.

ek olarak, unu öğütmek için değirmene götürüp getirme işinde bir, avludan mutfağa su taşıma ve toz kalkmasını diye olsa gerek (bugün hâlâ bu bölgede yaygın olarak görülen bir uygulamadır) yere su serpme işinde de birer kişi görevlendirilmiştir. Bulaşıkhanede sorumlu iki bulaşıkçı mevcuttur. İmaretin tabak çanaklarını gözetken bir de çanakçı vardır. 1557 yılına gelindiğinde mutfağa beş personel daha alınmıştır: İki kişi fırıncı yardımcısı, ikisi unla pirinci ayıklamakta görevli, biri de çanakçıdır. Vakfın genel güvenliği ve emanete saygı için cami ve oda bekçisi kandilleri yakıp, söndürmekte, kapıları açıp kapamakta ve ortalığı süpürmektedir. Kervansarayın işlerini görmekle bir başkası görevlidir. Mutfak ve yemekhanede bir kapıcı, mutfağın içini süpürmek ve çöpü dışarı çıkarmak için de bir ferraş vardır; ayrıca camidekilerle odadakilerden başka lambalarla kandilleri yakmakla görevli biri de bulunmaktadır (Singer 2004: 65).

Hürrem Sultan'ın vakıf imaretinin Kudüs, Remle ve Trablus Şam'da bulunan han, dükkan, değirmenlerdeki vs. kira bedelleri, zeytin ve diğer mahsuller, tapu vergisi, pamuk, susam ve bostan kiralarından elde edilen gelir hakkında vakıf defterinde bilgi verilmiş, imaretin ihtiyacını tamamen karşılayamayacağı düşüncesiyle vakfın ihyası kararlaştırılmıştır. Vakıflarda, buğday, pirinç, yağ, tuz, soğan, zağferan, bal ve odun miktarı ile senede 336 defa buğday aşısı, 63 defa pirinç pilavı, 63 defa zerde pişirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca imaretin hademe ile memurlarının isimlerini, maaş miktarlarını gösteren vakıf masraf defterinde, imaret için binaya ihtiyaç duyulduğu, bunların inşası için kimlerden, ne kadar ödünç alındığı ve imaretin kiler defterinde bulunan malzeme hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Belge Kudüs Kadısı Abdurrahman Bey'in mührünü taşımaktadır (BOA. TSMA. D. 1511. (1549)).

Vakıfnamenin Türkçe metninde bir de tamirci ustası bulunduğu belirtilmiş; ancak beş yıl sonra, Arapça metin kaleme alındığında, bu görevdeki personel sayısı dörde çıkmıştır: Marangoz-dülger-taş işlerinin hepsini birlikte gören bir adam; çifte hamam için bir tamirci, hamama ve imaretin diğer bölmelerine su götüren künklerle bakan biri ve bir veznedar görevlendirilmiştir. Vakıf personeli bunlardan oluşmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla imaret çalışanlarına iyi koşullar sağlanmıştır. Aldıkları maaşa ek olarak günde iki öğün orada yemek yemişler, bayramlarda da özel yemek çıkmıştır. Yıl

boyunca düzenli bir işleri olmuş; ne sezonluk işçi, ne de işleri askeri bir zafere bağlanmıştır (Singer 2004: 65, 66).

Vakfın en faal tesisi olan imarette, 1550'lerin ilk yıllarında yaklaşık 500 kişi için sabah ve akşam olmak üzere dev kazanlarda pirinç ve bulgur çorbası pişirilmiştir. Günlük yemek listesindeki iki çeşit çorba, sabah akşam taze olarak pişirilip, ekmekle birlikte verilmiştir. Un, tuz ve sudan yapılan sade somunların fırından çıktıktan sonraki standart ağırlığı 90 dirhemdir.¹² Tereyağı, nohut, soğan, tuz, kimyon ve mevsimine göre kabak, yoğurt, limon ya da karabiberle tatlandırılarak pişirilen bulgur çorbası akşam öğününde verilmiştir. Özel günlerde ise herkese zengin sofralar kurulmuştur¹³ (Singer 2004: 69). İmaretin 1557 yılındaki vakfiyesi, Aşure günü için dört kazan çorbanın gerekli bütün malzeme kullanılarak hazırlanmasını şart koşmuştur (Singer 2004: 71).

Kudüs İmareti'nde yemek yiyenlerin sayısı, 55 oda ile kervansarayda kalanlar, vakıf görevlileri ve 400 “*fakir ve muhtaç*” kimse olmak üzere 500'ü bulmaktadır (Singer 2004: 74). Haseki Sultan imaretinin kapısını çalan çok olmuştur. Kapıya gelen kalabalığa hangi sınıftan olursa olsun, beklenenden ve yapılan hazırlıklardan kesinlikle fazlası verilmiştir. Zor durumlarda dahi muhakkak bir çare bulunmuş; yoksullar, Hürrem Sultan'ın imaretinden aç gönderilmemiştir. Aksi halde muhtaçların, Sultan'ın yardım eli herkese uzanmıyor mu? sorusundan çekinilmiştir. Bu hayırlı hizmet, sonraki yüzyıllarda da aksamadan sürmüştür. Antoine Morison adlı Fransız bir seyyah, 1705'te şunları aktarmıştır: “*Her gün yaklaşık yarım kilo ekmek, zeytinyağı ve biraz da sebzeyle yapılmış bir tas çorba, görülmedik büyüklükteki kazanlarla pişirilerek, oraya gelen her fakire verilirdi.*” Aynı seyyah, aşevinde hem Hristiyanlara hem Müslümanlara eşit miktarda yemek dağıtıldığını söylemektedir. Yani Hristiyanlar da, vakıfname şartnamesinden dışlanmamışlardır (Alpgüvenç 2011: 101).

Hürrem Sultan, İstanbul ve Kudüs'teki vakıflarının yanısıra, İstanbul'da Kariye adıyla anılan bir tekkeyi de medreseye dönüştürmüş; Haseki Külliyesi olmak üzere,

¹² 1 dirhem yaklaşık 3 grama karşılık olduğundan; her bir somunun hamur ağırlığı yaklaşık 270 gr. gelmektedir.

¹³ Cuma geceleri (perşembeyi cumaya bağlayan gece), Ramazan ayı, Aşure günleri, kandil akşamları, Ramazan ve Kurban bayramları özel gün ya da gecelerdir. Her yemekte olduğu gibi o zaman da ekmek verilmiş, ancak çorba yerine taneli yemek ile zerde olmuştur. Mevkii ne olursa olsun, her misafirin beklediği bu yemekler her sofraya konulmuştur.

yaptırdığı bütün eserler için yüksek gelirli vakıflar bağışlamıştır (Alpgüvenç 2011: 102). Bu kurumların işleyişinde her basamakta etkili olan bütün disiplinlerle içiçe olan kurum ise hukuktur. Vakıf kurumunun işleyişinde de kurumun anayasası hükmündeki vakfiyelerin, vâkıfın şartları doğrultusunda yüzyıllara hükmedebilecek bir öngörüyle ve dönemin hukuk kurallarına uygun bir düzene göre oluşturuldukları aşikardır. Haseki Hürrem Sultan'ın kurduğu vakıflar misali, Osmanlı döneminde bazı büyük vakıf veya vakıfelerin İslam dininin kutsalları arasında yer alan Kudüs için de vakıflar kurduğu, hayratlar inşa ettiği, akarlar tahsis ederek hayır hizmetleri götürdüğü ve bunları günümüzün ifadesiyle kendi diplomatika kurallarına göre oluşturulmuş kurallar çerçevesinde kaleme alarak belgelere aktardıkları gözlenmektedir. Her biri hukuki birer belge olan vakfiyeler ve içeriklerinde yer alan metinler, bir cihan devleti olan Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafyalara imzasını atan ve yüzyıllara direnerek günümüze ulaşabilen vakıf anlayışıyla vücuda getirilmiş eski eserlerin inşa süreci, bu sürecin işleyişinde nasıl sağlam bir temele oturtulduğunu göstermektedir (Çevrimli 2017: 111).

2.1.3.2. Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı

Arapça'da "ısıtmak" anlamındaki hamm kökünden türeyen hamam kelimesinin sözlük anlamı "ısıtan yer" demek olup yıkanma yeri manasında kullanılmaktadır. Hamam, suyun ısıtılması suretiyle insanların yıkanması için yapılmış bir tesistir. Yer altından fışkıran, içinde kimyevî maddelerin varlığı sayesinde bazı hastalıklara karşı şifa verici özellikleri bulunan suların kullanıldığı yapılara da bazen hamam denilmekle beraber bunlara Türkçe'de kaplıca ve suyun genellikle tabii olarak sıcak oluşundan dolayı ılıca adı verilir. Kaplıcaları hamamlardan ayıran en önemli özellik büyük yıkanma mekânının ortasında bulunan geniş havuzdur. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren çeşitli medeniyetlerde hamam binaları meydana getirilmiştir. Ancak hamam bilhassa Roma devrinde çok yaygınlaşmış ve yıkanmanın dışında eğlence yeri karakterini de almıştır. Vücut temizliği üzerinde özellikle duran İslâm dininin tesiriyle müslümanlar hamama büyük önem vermiş ve bilhassa Türkler'de hamam şehirlerin, yerleşim yerlerinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Osmanlı döneminde devletin yayıldığı bütün topraklarda çok sayıda umumi hamam inşa edilmiştir. Bunların dışında büyük konaklarda, âyan saraylarında, varlıklı kişilerin

evlerinin yanında küçük ölçüde özel hamamlar da yapılmıştır. Hamama en fazla önem verenler Osmanlı Türkleri olmuş ve devletin sınırlarının ulaştığı her yerde irili ufaklı hamamlar yapılmıştır. Osmanlı tarihi boyunca çok sayıda hamam inşa edilmesinin iki sebebi vardır. Bunlardan biri, hamamların iyi gelir getirmeleri sebebiyle hayır eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmesidir. İkincisi, hamamların ait oldukları yapı manzumesinin merkezi olan cami cemaatine hizmet vermesidir. Fatih, Süleymaniye, Beyazıt, Yeni Camii vb. birçok büyük külliyenin kendilerine ait birer hamamları olduğu gibi Mahmud Paşa, Murad Paşa, Küçük Ayasofya gibi daha küçük manzumelerin de hamamları vardır. Ancak bu tesisler gelir getirdikleri müddetçe kullanılmış ve gelir sağlayıcı özellikleri zayıfladıkça ortadan kaldırılmıştır (Eyice 1997: 402, 403).

Türkler, birçok konuda olduğu gibi temizlik açısından bütün dünyanın örnek aldığı bir toplum olmuştur. Günde beş defa abdest alan Osmanlı insanının bir su kültür ve medeniyetine sahip olması kaçınılmazdır. 1552 yılında Osmanlı Devleti'ne esir düşüp, üç yıl boyunca Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın yanında kalan ve bu süre içinde kölelikten hekimliğe yükselen İspanyol Pedro İspanya'da bir insanın ömrü boyunca iki kere yıkandığına rastlanamayacağını söylerken, Türkler'in sık sık yıkandığını ve hamamlarda bol su harcadıklarını dile getirmiştir.

"Temizlik imandandır" anlayışının bir ürünü olarak, Osmanlı Devleti sanat ve estetik açıdan da şaheser olan hamamlarla şehirlerini donatmıştır. Bu eserlerden biri Hürrem Sultan'ın İstanbul'da inşa ettirdiği Haseki ya da Ayasofya Hamamı adıyla bilinen Sultanahmet meydanında yer alan hamamdır. Ayasofya'nın güneyinde yer alan ve Mimar Sinan tarafından tasarlanan bu tarihi eserin kitabesinden 1556 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

İstanbul'daki Osmanlı hamamlarının en büyüklerinden olan bu çifte hamam, Ayasofya'nın sınırlarının darlığı sebebiyle, yakınına hamam inşa etme imkanı bulunamadığından, Ayasofya ile Sultanahmet Camiileri arasına yaptırılmıştır. Çifte hamam olarak tasarlanan yapı, kuzey-güney istikametinde uzanmıştır. Birkaç ayrıntı dışında, birbirinin eşi olan bölümlerden erkeklere ait olanı Ayasofya, kadınlara ait olanı Sultanahmet tarafına yerleştirilmiştir. Diğer hamamlarda hemen hiç görülmeyen ve

yapının girişine bir cami görünümü kazandıran erkekler kısmının kuzey cephesindeki zarif revak beş birimlidir (Alpgüvenç 2011: 96).

Evliya Çelebi tarafından, İstanbul'un en büyük, en güzel ve çarşı hamamları içinde ayan ve eşraf hamamı olarak gösterilen Haseki Hamamı, Hürrem Sultan'ın vakıflarına gelir temin etmek üzere inşa edilmiştir. Önceleri erkekler kısmında, ortada bir şadırvan, bunun ortasında mermerden dilimli bir çanağa su fışkırtan üç yunus heykeli biçiminde birer fıskiye bulunmaktaydı. Bir eşi bulunmayan, hatta belki batıdan ganimet malı olarak getirilen bu fıskiye, hamamın 1986 yılındaki onarımı sırasında yeniden havuzun ortasına monte edilmek üzere bekletilmiştir (Alpgüvenç 2011: 97). Kadınlara ait kısmın diğerinden en önemli farkı, girişin batı cephesine alınmış olması ve revaksız biçimde tasarlanmasıdır. 1913 yılında çıkan İshak Paşa yangınına kadar yoğun bir yerleşim merkezinin ortasında bulunan hamam, yangından sonra çevresindeki mahalle ortadan kalktığından, iyice harap duruma düşmüştür. 1916-17 yıllarına doğru hamamın müze olarak kullanılması düşünüldüğünden bir takım tadilatlar başlanmıştır. Erkeklerle kadınlar kısmı arasındaki bölme duvarında geçit açılmış, erkekler bölümü önündeki revak yenilenmiş, fakat sonradan bu düşünceden vazgeçilmiştir. Cumhuriyet döneminde yıkılmak istenen Haseki Hamamı, sonradan bu tehlikeyi atlattı, fakat layık olmadığı sahalarda kullanıldığından ciddi tahribata uğramış, döşemeleri bile yer yer çökmüştür. Tarihi eser, önce belediyenin gaz ve benzin deposu, ardından Devlet Basımevi'nin kağıt ambarı yapılmış, hatta bir ara kömür deposu olarak dahi kullanılmıştır (Alpgüvenç 2011: 98).

Ayasofya'nın doğu cephesinin karşısındaki taraçalı kısımda yer alan ve Adliye Sarayı olarak kullanılan tarihi Darü'l-fünun binası, 3-4 Aralık 1933 gecesine çıkan bir yangında tamamen kül olmuştur. Bu yangın esnasında, binaya komşu olan Haseki Hamamı da büyük tehlike atlattı, o sırada tarihi yapıda bulunan gaz ve benzin gibi yanıcı maddeler güçlükle tahliye edilerek, hamam muhtemel bir yangında kül olmaktan son anda kurtulmuştur. İlki 1957-1958'de olmak üzere birkaç onarım geçiren hamamda 1980'lerin sonlarında, Uluslararası bazı çağdaş sanat sergileri düzenlenmiştir. Kadınlara ve erkeklere ait kısımların, sırt sırta vermiş olan sıcaklık bölümlerinde, Mimar Sinan'ın mahirliğinin açıkça gözlemlendiği kıymetli Türk hamam mimarisinin, merkezi sofalı ve

dört eyvanlı geleneksel şeması ile Roma hamam mimarisine bağlanan, sekiz kollu yıldız biçimindeki şemanın ilginç bir sentezinin uygulandığı gözlenmektedir (Alpgüvenç 2011: 99). Günümüzde yapılış amacına uygun bir şekilde hamam olarak işlevini sürdürmektedir. Hamamın yan cephesine konumlandırılan fakat kitabesi bulunmayan Haseki Hürrem Sultan Çeşmesi yer almaktadır.

III. BÖLÜM

3. HÜRREM SULTAN VE KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN GENÇ YAŞTA VEFAT EDEN EVLATLARI ADINA YAPTIRDIKLARI ESERLER

3.1. Şehzade Mehmed Külliyesi

Hürrem Sultan'ın 1521'de dünyaya getirdiği şehzade Mehmed, babası Kanuni Sultan Süleyman'la Korfu ve Budin seferlerine katılmıştır. 1542'de Manisa sancak beyi olmuş; burada bir yılını tamamlarken 1543'te geçirdiği bir hastalık sonucu vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilerek yeniçerilerin eski odaları karşısına defnedilmiştir. Babası, onun ani ölümüne oldukça üzülmüştür. Oğlu şehzade Mehmed'e karşı sevgisini, adına bir türbe ve külliye yaptırmakla dile getirmiştir. Vakfiyeler düzenleyerek de, banisi olduğu yapılara kurumsal bir hüviyet kazandırmıştır. Şehzade Mehmed vakıfları, selatin vakıfları seviyesindedir. Külliye; cami, medrese, mektep, kütüphane, imaret, tabhane ve türbeden oluşmaktadır. Vakfiyesine göre; Şehzade Mehmed Vakfı, kurumlarının ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik bir kasaba, 121 köy, üç mezra, çiftlikler, birden fazla değirmen, bostan, çayır, bir bahçe, büyük bir arazi ve pirinç ekiminin yapılabileceği bir alan vakfetmiştir. Hudutname'deki ayrıntılı sınır tasvirlerinden ve vakfiyedeki yer isimlerinden sözü edilen yerleşim yerlerinin XVI. yüzyıldaki krokileri çıkarılabilmektedir. Bunların dışında İstanbul sınırları dahilinde yer alan hamamlar, bir başhane, dükkanlar, bir mahzen, menziller ve çeşmeler vakfedilmiştir. Vakıfta çalışan 349 personelin aldıkları günlük ücret 1061 akçedir. Vakfiyede personel konusunda dikkat edilmesi gereken hususlar açık ve net bir şekilde ortaya konmuştur. Bütün çalışanlarda aranan önemli vasıflar dindarlık ve güvenilirlik olmuştur. Önemli vazifeler, hiçbir şekilde vekillere bırakılmamıştır. İmarete gelen halkı

mutlu etmek ve sevindirmek için, şeyhin onlara karşı aşırı şefkatli ve cana yakın olmasının istenmesi, dikkate değer bir muamele biçimi olmaktadır. 2015 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından külliye yenileme çalışması başlatılmıştır (Sağır 2016: 936).

Kanuni Sultan Süleyman'ın, vefat eden oğlu Mehmed adına yaptırdığı şehzade Külliyesi, Mimar Sinan'ın tasarladığı ilk selatin külliyesi olup Beyazıt'tan Edirnekapı'ya giden cadde üstünde bu yapı münasebetiyle Şehzadebaşı diye anılan mevkide yer almaktadır. İnşasına Haziran 1543'te başlanmış, ilk olarak şehzade Mehmed'in defnolunduğu türbe tamamlanmış, 23 Mayıs 1544 tarihinde temeli atılan cami Ağustos 1548'de ibadete açılmıştır. Bu süre zarfında medrese, imaret, sıbyan mektebiyle tabhaneler ve ahırdan müteşekkil kervansaraydan meydana gelen diğer binalar inşa edilmiştir. *Eski Odalar* diye adlandırılan yeniçeri kışlasından devşirilen yamuk planlı arazide bulunan külliye; cami ve hazire Vezneciler caddesi üzerinde, diğer yapılar arka taraftaki dış avlu duvarına yerleştirilerek iki akslı bir düzen kurulmuştur. Bağımsız olan imaret ve sıbyan mektebi Dedefendi Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Bazı malzemelerinin Forum Tauri'den getirildiği bilinen külliyenin inşasının tamamlanmasının ardından geçen yaklaşık iki yüzyıllık süreçte hanedan mensupları ile din ve devlet adamlarından bazı kişiler için yaptırılan türbe, sebil ve çeşmelerle bunları besleyen, Beyazıt su yollarına bağlı su terazisiyle külliye programı zenginleştirilmiştir. Dış avludaki yangın havuzu ile girişteki muvakkithane ise XIX. yüzyılda inşa edilmiştir. 1613 ve 1633'teki yangınlarda zarar gören külliye binaları IV. Murad'ın emriyle tamir edilmiş, bu esnada şadırvan kubbesi yenilenmiştir. 1718 ve 1782'deki yangınlarda ise minare külahlarına kadar bütün ahşap aksamının yandığı bilinmektedir. 1916 ve 1953'te bazı türbelerde ve camide yapılan kısmi onarımların ardından 1994-1999 yılları arasında külliye binaları kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir (Orman 2010: 483-484).

Sultan Süleyman, oğlu Mehmed'in vefatını, sefer için Edirne'de bulunduğu sırada haber almış ve büyük bir üzüntü yaşamıştır. İki günde İstanbul'a gelmiş, sonra da iki gün iki gece boyunca rahmetli oğlu için gözyaşı dökmüştür. Süleyman, sultan çocuklarının öldükleri sancaklarda gömülmeleri geleneğini de ihlal ederek Şehzadebaşı'nda bir cami inşa edilmesi emrini vermiş, Mehmed'in türbesi burada

başucunda bir taht olacak şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla, Sultan Süleyman kendinden sonra tahtın varisi olarak bu oğlunu görmek istemiştir. Bu, Sultan Süleyman için olduğu kadar, büyük oğlunun ölümünden ötürü büyük bir kedere kapılan Hürrem Sultan için de çok büyük bir trajediye sebep olmuştur. Daha önce, üç yaşındayken ölen küçük Abdullah'ı da toprağa verdiği için yüreği, bu sefer de bir başka çocuğun ölümüyle yeniden parçalanmıştır. Şehzade Mehmed'in ölümünden sonra Hürrem'in, şehzade Mehmed'in kızı Hümaşah Sultan'ı İstanbul'da saraya yerleştirmesi de ilginçtir. Hümaşah'ın annesi, Sultan Süleyman'ın kızkardeşi Şah-ı Huban Sultan'ın kızı Esmahan Baharnaz'dır. Yani, Sultan Süleyman'ın yakınlarının, karısı Hürrem'le ilişkilerinin dostça olduğundan da söz edilebilmektedir (Şutko 2017: 87).

3.2. Şehzadebaşı Camii

Osmanlı döneminde kaleme alınan birçok metin, şehzade Mehmed'in camisiyle, gerçekleşemeyen hükümdarlık kaderi arasında bağ kurmaktadır. Fatih Camii ile Şehzadebaşı Camii arasındaki benzerlik dönemin kaynaklarında sıkça zikredilmektedir. Caminin cümle kapısındaki sülüs hatla nakşedilmiş Farsça inşa kitabesi şu şekildedir: *“Yeryüzü padişahı Şah Süleyman Han'ın hayratıdır bu. / Şehzadenin ruhuna öyle bir cami yaptı ki, gökyüzündeki meleklerin takdirini kazandı. / Yaptırdığı bina cennet gibi gönül açıcı ve aydınlık oldu. İnanç sahiplerinin sevinçlerine mazhar olan bu yapı, mübarek bir zamanda tamamlandı. / Yapımına Pazar günü başlandı... tamamlandı / Yapıya Rebiülevvel'de başlandı ve hemen hemen Recep ayında inşaatı tamamlandı. / Hikmet sahibi tarihini şöyle dedi: İslam Peygamberi ümmetinin mabedi.”* Caminin içine girildiğinde, özellikle örtü sisteminde yoğunlaşan, Kuran ayetlerinden oluşan hat programı ziyaretçileri karşılamaktadır. İç mekanda Hz. Peygamber (SAV)'e göndermede bulunan ve onun adını anan hatlar bulunmaktadır. Bu Kuran ayetlerinden birincisi kubbede başlamış, merkezi kubbenin ortasında, sülüs hatla yazılmış iç içe geçmiş iki daire yer almıştır. Kubbenin merkezindeki iç yazı kuşağına Fatih suresi (1: 1-7) yazılmıştır. Daire şeklindeki hatlarda Allah'ın 99 güzel isminden bazıları yer almaktadır. Merkezi kubbeyi çevreleyen dört yarım kubbede üçüncü hat dizisi yer almış, yarım kubbelerde Bakara Suresi'nden ayetler (144 -145) işlenmiştir.

3.3. Şehzade Mehmed Medresesi

İnşa kitabesinden 1546 yılında tamamlandığı anlaşılan, açık ve kapalı dershanelerin arasına yerleştirilmiş 20 hücreli medrese, asimetrik plan kurgusuna rağmen klasik tipolojiye uygun olup tasarım ve süslemede cami ile paralellik kurulmuştur (Orman 2010: 484). Medrese 1950’den sonra bir ara kız talebe yurdu olarak hizmet vermiştir. İmaret ve tabhaneyle¹⁴ birlikte Suffa Vakfı’nın kullanımına tahsis edilmiştir. Medrese kapısı üzerindeki Farsça kitabe şu şekildedir: “*Bu medrese izzet ve şerefle tamamlandı. Allah her zaman burasını şerefli kılsın. / Bu ilim, marifet ve yükseklik makamı, yetenek ve erdem sahibi olanların yeridir. / Allah’ın ilhamı ile bunun tarihi (şöyledir): Ölümsüz ilimlerin öğrenim yuvası 953 (1546).*” Abidevi yapısıyla selâtin camilerine öykünen cami dışında türbe de selâtin türbelerini andırmaktadır. Türbenin içerisindeki dört sanduka, şehzade Mehmed’e, en küçük kardeşi Cihangir’e, şehzadenin kızı Hümaşah Sultan’a ve kimliği bilinmeyen birine aittir. Şehzade Mehmed’in sandukasının üzerinde dört ayaklı, fildişi kakmalarla süslü ahşap kafesli tahtın, gerçekleşemeyen hükümrانlık kaderine gönderme yaptığı iddia edilmiştir. Türbe kapısının üzerindeki dikdörtgen mermer panolarda, sülüs hatlı Farsça inşa kitabesi yer almaktadır: “*İster soylu, ister halktan olsun, dünya sarayında Kul hüvallahû ehad hakkı için hiç kimse kalmadı. / Bu menzilden temiz inançlı şehzade göç etti. Böylece sonsuzluk diyarında onu canlı ve ulu olan (Allah) rahmetini alacak. / O, öbür dünyada Allah’ın izniyle rahat buldu. Padişahın ömrü sonsuza dek sürsün. Allah’ın ilhamıyla onun tarihi sönmez oldu: Sultan Mehmed’in mezar ebedî cennet olsun. Sene 950 (1543-1544)*” (Katkak 2016: 437, 439). Külliye çatısı altında toplanan diğer yapılar; şehzade Mehmed İmaret, kervansarayı, sıbyan mektebi ve şehzade Mehmed Tabhanesi’dir.

3.4. Cihangir Camii

İstanbul’da bulunan Cihangir semtine adını veren şehzade Cihangir, Haseki Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman’ın en küçük oğludur. Babası ile birlikte

¹⁴ Farsça, tab “takat, güç” ve hane “ev” sözcüklerinden oluşan tabhane kelimesi; imaretlerin yanında İstanbul’a gelen fakir kimselerin iş buluncaya, güçsüz ve hastaların sağlıklarına kavuşuncaya kadar barınmaları için yapılmış hayır kurumu. Bir diğer anlamı ise “kitap basma, matbaa”dır.

seferlere katılmayı büyük bir şevkle istese de rahatsızlığı nedeniyle seferlere katılamayan şehzade Cihangir 22 yaşını tamamladığında babasıyla birlikte İran Seferi'ne çıkmayı başarmıştır. Fakat şehzade Cihangir'in sağlığı sefer sırasında son derece kötüleşmiştir. Halep şehrine varıp birkaç gün dinlendikten sonra şehzade Cihangir rahatsızlanmış, hekimlerin çabalarına, verdikleri ilaçlara rağmen sağlığında bir düzelme olmamış ve 27 Kasım 1553'te vefat etmiştir. Vefat eden şehzade Cihangir'in cenaze namazı Halep'te kılınmış, naaşı İstanbul'a getirilerek şehzade Mehmed'in yanına defnedilmiştir (Solak-zade 1989: 235, 236).

Sultan Süleyman seferden dönmemeye karar verdiği için oğlu Cihangir'in cenaze namazına iştirak edememiştir. Şehzade Cihangir, efsanevi Osmanlı mimarı Sinan'ın yaptığı türbeye, kardeşi Mehmed'in yanına defnedilmiştir. Daha sonra onun yanına şehzade Mehmed'in kızı Hümaşah Sultan'la, bazı tarihçilerin iddialarına göre Hümaşah'ın annesi Esmahan Sultan da defnedilmiştir. Ancak şehzade Mehmed'in türbesindeki dört mezar taşında bu durumu teyit edecek hiçbir yazıt ve işaret kalmamıştır (Şutko 2017: 89).

Çeşitli rivayetlerde Cihangir'in, şehzade Mustafa'nın vefatı nedeniyle aşırı üzüntüden ya da rahatsızlığından dolayı genç yaşta vefat ettiği geçmektedir. Hürrem Sultan, oğlu Mehmed'in vefatının ardından, zaten hasta olan ve onun için sürekli kaygı duyduğu küçük oğlu Cihangir'i de toprağa vermek zorunda kalmıştır.

Şehzade Cihangir'in adı vefatından sonra şehrin muhteşem manzarasını zevkle izleyerek gezip dolaşmayı sevdiği İstanbul'un bir semtine verilmiştir. Şehzadenin babası Kanuni ve annesi Hürrem, burada oğulları için bir de cami yaptırmışlardır. Bu cami 1894 depreminde yıkılmış, ama çok geçmeden Sultan Abdülhamid'in emriyle baştan ayağa yeniden yapılmıştır. Bir miktar da modernleştirilmiş, bu sayede Osmanlı klasik dönemindeki binalara göre biçim ve görünüş olarak daha farklı bir hal almıştır (Şutko 2017: 90).

Cihangir Camii, Fındıklı Yokuşu'nun kuzeyindeki Pürtelâş mahallesinde olup adını verdiği semtte Marmara'ya ve Boğaziçi'ne hâkim bir tepede yer almaktadır.

Cami'nin adı, şehzade Mehmed ile birlikte Şehzadebaşı Camii'ndeki türbeye defnedilen şehzade Cihangir'den gelmektedir. Mimar Sinan'a yaptırılan ilk cami 1559-60'da tamamlanmıştır. Vakfiyesine göre yanında bir de sıbyan mektebi bulunmaktadır. Evliya Çelebi'den bu yapının kare planlı, tek kubbeli ve tek minareli olduğu öğrenilmektedir. Cami, tarihi içinde beş yangın geçirmiş ve her seferinde yenilenmiştir. 1890 'da II. Abdülhamid tarafından yeniden yaptırılan bugünkü cami de genel hatları ile tek kubbeli ve kare planlıdır. Üç bölümlü son cemaat yerinin iki köşesinde iki minaresi vardır. Mimar Sinan'ın Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde başlattığı bir mimari tasarım XIX. yüzyılın sonlarında bu yapıda yeniden uygulanmıştır. Bu tasarımda kubbe dört köşeye oturtulmuş olduğundan duvarlar taşıyıcı özelliklerini kısmen kaybetmiş, böylece çok sayıda pencere açılabilmiş ve özellikle üst kısımlarda yelpaze biçimi yayılan pencere düzeni gerçekleştirilebilmiştir. Bugünkü yapının mimarının kim olduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Cihangir Camii gerek planlanması gerekse süslemeleriyle gayet ölçülü bir eserdir. İçerideki kalem işleri büyük ölçüde devrinin özelliklerini korumaktadır. Buna ek olarak 1868-1890 yılları arasında Mustafa İzzet, Hafız Ahmed Sünbülü, Sami, Rakım, Hasan Rızâ, Sabri, Şefik, Muhammed Fehmi, Muhammed Nazif, Nazif, Arif, Mehmed Tahir, Seyyid Ali, Alaeddin, Haseni, Ceri, Mısrizade Ali Rıza Üsküdari, Şevki gibi hattatlar tarafından yazılmış 39 levha cami iç mekanına ayrı bir nitelik katmaktadır. Evliya Çelebi ile diğer kaynaklarda sözü edilen ve 1864-65'te yandığı bilinen avlunun köşesindeki zaviye-tekkenin banisi ve ilk şeyhi, Halvetiyye tarikatının Cihangiriyye şubesinin kurucusu Hasan Burhaneddin Cihangiri'dir. Caminin çevresinde yapımı 1638-39 yılına ait bir çeşme, 1708 yılında yaptırılan bir sarnıç ile musluklar bulunmaktadır. Haziresindeki 1894-95 yılında açtırılan ve 1900-1901 yılında Gazi Osman Paşa tarafından bir tulumba monte ettirilen kuyu ile şadırvan günümüzde beton olarak yenilenmiştir. Hasan Burhaneddin Cihangiri türbesi de dikkat çekmektedir. Hazire ve türbede en eskisi 1588-89, en yenisi 1923 yılına ait 28 adet önemli kabir ve mezar taşı tespit edilmiştir (Altun 1993: 539, 540). Bu cami bugün de, Haseki Hürrem Sultan ve eşi Kanuni Sultan Süleyman'ın çektikleri acıların hatırası olarak orada durmaktadır.

3.5. Haseki Hürrem Sultan'ın Evlatlarının Banisi Olduğu Eserler

Hürrem Sultan'ın kurmuş olduğu vakıflar ve yapmış olduğu hayır işleri kadar evlatlarını da kendi gibi hayırsever bireyler olarak yetiştirmiş olması da dikkatlerden kaçmaması gereken önemli bir noktadır. Aradan geçen yaklaşık beş asırlık bir zamana inat, faaliyetlerine devam eden bu kurumlar ve Hürrem Sultan'ın evlatlarının bırakmış olduğu birçok eser, bizzat somut bir kanıt olarak ayakta durmakta, Hürrem Sultan'a ve ailesine isnat edilen yakıştırmaları çürütmektedir. Kendisi gibi hayırsever, aldığı maaşları halkının hizmetine sunan evlatlar yetiştirmeye özen gösteren Haseki Hürrem Sultan'ın evlatlarının yaptıkları faaliyetlerin başında; kızı Mihrimah Sultan'ın biri Edirnekapi'da ve bir diğeri de Üsküdar'da olmak üzere İstanbul'a kazandırmış olduğu iki külliye bulunmaktadır. Babası Kanuni Sultan Süleyman'ın ardından tahta geçen II. Selim de Mimar Sinan'ın "*Ustalık eseri*" olarak bilinen Edirne'deki Selimiye Camii'nin de içinde bulunduğu bir külliye inşa ettirmiştir.

3.5.1. II. Selim ve Külliyesi

Selimiye Camii'nin banisi II. Sultan Selim, Topkapı Sarayı'ndaki hamamında yıkanırken ayağı kayıp düşmüştür. Birkaç gün sonra beyin kanaması sebebiyle vefat etmiştir. Saltanatı sekiz yıl, üç ay, sekiz gün sürmüştür. Dedesi Yavuz Sultan Selim ile aynı yaşta vefat etmiştir. II. Selim, hem İstanbul'da doğan, hem de İstanbul'da vefat eden ilk padişaktır. Ayasofya Camii avlusunda Sinan yapısı türbesinde medfundur. Büyük cami Selimiye'yi Edirne'de yaptırdığı için, oraya defnedilememiştir. Orta boylu, açık alınlı, ela gözlü, sarışın, çok usta avcı ve yaycıdır. Babasının sefer-i hümayunlarına katılarak, pek çok ülke görerek, mükemmel bir tahsil ile yetiştirilmiştir. Fakat saltanatında, devlet işlerini çok geniş ölçüde damadı Sokollu Mehmed Paşa'ya bırakmıştır. Tek vezir-i azamı da o olmuştur. II. Selim, bizzat sefere çıkmamıştır. Fakat bunda seferlerin denizaşırı olması ve Sokollu'nun padişahı sefere çıkarmamak, kendi de çıkmama politikası dikkate alınmalıdır. Kıbrıs'ı fethettirmiş ve Kılıç Ali Paşa gibi bir amirali kaptan-ı derya yapmış, babası Kanuni'nin denizcilere olan sevgisini devam ettirmiştir (Öztuna 1986: 269).

1566-74 arasındaki saltanat döneminde II. Selim, deyim yerindeyse selefi ve babası Kanuni Sultan Süleyman ve onun zirve döneminin mirasından yararlanmıştır. Bu dönemde Sokullu Mehmed Paşa, Piyale Paşa, Pertev Paşa ve Lala Mustafa Paşa gibi sadrazam, vezir ve kaptan-ı derya konumundaki devlet adamları ön plana çıkmıştır. Başarılı Divan üyeleri sayesinde Sultan, seferlere çıkmasa da kimi zaferlere tanıklık etmiş, saray sanatlarındaki gelişim süreci hızını kaybetmeden devam etmiştir. Sultan II. Selim hakkında dönem tarihçileri ile onların yazma eserlerinden yararlanan günümüz tarihçilerinin kimi olumsuz düşüncelerine karşın, kendisinin yeterince bilinmeyen ya da göz ardı edilen bir yönü bani olarak yaptığı hizmetlerdir. Sultan'ın Edirne Selimiye Camii dışında çeşitli yerlerdeki eserleri gereğince ve toplu halde tanıtılmadığından banilik tarafı gizemli kalmakta, dolayısıyla özel ve siyasi yaşamı ön plana çıkarılmaktadır. Oysa II. Selim şehzadeliğinde görev yaptığı sancak merkezlerinden başlayarak ölümüne kadar olan yaşam sürecinde, Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında hiç de azımsanmayacak sayı ve nitelikte vakıf eserlerine banilik ettiğini arşiv belgeleri bize ispatlamaktadır. Bir bakıma günümüze ulaşan eserleri de Sultan'ın baniliğine tanıklık etmektedir (Müderrişoğlu 2014: 751). II. Selim'in banilik ettiği eserleri şu şekilde sıralamamız mümkündür. Şehzadeliğinde sancak beyi görevi ile sancaklardaki eserleri; İzmir-Merkez'de, zaviye ve medrese, Tire'de, darülkurra, Manisa-Salihli'de, mekteptir. Günümüze ana hatlarıyla ulaşan eserleri; Konya-Merkez'deki Selimiye Külliyesi, Konya-Sultaniye/Karapınar'daki Selimiye Menzil Külliyesi'dir. Selefi olan babası Kanuni Sultan Süleyman döneminden yarım kalan İstanbul'daki Büyükçekmece Köprüleri ve Suriye-Şam'daki Süleymaniye Külliyesi'ni tamamlattırmıştır. Hükümdarlığında baniliğini üstlendiği külliye ve tek yapılardan günümüze ulaşanlar, İstanbul-Süleymaniye'deki Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, Edirne-Merkez'deki Selimiye Camii ve Külliyesi, Yalnızgöz Köprüsü, Bursa-Merkez'deki Muradiye Hazinesi, Mustafa Cedit Türbesi, İstanbul'daki Ayasofya Camii'ne yapılan bazı ekler, Topkapı Sarayı'ndaki mutfaklar ve Harem Hamamı, Ayasofya Camii avlusundaki kendi türbesi, Kıbrıs-Lefkoşa'daki Selimiye Camii ve İstanbul-Beşiktaş'taki Yahya Efendi Tekkesi'dir. Suudi Arabistan, Mekke, Kabe-i Muazzama ve Harem avlusunun kubbelerle çevrilmesi, Mescid-i Haram'daki mermer kubbeler, Mekke'de bulunan su yollarının onarımı, Yunanistan-Mora'da bulunan Balyabadra Bergos-ı Cedit Kalesi, kule inşaatı, Arnavutluk-Avlonya Kalesi, kule tamiri ve hendek temizliği, Kıbrıs-

Lefkoşa’da medreseler, Yunanistan-Navarin Kalesi, kule inşaatı, Van’da, cami ve hamam onarımı, Foça’daki kulelerin onarımı ve İstanbul-Üsküdar’daki köşk ise Sultan II. Selim’in günümüze ulaşmayan bazı eserleridir. Tahtta çıktığı 1566 yılı ile birlikte öncelikle babasına ait türbesinin yapımını başlatarak dönemin yarım kalan eserlerini tamamlatmıştır. 1566 ile 1574 arasındaki kısa hükümlanlık döneminde ise azımsanmayacak sayı ve nitelikte külliye ve tek yapılara imzasını atmıştır (Müderrişoğlu 2014: 760).

Edirne Selimiye Külliyesi’ne ait Padişah II. Selim’in vakfiyesi şöyle başlamaktadır: *“Hamd Allah’a ki, O’nun güç ve kudreti karşısında akıllar ve anlayışlar durup kalır. O’nun melekutunu müşahedede büyük sultanların idrakleri hayrete düşer. Ebedilik ancak O’nun izzet ve şanına mahsustur... Ölüm herkesi yakalar. Servet kimseyi toprağa girmekten kurtaramaz... Ölümünden ne peygamber, ne sultan, ne vezir, ne emir, ne hakim, ne de Süleyman ve oğlu Selim kurtulur”* (Öztürk 2014: 36).

Sultan, hükümdarlığı sırasında Mekke’de haleflerinin başlattığı işleri devam ettirmiştir. Burada onun emriyle restore edilen büyük cami bu sayede Osmanlı mimarisine has bir görünüş kazanmıştır. Bu tür tamir işleri, II. Selim’in oğlu III. Murad zamanında da devam etmiştir. Sultan II. Selim, 1572’de Ayasofya’da da büyük bir tadilat yaptırmıştır. Binanın depreme karşı dayanıklılığını artırmak için Mimar Sinan tarafından dış istinat duvarları inşa edilmiş, kubbeyi taşıyan payeler ile yan duvarlar arasındaki boşlukları kemerlerle besleyerek kubbeyi iyice sağlamlaştırmış, binaya iki minare ile hünkar mahfilini ve II. Selim’in türbesini eklemiştir. Ancak bu tadilatlar Selim’in ölümünden sonra tamamlanmıştır (Şutko 2017: 214).

3.5.2. Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi

Mihrimah Sultan’ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber 1522’de doğduğu sanılmaktadır. Mihrimah Sultan bütün sultan eğitimlerinde olduğu gibi iyi bir eğitim almıştır. Yazdığı mektupların içeriğinden siyasi olaylarla alakadar olduğu görülmektedir. Annesi Hürrem Sultan gibi Leh kralına mektuplar göndermiştir. Diyarbakır Beylerbeyi olan Rüstem Paşa ile evlenmiştir. Bu evlilik töreni 1539’da

kardeşleri şehzade Bayezid ve Cihangir'in sünnet törenleriyle beraber yapılmıştır. Mihrimah Sultan hayırsever bir mizaca sahiptir. 1547'de Üsküdar'da bir cami, medrese, çeşme ve sıbyan mektebi yaptırmıştır. 1566'da ise Edirnekapı'da bir külliye inşa ettirmiştir. Hayırseverlik yolunda yaptırdığı her bir eserin imareti bulunmaktadır. XVI. yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan'da kurulan Koprivštitsa Mihrimah Sultan'ın vakıfları arasındadır (Kaçar 2005: 39-40).

Külliye için gereken su ihtiyacını karşılamak üzere Sinan ayrıca, Mihrimah Sultan'ın adıyla anılan su yolları inşa etmiştir. Eğimli olan arazi nedeniyle külliye, altyapıların desteklediği bir teras üzerine inşa edilerek zemin seviyesinden yükseltilmiş, böylece çevresine hakim bir konuma çıkarılmıştır. Cami ve medrese aynı avluyu paylaşmaktadır. Caminin kible duvarı arkasındaki türbe Mihrimah'ın kızı Ayşe Sultan'ın eşi Güzel Ahmet Paşa'ya aittir. Güneyde kalan çifte hamam, muhtemelen XX. yüzyılda açılan, sokak nedeniyle külliye'den ayrılmış gibi algılanmaktadır. Medrese, türbe ve bir zamanlar var olan dükkanlar taş ve tuğla dizileriyle inşa edilirken, görsel önceliğini vurgulamak amacıyla cami kesme küfeki taştan yapılmıştır. İnşa kitabesi olmayan yapının tamamlanma tarihiyle ilgili tartışmalar mevcut olsa da, 1566-1570 yılları arasında tamamlandığı tahmin edilmektedir. Üsküdar'daki çifte minareli camiden farklı olarak burada tek minare kullanılmıştır. Yüksek bir kat üzerine inşa edilen bu caminin yerinde evvelce Aziz İoannes adına yapılmış bir kilise bulunduğu iddia edilmektedir. Cami yıllar içerisinde gerçekleşen depremler nedeniyle zarar görmüş ve birçok defa onarılmıştır. 1718-1719 yılındaki depremde medrese, caminin çöken kubbe ve minaresi onarılmıştır. 1766'daki büyük depremde de caminin minaresi düşmüş, kubbesi çökmüş ve külliyesinin binaları zarar görmüştür. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Hadikatül Cevami'de "*Yüz sene evvel vaki zelzelelerden birinde minaresi rahneyab olmakla on sekiz kadernesi hedm ve maadası ile iktifa olunmuştur.*" diyerek, muhtemelen bu iki depremi kastetmiştir. Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan hasarlı minare, 1831-1832'de yapılan onarımda, elden geçirilmiştir. Cami 1894 depreminde tekrar büyük ölçüde zarar görmüş, daha önce onarılan minaresi gövdesinin yarısına kadar yıkılmış, devrilen parçalar son cemaat yerinin kubbelerinin üstüne düşerek bunların bir kısmının çökmesine yol açarak camide de çatlamalara neden olmuştur. Onarım çalışmaları 1910-1912 yıllarına kadar sürmüştür. Yapı 1957 ve 1969 yıllarında da onarılmıştır. 1999'daki

Marmara Depremi'nde cami ve medrese büyük zarar görmüştür. 1999-2014 arasında yapılan restorasyon çalışmalarıyla kubbe onarılmış, minaresi ise yarısından itibaren tekrar inşa edilmiştir (Katkak 2016: 209-211).

Mihrimah Sultan Hamamı incelendiğinde, hamamın özgünlüğünden çok şey kaybettiği görülse de Mimar Sinan'ın ayakta kalan önemli hamamlarından birini temsil etmektedir. Hamamda kullanılan mermerler Aydıncık ve Marmara'dan getirilmiştir. Yapı, külliye'nin güneydoğusunda, Fevzi Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır. Çifte hamam olarak inşa edilen hamamın erkekler ve kadınlar kısmı plan ve hacim bakımından birbirleriyle aynıdır. Her iki bölüm de kare planlı olarak inşa edilmiştir. Kubbeli ve kare planlı soyunmalığı, aynalı tonozlu ılıklik kısımları takip etmiştir. Geçirdiği birtakım doğal felaket ve dönem müdahaleleri sonucunda yapının bir kısmı tahrip olmuştur. 1917 yılına kadar kullanılmadığı bilinen hamam, bir süre atıl halde kaldıktan sonra iplik fabrikasına dönüştürülmüştür. 1960'lı yıllarda sahibi tarafından tamir edilerek yeniden işletmeye açılmıştır (Katkak 2016: 217).

3.5.3. Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi

Haseki Hürrem Sultan'ın kızı Mihrimah Sultan'ın banisi olduğu aynı adı taşıyan bir diğer yapı Üsküdar'da bulunan Mihrimah Sultan Külliyesi'dir. Mihrimah Sultan Külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan adına yapılmıştır. Mimar Koca Sinan tarafından 1546/47 yılında başlanan inşaat, 1547/48 yılında, yani böyle bir külliye için çok kısa sayılacak bir sürede tamamlanmıştır. Külliye, cami, medrese, hamam, imaret, sıbyan mektebi, meşrutalar, kervansaray, erzak ambarları, muvakkithane, çeşme, türbeler ve hazireden oluşmuştur. Bu yapılar, İskele Meydanı'nın topografik durumuna uyularak kademeli şekilde yerleştirilmiştir. Külliye'nin hemen önünde deniz ve arkasında ise koruluk vardır. Bütün bu yapılardan günümüze, cami dışında medrese, sıbyan mektebi, çeşme, hamam ve iki de türbenin yer aldığı küçük hazire gelmiştir. Meşrutalar, Abdülmecid zamanında yanmıştır. Muvakkithane ise imar gerekçesi ile 1956 yılında yıktırılmıştır. İstanbul dışında ise Mekke ve Medine için pek çok vakıf kurmuştur. Mihrimah Sultan'ın vakıf için gelir kaynakları arasında köyler, dükkanlar, değirmenler, birçok imalathane, hane ve

odalar bulunmaktadır (Eynallı 2014: 15, 20). Mimar Sinan'ın eserlerini banilerinin kişiliklerine uygun şekilde yaptığı çok kere tekrarlanmıştır. Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'nde de bu özelliği görmek mümkündür. Yapı, bir padişah kızına yakışan vakar, zarafet ve sadeliği ile Üsküdar'a damgasını vuran eserlerden biri olmuştur (Demiriz 1980: 17, 21).

Mihrimah Sultan, Mekke, Medine'de görevli 93 kişiye 189 akçe tahsis etmiştir. Bunlardan 83'ünün okuyuculuk, üçünün reisülkurralık vazifesi, üçünün noktacı ve üçünün de nazır olması karşılığında her birinin ikişer akçe almalarını istemiştir. Makam-ı İbrahim'de tecvidi bilip uygulayan 30 ehli Kuran'a, her gün öğle namazından sonra Kur'an'dan birer cüz okuyup sevabını kendi ruhuna hediye etmeleri karşılığında onar filori tahsis etmiştir. Medine'de Mescid-i Nebevi'de okudukları bir hatmin 10 cüzünün sevabını Hz. Peygamber (SAV)'in, ikinci 10 cüzün sevabını sahabenin ve son 10 cüzün sevabını da kendisinin ruhuna hediye etmeleri karşılığında 30 kişiye onar filori bağışlamıştır. Osmanlı Sultanları ve hanım sultanlar hac vazifelerini genellikle bir başkasını vekil tayin ederek yerine getirmişlerdir. Mihrimah Sultan da kendisine vekaleten bu görevi yapmak üzere üç kişi görevlendirmiş ve her birine yıllık 6.000'er akçe tahsis etmiştir. Mihrimah Sultan, 1558'de annesinin vefatından sonra babasının müşaviri gibi görev almıştır. Adeta valide sultan gibi hareket etmiştir. Babasını Malta Seferi'ne teşvik edenlerden biri olmuştur. Hatta kendi servetinden 400 kadirga yaptırıp donanmaya hediye ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. Donanmaya 192 kantar işlenmiş demir temin eden bir vakıf kurduğu bilinmektedir. Kardeşi Sultan II. Selim ve yeğeni Sultan III. Murad zamanında hayatta olan Mihrimah Sultan "*Hala Sultan*" unvanıyla itibar görmüştür (Eynallı 2014: 16).

Mihrimah Sultan hayatı boyunca hayırseverliğini sürdürmüş, sadece İstanbul'da, biri Edirnekapı, diğeri Üsküdar'da olmak üzere iki büyük külliye yaptırmış, bu tesislere ihtisas ettiği vakıflarla da tesislerin devamını sağlamayı başarmıştır. Haseki Hürrem Sultan hayırseverliği ile anlaşılıyor ki; öncelikle kızı Mihrimah Sultan'a örnek olmuş, eğitim, sağlık, dini ve sosyal ihtiyaçları karşılayan birçok eser bırakarak o da tarihte hayırsever hanım sultanlar arasındaki muazzam yerini almıştır.

IV. BÖLÜM

4. HASEKİ KÜLLİYESİ

Haseki İstanbul'da, kuzeybatısında Kızıl Elma Caddesi, kuzeydoğusunda Turgut Özal Millet Caddesi, güneyinde Hekimoğlu Ali Paşa ve Cerrahpaşa Caddeleri ile batısında Haseki Kadın Sokağı bulunan Fatih ilçesine bağlı bir semttir. Haseki Külliyesi, Bizans döneminde İstanbul'un dört ünlü alanından biri olan Arkadius Forumu'nda kurulmuştur¹⁵. Bu semt, İstanbul'un yedi tepesinden yedincisi üzerindedir. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in başçıbaşı¹⁶, Başçı Hacı Mahallesi¹⁷ adını alan bu semte, vakıf binalarının yükselmesinden sonra "Avrat Pazarı"¹⁸ ismi verilmiştir. Bu semt, XIX. asrın sonlarına kadar -400 yıldan fazla bir süre- bu isimle anılmıştır. Haseki semti, Hz. İsa'nın doğumundan 500 yıl sonrasında başlamak üzere, günümüze kadar daima sevilen, seçkin bir semt olmuştur. Sultan Süleyman'ın, çok sevdiği hasekisi Hürrem Sultan'ın hatırasını ebedileştirmek için bu semti seçmesi tesadüf değildir. Bizanslıların sevdiği bu yedinci tepeyi Osmanlılar da beğenip tercih etmişlerdir (Alpgüvenç 2011: 47).

¹⁵Bizans İmparatoru Arcadius, 403 yılında babası Theodose adına burada 40 m. yüksekliğinde bir sütun diktirmiş, oğlu II. Theodose ise sütunun üzerine babasının heykelini koydurmuştur. Bu sütun kalıntıları, aynı semtte hâlâ bir taş yığını halinde görülmektedir.

¹⁶ Başçıbaşı: Saraya ait inşaat işlerinde çalışan işçi başlarının başı olan kişi.

¹⁷Başçı Hacı Mahmud, Fatih'in Başçıbaşı olup, dönemin tanınmış simalarından biridir. Adı geçen zat, sonradan kendi adını taşıyan semtte küçük bir mescit inşa ettirmiş, fakat mescit, 1918'de çıkan bir yangında tamamen yanmıştır.

¹⁸Külliye'nin tesisinden sonra, Kanuni'nin buyruğuyla burada bir kadınlar pazarı kurulmuştur. Bu durum, Sultan'ın eşine karşı gösterdiği ince bir jest olarak kabul edilir. "*İstanbul Rehberi*"nin yazarı Mamboury'ye göre; Avrat Pazarı denilen ve özellikle kadınların alışveriş yaptıkları bu açık pazar, adı geçen semtte haftada bir gün kuruluyordu. "*Avrat Pazarı*", cariyeler pazarı ya da "kadın esirlerin satıldığı yer" anlamında bir terim değildir.

4.1. Haseki Sultan Mahallesi

Semtin adını taşıyan Haseki Sultan Mahallesi, Eski Nevbahar, Keyci Hatun ve Haseki Sultan mahallelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Hürrem Sultan'ın en önemli girişimlerinden biri cami, medrese, imaret, çeşme ve hastaneden oluşan Haseki Külliyesi Haseki Sultan Mahallesi'nde yer almaktadır. Bu külliye İstanbul'da, Osmanlı hanedanından bir kadın tarafından finanse edilen ilk külliyesidir. İnşaat, 1540 yılında Mimar Sinan tarafından tamamlanmıştır. Bu eser, daha sonra mimarbaşı olacak ve bu mevkide 49 yıl kalacak olan Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiği ilk eseridir (Şutko 2017: 127). XIX. yüzyıldan itibaren Haseki adıyla anılan Avratpazarı semtinde kurulmuştur. Külliye'nin burada yapılması Kanuni'nin eşine gösterdiği bir incelik (Doğan 1997: 370).

Bu hususlar bazı ilkler konusunda büyük önem taşımaktadır. Osmanlı hanedanında kadının istediğinde her işi başaracağına dair anlamlı bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, bu külliye, bugün Türkiye'nin dört bir yanını süsleyen, Osmanlı mimarisi kavramının içini büyük bir özveri ve derin bir mana ile dolduran büyük deha Mimar Sinan'ın ilk eseri olma özelliğini de taşımaktadır. Haseki Külliyesi, medeniyete beşiklik eden bir milleti tanıtmak ve gelecek nesillere aktarmak için dimdik ayaktadır. Yıllardır medeniyetin kaynağı olarak gösterilen batının tam aksine medeniyet ve ahlakın Anadolu coğrafyasında yer aldığını tüm hakikatiyle gözler önüne sermektedir.

Dünyanın farklı bölgelerinde kendini medeni olarak tanımlayan bazı devletler, kadınları, şeytan çıkarma, cadı avı v.s safsataları ile türlü işkencelere maruz bırakırken Osmanlı Devleti'nin "*Haseki*" unvanı vererek derin sevgi ve saygı duyduğu bir kadın olan Hürrem Sultan, yaklaşık 500 yıl önce bir kadın hastanesi inşa ettirmiştir (Alyanak 2018). Ayrıca geniş bir zemine yayılan külliye'nin bulunduğu semte adını veren Haseki'nin, Haseki Hürrem Sultan'la alakalı olduğunu bilen insan sayısı oldukça azdır. Bu azınlığı oluşturan kesim ise muhtemelen tarihe ilgi duyan araştırmacılarıdır (Tektaş 2011: 266).

Külliye, Fatih ve Süleymaniye camilerinin çevresindeki külliyelerden sonra İstanbul'un en büyük üçüncü külliyesidir. Bu durum, hayırsever bir kadın olarak Hürrem Sultan'ın Osmanlı hanedanı için daha önce görülmemiş bir önem taşıdığına tanıklık etmektedir (Şutko 2017: 129).

4.1.1. Haseki Külliyesi

Külliye, birbiriyle bağlantılı ya da ilintili şekilde belirli bir yere toplanmış birkaç binadan oluşan yapılar topluluğudur. Sosyal amaçlar için inşa edilmiş, cami esas olmak üzere, çevresinde çeşitli sosyal görevi olan binaların düzenlenmesi ile meydana gelmiştir. Birbirini tamamlayan sosyal işlevlerle, aynı alanda inşa edilen yapıların külliye olarak kabul edilmesi için hep birlikte tasarlanmış veya inşa edilmiş olması gereklidir. Ancak, bazı külliyelerin sonradan ilave edilen yapılarla zaman içinde kapsamının genişletildiği bilinmektedir. Külliyei oluşturan mimari bileşenlerin her birinin bağımsız birer kurum niteliği taşıdığı görülmektedir. Yapılar topluluğunun odağında; birinci derecede cami, ikinci derecede ise medrese ile bunlara bağlı olarak sıbyan mektebi, imaret, kervansaray, han, darüşşifa, hamam, muvakkithane, çeşme, şadırvan, sebil gibi diğer yapılar yer almaktadır. Ayrıca görevlilerin kalması için bir tür lojman sayılabilecek meşruta binaları ile dükkanlar, çeşitli kiralık konutlar, arsalar gibi gelir getirici unsurlar da geniş anlamıyla külliyenin tamamlayıcı parçaları olarak kabul edilmektedir (Ramazanoğlu 2008: 334).

İstanbul'da önemli bir merkezde inşa edilen Haseki Sultan Külliyesi'nin bıraktığı bazı izler günümüze kadar ulaşmıştır. Bazılarının ise yalnızca kaynaklarda adı geçmektedir (Alioğlu, Aydemir 2010: 16, 18). Mimar Sinan'ın tasarlayıp inşa ettiği darüşşifanın da içinde bulunduğu Haseki Külliyesi günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde "*Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi*" adı altında hizmet vermektedir. Diyanet mensubu olan personele kaliteli bir eğitim verilerek kendilerini geliştirmeleri sağlanmaktadır. Bu eğitim ile halka daha iyi bir hizmet sunumu amaçlanmaktadır. Cami ve Kuran Kursu gibi mekanlarda insanların dini ve ahlaki gelişimi için çalışılmakta ve Kuran-ı Kerim'i okumanın ötesinde anlayarak idrak seviyesine yükselmek hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda belki bazı vakıfların

vefatlarından sonra arkalarından Kuran okunmasını arzu etmeleri, bu kurum sayesinde bir nebze de olsa isteklerinin yerine getirilmekte olduğu ümidini taşımaktadır.

4.1.1.1. Haseki Darüşşifası ve Hastanesi

Klasik dönem Osmanlı Devleti'ndeki tıp eğitimi, önceki İslami dönemlerdeki gibi usta-çırak ilişkisi şeklinde olmuştur. Yunanca cerrahi kelimesi; el ile iş görme anlamındadır ve Arapça'ya el ile yapılan işler anlamındaki "*amelü'l-yed*" olarak geçmiştir. Osmanlı'da sarayın ve ordunun ihtiyaç duyduğu cerrahlar; Enderun'da cerrah ve göz hekimi olarak çalışanların yanına verilen eli cerrahiye yatkın devşirme gençlerden pratik olarak yetiştirilmiştir. Burada yetişen cerrah ve göz hekimleri, barış ve savaş zamanı yeniçeri teşkilatının personeli olarak, cerrahbaşı ve göz hekiminin denetiminde çalışmışlardır. Osmanlı ordusunun yaptığı seferlerde cerrahlara ihtiyaç duyulmuştur. Bunlar kırık ve çıkıkları tespit etmiş, yaraları tedavi etmişlerdir (Sarban 2015: 15).

Hekimlerin görev aldığı kurumlardan biri olan Haseki Darüşşifası'na ait en erken bilgiler, 1551 yılına ait vakfiyeden edinilmektedir. Burada darüşşifanın genel bir tedavi kurumu olduğu açıkça belirtilmekte ve sağlık personeli olarak iki hekim, iki göz hekimi, iki cerrah, iki eczacı, dört hasta bakıcı ile idrar şişelerine bakan iki kişiden bahsedilmektedir. Vakıf koşullarına göre, idari ve yardımcı görevliler ile birlikte darüşşifada çalışanların sayısı 28'dir. Bu sayı zamanla artmıştır. 1558'de görevlilerin ücretleriyle birlikte darüşşifanın masrafı, 114.550 akçe olmuştur. 1848'de, bir süreden beri boş olan darüşşifanın, eczane ve mutfak ilavesiyle genişletilip onarılarak kadın hastalara tahsis edilmesi için irade çıkmış ve burası kimsesiz, bakıma muhtaç, evsiz, hasta ve çaresiz kadınların tedavi edildiği bir kadın hastanesi olmuştur. 1869'da Zaptiye Müşiriyeti'ne geçmiş ve adı da "*Nisa Tevkifhanesi*" olmuştur. Halk arasında ise "*Haseki Zindanı*" adıyla anılmıştır. Bir ara tevkifhanenin iki koğuşu boşaltılarak 30 yataklı bir hastane haline getirilmiş ve tutuklu olan hasta kadınlara ayrılmıştır. 1873'te yatak sayısının 80'e çıkarılması önerilmiş ve resmi yazışmalarda, Haseki Tevkifhanesi'nde bulunan "*Nisa Hastanesi*" adı kullanılmıştır. Zaptiye Müşiriyeti'ne bağlı olduğu 11 yıl içinde, yatan hastalar, zaptiye hekimleri tarafından tedavi edilmiş,

zaman zaman da dışarıdan başvuran kadın hastalara poliklinik hizmeti verilmiştir. Bir oda aceze kadınlara için ayrılmış, diğer bir oda ise kadın tutukevi olarak kullanılmıştır. Bu dönemde, hekimler başka görevleri nedeniyle hastaneye 10 ya da 15 günde bir gelebilmiş, bu da tedavinin düzenli yapılamamasına sebep olmuştur. 1871'de ilk olarak bir eczacı, kısa bir süre sonra Dr. Kiryako, 1872'de ise ikinci bir hekim, daimi statüde görevlendirilmiştir. Mart 1880'de, hastanenin yönetimi şehremanetine geçince hasta ve mahkum kadınlar, Sultanahmet'te yeni yapılmış olan Nisa Tevkifhanesi'ne nakledilmiştir. Bundan sonra harap bir halde olan darüşşifaya düşkünler kabul edilmeye başlanmıştır. Dr. Kiryako'nun binanın yetersiz ve harap durumunu ileri sürerek çevredeki bazı binaların istimlakini teklif etmesi üzerine, şehremaneti 1884'te Moralı Ali Şefik Bey'in konağını satın alıp onararak 1885'te hizmete sokmuştur. Bu şekilde yatak kapasitesi 100'e yükselmiştir. Ancak bir süre sonra eski bir bina olan bu konak da ihtiyacı karşılayamadığından yıktırılmış ve yanındaki Salih Paşa Konağı'nın bahçesinden de bir bölüm istimlak edilmiştir. Bu arsa üzerinde, Mimar Patrocle Kompanaki'nin planına göre, o yıllarda Avrupa'da çok revaçta olan pavyon sistemi şeklinde modern bir hastanenin inşaatına başlanmıştır. Bu plana göre hastanede 12 ahşap koğuş, ameliyathane, sterilizasyon odası, iki katlı memurlar dairesi ile bir aceze pavyonu yer alması kararlaştırılmıştır (Yıldırım 2003: 2).

Dahiliye ve hariciye pavyonlarıyla, ameliyathane, memurlar dairesi ve bazı yapılar 1891 yılında hizmete girmiştir. Son derece modern ameliyathanesi sterilizasyona çok uygun bir şekilde, tavanı kubbeli olarak inşa edilmiş ve yağlıboya ile boyanmış, duvarları da camla kaplanmıştır. Yurtta asepsi ve antisepsi ilk kez burada uygulanmıştır. Pavyonlara, 1893 yılında hasta kabulüne başlanmasıyla yatak sayısı 200'e çıkmıştır. Ancak 10 Temmuz 1894 tarihinde meydana gelen depremde darüşşifa binası kullanılamaz hale gelerek boşaltılmıştır. Darüşşifa, 1908 yılındaki II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Müessesat-ı Hayriye Sıhhiye Müdüriyeti'ne bağlanmıştır. Hastalardan düşkün ve sakat olanlar Darülaceze'ye nakledilmiş, böylece yatak sayısı 250'ye yükseltilmiştir. Sulu konak arsası hastaneye dahil edilerek cadde üzerindeki mutfak poliklinik haline getirilmiş, arka tarafta da büyük bir mutfak ve hizmetli lojmanı yapılmıştır. 1910'da ahşap pavyonlar onarılmış, boş olan darüşşifanın onarımına 1911'de başlanmış ve 1913'te bitirilmiştir. Daha sonra, Haseki Mecanin

Müşahedehanesi adıyla, akıl hastalarının gözlemi için kullanılmıştır. 1911'de temeli atılan Nurettin Bey Pavyonu araya giren Balkan ve I. Dünya savaşları nedeniyle ancak 1924'te hizmete girmiştir. 50 yataklı bu pavyon ile yatak sayısı 300'e yükselmiştir. 1925 yılında Haydarpaşa'daki tıp fakültesi İstanbul'a taşınınca, fakültenin dahiliye, kadın-doğum ile tedavi ve farmakoloji klinikleri Haseki Hastanesi'ne yerleştirilmiş, ancak altı ay sonra klinikler tekrar Haydarpaşa'ya taşınmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hastanenin adı “*Şehremaneti Haseki Nisa Hastanesi*”, 1930'larda ise “*Haseki Kadınlar Hastanesi*” olmuştur. 1933 yılındaki üniversite reformunda tıp fakültesi yeniden İstanbul yakasına nakledilince bu kez de kadın-doğum, tedavi ve farmakoloji ile II. Hariciye klinikleri Haseki Hastanesi'ne yerleştirilmiştir. Bu sırada hizmetli lojmanı yıkılarak yerine 200 kişilik bir amfi yapılmış, kısa süre sonra üstte bir kat eklenerek 1935 yılında 35 yataklı bir septik doğum servisi açılmıştır. 30 Ekim 1939 tarihinde tedavi ve farmakoloji kliniğinin yeni yapılan binasında hizmete girmesiyle hastanenin yatak sayısı 340'a yükselmiştir. Zamanla eski ahşap pavyonlar kullanılamaz hale gelince boşaltılmış, 1942'de de II. Hariciye kliniğinin Yukarı Gureba'da yeni binasına taşınmasıyla Nurettin Bey Pavyonu da boşalmıştır. 1918 yılındaki yangında harap olan Darüşşifa binası ise, Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın gayretiyle 1946 yılında onarıma alınarak 1948'de yeniden faaliyete geçirilmiştir. 1948 yılında ahşap pavyonlar yıktırılmış ve aynı yıl 20 Mayıs'ta çocuk hastalıkları kliniği hizmete girmiştir. 1950'de buraya Şişli Çocuk Hastanesi'nde bulunan fakültenin çocuk hastalıkları kliniği yerleştirilmiş ve 1965'te Cerrahpaşa'ya taşınincaya kadar faaliyetini sürdürmüştür. İstanbul'da 1951'de uygulamaya konulan klakson yasağının anlaşılması için, 1952 yılında, hastane bahçesinde yapımına başlanan binaya, sembolik olarak “*Klakson Yasağı Pavyonu*” adı verilmiştir. Belediyeden sağlanan ödeneye eklenen bağışlarla inşaat kısa sürede tamamlanmış ve 23 Kasım 1953 tarihinde törenle hizmete girmiştir. Kadın-doğum kliniğinin 1967'de Cerrahpaşa'ya taşınincaya kadar yaptığı çalışmalar hastaneye bir doğum hastanesi görünümü kazandırmıştır (Yıldırım 2003: 3).

Külliyenin en özgün ve Osmanlı mimari tarihinde eşi olmayan yapısı darüşşifasıdır. Kapısındaki kitabenin son mısrası, *hadika*'ya göre, “*Darüşşifa vafi-i nas cihan*”dır ve 1550 yılına tekabül etmektedir. Külliye'nin diğer yapılarının aksine kuzeyden ilginç bir girişle geçilen sekizgen planlı bir açık avlu etrafında düzenlenen bu

yapı, kubbe ile örtülü mekanlardan oluşan bir kompozisyonun ulaşabileceği esnekliğin ve Sinan'ın mekan düzenleme dehasının en güçlü örneğidir. Avluya açılan iki kubbeyle örtülü eyvandan on birer kare-kubbe ünitesine geçilmektedir. Burası hem ilaç verilen, hem de tımarhane ödevi gören ana bölümdür. Arkadaki yapıya bir kol olarak eklenen ve imaretle darüşşifa arasında kalan yoldan girilen bölümdeki iki bağımsız odanın ise ilaç hazırlamak için kullanıldığı düşünülebilir. Darüşşifa avlusundan geçilen kuzeydeki küçük avluda helalar düzenlenmiştir. Haseki Külliyesi içinde yer alan Haseki Darüşşifası'nın inşaatı 1550 yılında tamamlanmıştır. Zaman içinde değişen fonksiyonuna göre; Haseki Sultan Darüşşifası, Haseki Zindanı, Haseki Sultan Kadın Darüşşifası, Haseki Bimarhanesi ve Haseki Nisa Hastanesi, Haseki Sultan Nisa Hastanesi, Hamidiye Nisa Hastanesi, Haseki Kadınlar Hastanesi, Haseki Şifahanesi, Acezehane, Haseki Mecanin Müşahedehanesi, Haseki Mahpesi, Darülcünun Bimarhanesi ve Haseki Hastanesi gibi isimler almıştır (Doğan 1997: 372).

Hastane bünyesinde, 1965 yılında fizik tedavi ve rehabilitasyon, elektroensefalografi ve miyelografi merkezleri, 1968 yılında ise psikoloji laboratuvarı kurulmuştur. 1972'de yeni Nurettin Bey Pavyonu faaliyete geçmiştir. Hastane, 1963'te “*Haseki Tıp Bülteni*” adında bir yayın organı çıkarmaya başlamıştır. Darüşşifa 1946 yılında onarılarak poliklinik olarak kullanılmaya başlanmış, 1963-1974 yılları arasında bütün külliyei içine alan restorasyon çalışmasından sonra hastane bünyesinden çıkarak Vakıflar İdaresince Diyanet İşleri Başkanlığı'na kiralanmıştır. Haseki Hastanesi, bugün Sağlık Bakanlığı'na bağlı tam teşekküllü bir hastanedir. 645 yatakla hizmetini sürdürmektedir (Yıldırım 2003: 3).

Darüşşifa binasının giriş kapısı karşısındaki duvara gömülü olan kitabe hastanenin son onarımı sırasında, kırık taşlar arasında bulunmuş, iki hekimin dikkatini çekerek, buraya yerleştirilmek suretiyle değerlendirilmiş, eski ana kitabe gibi kaybolmaktan kurtarılmıştır. 1911 yılındaki onarıma aittir. Üzerinde “*Şehremaneti'ne merbut Haseki Mecanin Müşahedehanesi. Tarih-i binası 945 ve 1329 tarih-i tamiri.*” yazılıdır. Belediyeye bağlı olan Haseki akıl hastaları gözlemevi kitabesi, bahsedildiği üzere akıl hastalarını tedavi merkezi olarak da kullanıldığını göstermektedir. Fakat tarih yanlış yazılmıştır (Taşkiran 1972: 129). Ayvansarayi'nin “*Hadikatü'l Cevami*” isimli

eserinde metni bulunan ve ebcet hesabıyla inşa tarihi düşürülen kayıp kitabe ile Hürrem Sultan'ın 1551 tarihli ana vakfiyesi, darüşşifanın inşa tarihini 1550 olarak göstermektedir. Aynı yılın 13 Haziran'ında, dünyanın en muhteşem abidesi ve en şaşıla mimari eserlerinden olan Süleymaniye Camii'nin temelleri atılmıştır (Alpgüvenç 2011: 74). Mimar Sinan, “*Tezkiretü'l Bünyan*”ında zikrettiği muazzam eser hakkında “*Bir vakti şerif ve bir saati saidü lataifde ol cami-i münife temeluruldu!*” (Mübarek ve kutlu bir zamanda o ulu camiiye temel atıldı.) demiştir. Hürrem Sultan'ın 1551 yılına ait vakfiyesinin Darüşşifa bölümünde, hastanede vazife görececek hekimlerde bulunması gereken özellikler özetle şöyle belirtilmiştir: Darüşşifada istihdam edilecek hekimler; tıp ve hikmet kanunlarını bilen, onların bütün meselelerini ayrıntısıyla bilen, birçok tecrübeyle ilimlerinde ihtisas kazanmış, ilim tahsil sahasında pek çok zaman geçirmiş, onları tamamlama hususunda vakit sarf etmiş kimseler arasından seçilmelidir (Alpgüvenç 2011: 75).

Darüşşifada hizmet verecek doktorların her biri, selim kalpli, ahlaklı, güzel huylu, endişeden uzak, iyi iş yapan, ince kalpli, uysal, akraba hakkında hayır dileyen, nasihati yumuşak, tatlı dilli, hoş sözlü, güler yüzlü olmalıdır. Bu hekimler, hastalardan her birine candan bir dost gibi bakmalı, onları asık suratla karşılamamalıdır. Onlara az da olsa, nefret uyandıracak söz söylememeli; zira sözde bulunan sert bir kelime, bazen hastaya en büyük dertten daha ağır gelmektedir. Onlara en güzel şekilde hitap etmeli, soru ve cevapta onlarla en şefkatli yolu tutmalıdır. Çünkü sarf olunan nice sözler vardır ki, onlar hastanın nezdinde Cennet kevserinden daha tatlıdır. Doktorların her biri, sabahleyin darüşşifaya gelip vazifesine başlamalıdır. Hastaların ve hastalıklı kimselerin durumuna bakmakta, nabızlarını kontrol etmekte, idrarlarını gözden geçirmekte ve hastalığın alametlerini araştırmalıdır. Hasta ile ilgili en küçük şeyleri dahi ihmal etmemeli, onların her birine en uygun ilacı vererek tedavi etmelidir. Eğer hastanın durumu, hekimin tekrar hastaneye gelmesini gerektirirse, ihmal etmeksizin hemen hastaneye gelmelidir. Hekimler, bu şartların tamamına riayet etmek mecburiyetindedir. Darüşşifanın vakfiyesinde, hekimlerde aranan maddi-manevi özelliklerin, bugünün çağdaş dünyasında, hekimlerde aranan niteliklerin çok ilerisinde olduğu görülmektedir. Vakfiyede, hekimlerin ilmi ve tıbbi bilgilere vakıf olması gerektiği belirtilirken, hastalara davranışları da en küçük ayrıntısına kadar sıralanmış ve bunun üzerinde ısrarla

durulmuştur. 30 civarında personelin hizmet gördüğü Haseki Darüşşifası'nda görevli doktorlardan, başhekimin günlük ücreti 30 dirhem, ikinci hekimin ise 15 dirhemdir. Alanlarında mükemmel, elleri çabuk, ilaçta uzman, tedavide düşünerek hareket edip heyecan göstermeyen iki göz hekiminden birinin günlük ücreti beş, diğerininki üç dirhemdir. Sanatında mahir, her çeşit yarayı tedavi etmeye kadir olan iki cerrahın birinin günlük ücreti beş, diğerininki üç dirhemdir. İlaç ve şurupları kaynatmakta uzman iki eczacıdan her birinin günlük ücreti üç dirhemdir. Hastanede, hastaların hizmeti için dört hasta bakıcı görevlendirilmiştir (Alpgüvenç 2011: 76, 77). Bunlardan her biri hastaların işlerine bakmış, lazım olan hizmetlerini görmüş, her ihtiyacına koşmuş, hastaların yanından hiçbir zaman ayrılmamıştır. Gündüz, hastaların hizmetini yerine getirmede gecikmemiştir. Geceleri ise, ikişer ikişer hizmet etmişlerdir. Ücretleri günde üçer dirhemdir. Hürrem Sultan, ilaç, şurup, yemek, çorba ve benzeri için, her gün 150 dirhem harcanmasını, bunların hepsinin darüşşifaya sığan hastaların ihtiyaçlarına göre dağıtılmasını şart koşmuştur. Şurup ve macunların, -pazartesi ve perşembe günleri dışında- hastane haricinde hiç kimseye verilmemesi kararlaştırılmıştır. Ancak hekimler, bu iki şerefli günde, hariçten gelen kimselere de şurup veya macun verebilmişlerdir. Fakat ilaçlar, satmak amacıyla isteyenlere değil, tedavi gayesiyle muhtaçlara dağıtma şartıyla kullanılmıştır. Bu tespitte hekim, vicdani kanaatine göre karar vermiştir (Alpgüvenç 2011: 78). 1551 vakfiyesinin beşinci paragrafı darüşşifa ile ilgilidir. Bu bölümde, darüşşifanın niteliği hakkında şöyle denilmektedir. “*Darüşşifa, her türlü dertlere devadır. Burası hastaların, derde ve diğer ağrı ve sızılara müptela olanların tedavisi için vakıftır.*” Bu cümleden, hastanenin sadece akıl hastalarını tedavi eden bir kurum olmadığı, genel bir tedavi merkezi olduğu, gayet açık biçimde anlaşılmaktadır. Özellikle cümlede “*her türlü dertlere deva*” ifadesinin yer alması, pek çok yanlış ve yersiz söze cevap niteliğindedir (Taşkiran 1972: 45).

Haseki Darüşşifası, güneyde medrese ve sıbyan mektebiyle karşı karşıya, doğuda imaretle paralel durumda bulunmaktadır. Günümüzden 468 yıl önce inşa edilen ve 334 yıl aynı binada hizmet veren darüşşifa; İstanbul yakasında, XVI. yüzyıldan bu yana ayakta kalabilen tek hastanedir. Bu binadan önce veya sonra inşa edilen darüşşifaların büyük kısmı, maalesef hiçbir iz bırakmadan kaybolup gitmiş; geri

kalanlar ise farklı gayelerle kullanılmış veya kullanılmaktadır¹⁹ Mimar Sinan, kaderin hükmüyle çağımıza kadar ulaşan bu darüşşifada; Acem, Selçuk ve eski Osmanlı darüşşifalarından tamamen farklı bir mimari tarz ortaya koymuş, küçük bir alanda 80 yataklı bir hastane meydana getirmeyi başarmıştır (Alpgüvenç 2011: 74).

4.1.1.2. Haseki Sultan Camii

Arapça cem kökünden türeyen, toplayan, bir araya getiren anlamında cami terimi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidül-cami (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. İçinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescidler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mabedler ise sadece mescid olarak anılmıştır. Mescid, Arapça'da eğilmek, tevazu ile alını yere koymak manasına gelen sücud kökünden secde edilen yer anlamında bir mekan ismidir. Osmanlılar döneminde padişahlar tarafından inşa ettirilen büyük camilere selatin camileri, vezirler ve diğer devlet adamları tarafından yaptırılan orta büyüklükteki camilere banisinin adına izafeten sadece cami, küçük olanlara da mescid denilmiştir Osmanlılar döneminde de başta Bursa, Edirne ve İstanbul olmak üzere gelişen mimari üslûplarıyla birçok cami ve mescid yapılmıştır. Camilerin eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılması geleneği Osmanlılar'da da başlangıçtan beri benimsenen ve devam ettirilen bir uygulama olmuştur. Osmanlı medreselerinde mevcut odalarda öğrenci ikamet etmekte, medrese dershanesinde belirli dersleri görmekte, bunun dışında genel dersleri camilerde takip etmektedir. Takrir şeklinde halka açık olarak verilen bu dersler için XVII. yüzyıldan itibaren dersiamların tayin edildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar aralıksız süren bu usule Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir (Bozkurt - Önkol 1993: 46, 47).

Bu yapılara bir örnek de Hürrem Sultan tarafından vakfedilen Haseki Camii'dir. İstanbul'da bulunan Haseki Camii, külliye'nin ilk binasıdır. Birçok yazar, caminin 1539

¹⁹ XVI. asırda yaşayan Menavî tarafından 25 kubbeli olduğu bildirilen Fatih Darüşşifası'ndan geriye sadece küçük bir duvar yıkıntısı kalmış, İstanbul'un bu ilk darüşşifasının yerine, sonraki yıllarda evler inşa edilmiştir. Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılan darüşşifanın ise yeri belli değildir. Tarihi kaynaklar, hastanenin Bayezid Külliyesi'nin sınırları içinde olduğu noktasında birleşmektedirler. (Alpgüvenç, Hürrem ve Mihrimah).

yılında tamamlandığını yazmaktadır. Ancak, bu tarihin gerçeğe uygun olmadığı, en güvenilir kaynak olması gereken ve bugün de caminin kapısında duran kitabeden anlaşılmaktadır. Cami, bir üniteli olarak yapılmışken, I. Ahmed zamanında buna bir ünite daha eklenerek, iki kubbeli ve iki mekanlı bir cami haline getirilmiştir.

Kitabe, mukaddes yerin başından geçenleri kısaca, fakat, veciz bir şekilde anlatmaktadır. Bunlar:

1. Camiyi Hürrem Sultan'ın yaptırdığı;
2. Bunun kendisinin bir hayratı olduğu;
3. 1538 yılında bina olunduğu;
4. Cemaatin yer küçüklüğü dolayısıyla sıkıntı çektiği;
5. Müteveli Kapucubaşı Hasan Bey'in bir kubbe ekleyerek genişlettiği;
6. Kubbenin eklendiği tarihin ebcet hesabıyla beyanı (1021), olarak özetlenebilir (Taşkıran 1972: 85).

Cami cemaatinin yer sıkıntısı çekmesi sebebiyle, inşaatın üzerinden 74 yıl sonra Sultan I. Ahmed döneminde vakfın mütevellisi Hasan Bey'in gayretleriyle bir kubbe daha eklenerek genişletilmiş, bu değişiklik, Mimar Sedefkar Mehmed Ağa tarafından gerçekleştirilmiştir (Doğan 1997: 370).

Haseki Camii'nin önceki durumu, ilk Osmanlı camilerine benzemektedir. Yani, tek kare mekan üzerine oturtulmuş, tek kubbeden ibarettir. Osmanlı mimarisinde bu tarz için "*tek üniteli cami*" tabiri kullanılmıştır. Bahçe kapısından girilip caminin giriş cephesine gelindiğinde, -şimdi araları cam ve demirlerle kapatılarak, mimari güzelliği gizlenen- altı sütunun taşıdığı revak ve dar bir son cemaat mahalli ile karşılaşmaktadır. Bu revaklar, sadece caminin eski tek kubbeli mekanının önünü örtmektedir. Yani Sultan I. Ahmed zamanında, tek kubbe eklenerek yapılan ilave bölümün önünde revak yoktur (Alpgüvenç 2011: 48). Haseki Sultan Camii'nin dikdörtgen biçimindeki cümle kapısının, daha küçük ikinci bir kapı da inşa edilmiş, bu kapının yanlarında kufi yazıyla, Kelime-i Tevhid, solda dört adet Muhammed lafzı çark şeklinde istiflenmiştir. Mimar Sinan, yapının bitimine yakın, minare, revaklar ve son cemaat yeri gibi kısımları inşa

etmiş, mabedin tamamlanmasının ardından, külliye'nin diğer binalarının inşası Sinan'a verilmiştir (Alpgüvenç 2011: 49, 50).

4.1.1.3. Haseki Medresesi

Medreseler İslam dünyasının en özgün eğitim ve öğretim kurumlarıdır. İlk zamanlar İslam kültür çevrelerinde ortaya çıkmış ve zamanla her tarafa yayılmışlardır. İlköğretim üstü eğitim kurumları olarak bilinen medreseler, Arapça “*ders*” kökünden gelen ve ders verilen yer anlamındadır. Medreselerin Orta Asya İslam kentlerinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Devlet eliyle ilk medreseler Karahanlılar zamanında kurulmuştur. Türk-İslam çizgisine sahip olan Karahanlılar, medrese yapımına hız kazandırarak onları Semarkant, Buhara, Taşkent, Balasagun Kaşgar gibi şehirlere yaymışlardır. Karahanlı hükümdarlarının bilime önem vermeleri sayesinde eğitim kurumları olan medreseler toplum hayatında ön plana çıkmıştır (Boy: 58). Orhan Gazi Dönemi’nde 1331 yılından itibaren faaliyete geçen İznik Orhaniyesi Osmanlı medrese geleneğinin ilk halkası olarak kabul edilmektedir. Kanuni Dönemi’nde Süleymaniye medreselerinin yapılmasıyla birlikte Osmanlı Medreseleri’nde eğitim Sahn-ı Seman ve Süleymaniye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Süleymaniye Medreseleri yapılmaya kadar en yüksek müderrislik Sahn-ı Seman Müderrisliği iken Süleymaniye Medreselerinden sonra müderrisler bazı dereceler edinmiştir. Süleymaniye medreselerinin ilk derecesi olan ibtida-i altmışlı yani 60 akçe yevmiyeli müderrislerin sayısı 48’dir. Bu derecedeki müderris, terfi edince bir yüksek dereceyi hak ettiği için hareket-i altmışlı denilmiştir. Hareket-i altmışlı müderrislerinin sayısı 32’dir. Terfi eden Musıla-i Süleymaniye derecesine yükselmektedir. Musıla-i Süleymaniye müderrisliğinden sonra Hamise-i Süleymaniye müderrisliği ve onun üstünde Süleymaniye’nin dört müderrisinden birinin ve en son da Dârül Hadis Müderrisliği gelmektedir. Hariç ve Dahil Medreselerini bitirdikten sonra Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreselerini tamamlayanlar başka medreselerde müderris olabileceklerine dair “*İcazet*” almaktadırlar. Bundan sonra müderris ve kadı olarak atanmak için “*Nevbet*” denilen sıra bekleme döneminden geçmişlerdir. Medrese ulemalarından Taşköprülüzade Ahmet, 1495-1561 yıllarında Osmanlı Medreselerindeki bilim dallarını şu şekilde sınıflandırmıştır:

Kaligrafi ve yazı şekilleri gibi şeyleri öğreten yazı bilimleri,

Arap dili ve fonetiği, sözlük, etimoloji, şiir, kompozisyon ve öteki edebi bilimler,
 Mantık ve cedel gibi akli bilimler,
 Manevi bilimler. Manevi bilimler ise; Teoloji,
 Tabi bilimler Matematik gibi Teorik akli bilimler,
 Ahlak ve siyaset gibi pratik rasyonel bilimler,

Kuran, Hadis, Tefsir, Fıkıh ve Fıkıh usulü gibi nazari dini ilimler ve ibadetle ilgili uygulamalı dini bilimler diye bölümlere ayrılmaktadır. Medreselerdeki öğretim kadrosunun üst düzeyinde müderrisler yer almıştır. Müderris medresede ders veren kişi manasına gelmektedir. Medreselerde görev yapan müderrisler medresenin kuruluşundan itibaren maaşlı olarak görev yapmıştır. Ayrıca müderrislere yiyecek ve kalacak yer yardımı da yapılmıştır (Boy: 61).

Medreseler, külliyelerin vazgeçilmez unsurlarındandır. Yapıldığı devrin ilme verdiği önemin çok özel numuneleri olmuşlardır.²⁰ Haseki Sultan Külliyesi'nin ilk binası olan caminin, 1538'de inşa edilmesinin ardından medresenin yapımına başlanmıştır. Bu eser, Sinan'ın muhteşem eserlerinin minyatür bir örneğidir. Medresenin giriş kapısındaki kitabe, yapının 1539 yılında inşa edildiği açıkça görülmektedir (Alpgüvenç 2011: 50).

Bu çini kitabe, halen Topkapı Sarayı Müzesi'ne bağlı Çinili Köşk'te bulunmaktadır. Pano, medresenin kapısındaki boşluğun ölçülerine tıpatıp uyduğuna göre, buradan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Haseki Caddesi'nde, giriş kapısı üzerindeki pano, birkaç bakımdan, dikkate değer özellikler taşımaktadır:

1. Harikulade güzel XVI. yüzyıl çinileriyle bezenmiştir.
2. Medresenin inşa tarihi olan 1539 yılını sarih olarak vermektedir.
3. Bu tarih, panodaki beytin son mısrasında da ebce hesabıyla tekrarlanmıştır.

Üst kısmı, iki yerde kırık ve noksandır. Altında, tezyinatlı tirşe bir zemin üzerine büyük harflerle ve beyaz olarak, *“Ya Kadiy-ül Hacat... ya Mucib-üd Daavat... ya Veliy-ül Hasenat...ya Rahman-ül Rahim...”* yazılmıştır. Bu duanın anlamı şöyledir: *“Ey*

²⁰İstanbul'daki ilk Osmanlı eserlerinde ve İznik, Bursa gibi eski devlet merkezlerinde, cami etrafında teşkilatlanan külliyelerde medreselere birinci derecede yer verilmiştir. İstanbul'daki Fatih Külliyesi'nde sekiz, Süleymaniye Külliyesi'nde dört medrese inşa edilmesi, ilme verilen önemi açıkça göstermektedir. Medreseler, ilmi seviyelerine göre derecelendirilmiştir. İstanbul medreseleri içinde en yüksek derece "Semaniye" medreseleridir. Bunun hemen ardından Süleymaniye ve Haseki medreseleri gelmiştir. Müderris tayinlerinde, alt basamakları atlamadan, ani yükselme ve atamalar olmamış ya da pek nadir gerçekleşmiştir. (Can Alpgüvenç, Hürrem ve Mihrimah).

hacetlerin hal edicisi... Ey duaların cevap vericisi... Ey iyiliklerin başı... Af ve ihsan ve merhamet sahibi olan...” yazmaktadır (Taşkıran 1972: 102).

Öğretim sisteminde, öğrenciler kendi aralarında “*muid*” diye adlandırdıkları bir arkadaşlarını seçmiş, o da hem öğrencilerin başı olarak onları yönetmiş, hem de müessese yöneticileri ile öğrenciler arasında çözümlenmesi gereken problemlerde aracılık yapmıştır. “*Müderri*” denen öğreticilerin ise, kişisel ve bilimsel durumları vakfiyelerde açık surette anlatılmıştır. 1551 tarihli Haseki Sultan vakfiyesinde, medrese için “*Maarif ve ulumun (eğitim ve bilimlerin) şanına itibar, ulema-yı izama tazim (büyük bilginlere saygı) ve halk arasında onların tebcili için inşa edilmiştir.*” denildikten sonra, “*Müderri*lerin bilginler ile tanınmış kimseler arasından kemal-i fazl ve fazl-ı kemal ile mevsuf, kendi gibileri arasında bilgisinin ve dininin bütünlüğü bilinen, zamanın baş olanları arasında itibarlı, yüzyılın efendileri arasında makbul, akranından üstün, misillerinden seçkin, parlak zekalı, eleştirme kabiliyetli, tahkik mahallerine vakıf, inceleme yerlerini gözetleyen, dini zorlukları açan, yakini zorlukları çözen, gizli olan en ince meselelere girmiş ve okutup anlatmaya muktedir kimseler müderri olmalıdır.” kaydı vardır. Müderrilik için aranan koşullar, bu konu üzerinde vakfın ne kadar titizlik ve önemle durduğunu göstermektedir. Külliye görevlileri arasında tesis tarihinde en yüksek ücretin de müderriye verilmiş olması, bu önemi doğrulamaktadır (Taşkıran 1972: 103).

Vakfiyeye göre; medresenin odalarında kabiliyetli, faziletli, başkalarına örnek olabilecek 16 talebe kalmalı ve şer'i özürleri bulunmadıkça dersi terk etmemelidirler. Talebeler dersten sonra müderriyle birlikte üç İhlas, bir Fatiha okuyarak, Hz. Peygamber (S.A.V) üzerine salat-ü selam getirmekte, ardından vakfın (Haseki Hürrem Sultan'ın) ruhuna bağışlamaktadırlar (Kütükoğlu 2000: 290, 291).

4.1.1.4. Haseki İmareti

İslam dininin sosyal dayanışmayı teşvik eden ayet ve hadislerinden ilham alınarak tesis edilen imaretler, vakıf sistemi içerisinde yer alan ve sosyo-ekonomik açıdan önem arz eden Osmanlı kurumlarıdır. Geniş anlamıyla mektep, medrese,

kütüphane, türbe, darü's-şifa, darü'z-ziyafe, zaviye, çeşme, sebil, şadırvan vb. yapılardan birkaçı veya tamamından oluşan yapı topluluklarına ad olan imaret, dar anlamıyla medrese öğrencilerinin, yoksulların, yolcuların, misafirlerin yemek ihtiyaçlarının karşılandığı kurumlardır. XVI. yüzyılda külliye inşasının hız kazanmasıyla birlikte imâretler, külliye içinde yer alan cami, mektep, medrese, tabhane, şifahane, kervansaray, hamam vb. kurumlar arasında yerini almıştır. İmaretler külliye içinde inşa edilmesinin yanı sıra müstakil olarak da inşa edilebilmektedir. Ancak müstakil olarak inşa edilen imaretlerin de zamanla etrafına yapılan cami, medrese gibi vakıf eserlerle birlikte birer külliye haline geldiği de görülmektedir. İmaretler bulundukları şehirlerde birer sosyal hizmet kurumu olarak faaliyet gösterirken dolaylı olarak da eğitime katkı sağlamaktadırlar. Ayrıca imâretlerde yolculara din, dil, ırk ayırımı yapılmaksızın hizmet verilmesi bu kurumların tamamen hayır amaçlı olarak kurulduğunu göstermektedir (Kazancıoğlu 2017: 283).

Bu hayır amaçlı kurulan imaretlere bir örnek de Haseki İmareti'dir. Bu imaret Haseki Caddesi ile ona paralel uzanan Cevdet Paşa Caddeleri arasında yer almaktadır. İmaretin üç giriş kapısından biri olan ana kapı çeşmenin hemen yanında, Haseki Caddesi üzerindedir. Bu anıt kapının üzerinde bulunan kitabenin ilk mısrasının tamamına yakını silinmiştir; lakin geri kalan yazılar kolayca okunabilmektedir. Kitabenin son mısrasında ebcet hesabıyla binanın inşa tarihi olan 1540 düşürülmüştür. Böylece imaret, cami ve medresenin ardından külliyenin üçüncü binası olarak inşa edilmiş bulunmaktadır (Taşkiran 1972: 114).

Haseki imareti özgün bir Sinan eseridir. Dahi mimarın, dehanın basamaklarına ilk adımını bu eserle attığı söylenmektedir. Kubbelerin yapılışı ve kemerler şaşırtıcı niteliktedir. Sinan'ın büyük bir titizlikle tasarlayıp inşa ettiği bu eşsiz bina, gerek üslup, gerek karakter yapısıyla devrinin ihtişamını gözler önüne sermektedir (Alpgüvenç 2011: 55, 56).

Bir imaret veya hayır kurumunu ayakta tutabilmek yahut hizmetlerinin sürdürülebilmesini sağlamak için ciddi imkanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki Haseki Vakıfları Defteri'ne göre, Haseki İmareti için bir

yılda harcanan para miktarı 120.070 akçedir.²¹ Bu defterin ilk sayfasında, hizmetin kesintiye uğramadan devam edebilmesi için, imaret giderleri için bir yıl önceden yedek para ayrıldığı, bu paranın 389.850 akçeyi bulduğu görülmektedir. Belgede, "*İmaret-i amire harcına yedek için baki kalan*" deyiimi kullanılmaktadır (Taşkiran 1972: 115, 116).

Haseki Sultan vakfiyesinde, imarete pişen yemeklerin kalitesi ve bunların hazırlanmasında kullanılan malzeme üzerinde de durulmuş, yemek dağıtımında kullanılan ölçülere varıncaya kadar her ayrıntı belirlenmiştir. Yemeklerde kullanılan malzemenin en iyi cinsten olması şart koşulmuş, yemeklerin tadını arttırmak için kimyon, biber, koruk, soğan, nane, safran gibi baharat bile esirgenmemiştir. İmarette, sayılı ve mübarek günler ve aylar dışında iki öğün yemek pişirileceği, mutat iki gün içinde, sarf edilen et miktarının 64 küsur kiloya denk gelen 50 okka olacağı belirtilmiştir. Sadece ete tahsis edilen imkanlar dikkate alındığında dahi, fakir ve kimsesizlere uzatılan yardım elinin genişliği kolayca anlaşılmaktadır. Bu miktarlara, mübarek gün ve gecelerin geniş harcamaları dahil değildir (Alpgüvenç 2011: 56, 57).

İmarette önemli olan yemekler, buğday ve pirinçten yapılan aşılardır. Özel günlerde pişirilen yemeklerin başında "*Dane Pirinç*" gelmektedir ki; bu yemek pirinç, tereyağı, nohut ve soğan ile pişirilir. Bundan başka zirba²², ekşi aş²³, zerde pilavı²⁴, aşure gibi yemekler vakfiyede ayrıntılarıyla yer almaktadır. Pişirilen yemeklerin protein, yağ, karbonhidrat ve vitaminlerden zengin maddeleri içerdiği, lezzetli olması için gereken malzemenin miktarı, pişirmek için sarf edilen odunun bile hesaba katıldığı görülmektedir (Taşkiran 1972: 49).

Vakfiyede, bu hayır kurumundan istifade edecek olanlar özellikle belirtilmiş; imarete pişen yemeklerden, medresede okuyan talebelerle, cami, medrese, imaret ve darüşşifada görev yapan vazifelilerin faydalanabileceği açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca, geçimini temin edemeyen 24 kişiye "*berat-ı şerif hükmünce*" yemek verilmesi, bu

²¹Bir akçe, 85 ayar 0, 641 g. gümüşün değeridir.

²²Bal, safran, erik, kayısı, incir, badem, kara üzümünden yapılan bir çeşit tatlı.

²³Kara üzüm, kırmızı üzüm, erik, kayısı, incir, nane ve pestilden yapılan bir tatlı çeşidi.

²⁴Pirinç, bal, tereyağı ve safrandan yapılan bir çeşit tatlı.

kişilerin ölümleri halinde boşalacak yerlere, yeni ihtiyaç sahiplerinin tayin edilmesinde titizlik gösterilmesi, müstahak olmayanların listeye alınmamasına dikkat edilmesi şartı konulmuştur. İmaret mutfağından artan yemeklerin, imaret yemekhanesinde yenilmesi şartıyla fakir ve yoksullara dağıtılması öngörülmüştür (Alpgüvenç 2011: 57). İmaretin o dönemde kullanılan bacaları aslına uygun şekilde restore edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde bu bölümde Ramazan aylarında davetlilere iftar da verilmektedir.

4.1.1.5. Haseki Sıbyan Mektebi

Abbasiler devrinde “küttab” adıyla anılan mektebe, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı Türkleri sıbyan mektebi diyorlardı. Osmanlılar bu tip mektepleri “daruttalim, darulilm, muallimhane, mahalle mektebi, taş mekteb, mekteb-i ibtidaiyye” gibi adlarla da anmışlardır. Ana ve babaların, çocuklarına ayet ve hadislerle de desteklenen dini inanç ve şartları öğretme isteği, sıbyan mekteplerinin yaygınlaşmasında etkili olmuş ve hemen hemen her mahallede açılmasından bunlara mahalle mektebi denmiştir. Mektepler, medreselerin bir alt kademesini teşkil eden eğitim kurumlarıdır. Sıbyan mektepleri çocuklara Kuran okutmak, namaz kılma usullerini, namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi üç önemli amaçla kurulmuştur Sıbyan mektepleri daha çok cami veya mescitlerin yanında bulunmuş ve bunların çoğu hayırsever kişiler tarafından yaptırılmıştır. Sıbyan mektepleri padişahlar tarafından yaptırıldığı gibi valide sultanlar ve hayırsever kişiler tarafından da kurulmuştur (Taşkın 2008: 345). Bu mekteplerden biri de Haseki Hürrem Sultan'ın adını taşıyan Haseki Külliyesi bünyesindeki sıbyan mektebidir.

Haseki Medresesi ile İmaret ana kapısının arasında, geniş, iki hacimli bir yer, küçük çocuklar için okul olarak ayrılmıştır. Bu bölümün adı, Sıbyan Mektebi'dir (ilk okul). Külliyelerde bina programının tamamlanması için, çok eski çağlarda bile, ufak çocuklara özgü böyle bir okul binası gerekli görülmüştür. Haseki Hürrem Sultan vakfiyesinde, yalnız Müslüman çocuklarına hitap eden bu okulda, dini eğitim şart koşulmuş ve bu eğitimi tamamlayıcı olarak da gramere yer verilmiştir (Taşkıran 1972: 124).

Sıbyan okullarında öğretmenlik mesleği ile ilgili görevlerin temeli ve ağırlık merkezi İslam dinini öğretmektir. Mekteplerin kuruluş gayesinin çoğunlukla yetimler ve fakirler için olduğu göz önüne alınırsa, toplumun alt kesiminin dini eğitim alması için gösterilen gayretin doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik durumu iyi olanlar ise, çocuklarının bir nevi "*özel eğitim*" almalarını sağlamışlardır (Alpgüvenç 2011: 59).

Okul, öğretmen ve kalfa denilen yardımcısı tarafından yönetilmektedir. Öğrencileri sınırlıdır. Vakfiyelerde yer alan her iki yöneticiye ait koşullar arasında, öğretmenin iyi nitelikli, iyi ahlaklı olması ve öğrencilerine karşı samimi bir dost, hatta şefkatli bir baba gibi davranması gerektiği yer almaktadır. Yardımcı kalfanın da, özel nitelikleri vakfiyede ayrıca belirtilmiştir. Öğretmenin görevi Kuran-ı Kerim'i mükemmel bir şekilde öğretmektir. Kalfanın görevi de, verilen dersleri tekrarlatmaktır. Öğretmene günde altı dirhem, yardımcı kalfaya ise iki dirhem ücret verilmiştir. Külliye binaları arasında yer almasına rağmen, inşa tarihine ait hiç bir bilgi yoktur. Basit iki hacimden yapılmış olmasına rağmen, özellikle önü açık ve revaklı olan kısım, Sinan karakterine sadıktır (Taşkıran 1972: 124, 125).

Yan yana iki birimden meydana gelen mektebin iki yönlü dörder merdivenle çıkılan birinci bölümü açık, ikinci bölümü kapalı dershanedir. Her iki bölüm de düz tavanlı olup, bütün yüzeyleri çatı ile örtülüdür. Binanın önündeki havuzlu saha - muhtemelen- çocukların oyun bahçesi olarak tanzim edilmiştir. Kitabe yeri boş duran mektebin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekte, fakat medresede kullanılan nilüfer çiçeği motifli başlıkların burada da kullanılması iki yapının birlikte ele alındığına (1539) işaret etmektedir (Kuban 2003: 372). 1538'de, Avrat Pazarı'nda, önce tek kubbeli küçük bir cami ile başlayan Haseki yapılar grubu, bir yıl sonra eklenen klasik bir medrese ve sıbyan mektebi ile genişlemiş, Şehzade Külliyesi'nin bitiminden ve Süleymaniye Külliyesi'nin yapımından önce bir imaret ve darüşşifa da eklenerek, büyük bir sosyal merkez halini almıştır (Kuban 2003: 5).

Haseki Sıbyan Mektebi'nin; farklı mimari tarzda, ferah ve çocuklara uyumlu sade bir yapı olarak inşa edildiği görülmektedir. Haseki Külliyesi'ni kendi maaşıyla yaptırıp halkına bağışlayarak, toplumun birçok kesiminin hizmetine sunan Haseki

Hürrem Sultan olmakla birlikte, bu tesisin kurulmasına sınırsız destek veren, tüm dünyanın takdir ettiği kudretli hükümdar Sultan Süleyman'dır. Onu inşa edip abideleştiren ise, gelmiş geçmiş en büyük Türk mimarı Koca Sinan'dır.

4.1.1.6. Haseki Sultan Çeşmesi

Tarihte bütün önemli yerleşim merkezlerinin bir su kaynağına yakın yerde kurulduğu görülmektedir. İstanbul'un uzun tarihi boyunca, bu bölgeyi yöneten bütün güçler, engebeli bir coğrafyaya yerleşmenin bedeli olarak, su ihtiyacını giderebilmek için hem mühendislik yönünden inanılmaz zorlukları göğüslemek, hem de maddi açıdan çok büyük bedelleri ödemek zorunda kalmışlardır (Özel 2009: 8). Bugün tarihi yarımada dediğimiz bölgenin doğu tarafında kurulmuş olan Byzantion ilk zamanlarda su ihtiyacını kuyulardan, küçük menbalardan ve sarnıçlardan karşılamaktaydı. Milattan sonra 117-118 yıllarında hüküm süren Hadrianus, ilk kez isale hattını yaptırarak uzaktan su getiren imparator olarak tarihe geçmiştir. Bu durum, İstanbul'da yaşamayı cazip hale getirmiş ve şehir Konstantinapolis adıyla Roma İmparatorluğu'nun başkenti ilan edilince nüfusu belirgin biçimde artmıştır. Konstantin (324-337) şehri çeşitli abidelerle süslemenin yanında Istrancalar'dan başlayan ve 242 km uzunluğa erişen Roma İmparatorluğu'nun en uzun galeri hattının inşasına başlamıştır. Daha sonraları Valens (364-378), Halkalı tarafından su getirilmesi amacıyla isale hattı inşa ettirmiştir. Bugün Bozdoğan Kemer denilen Valens Kemer denilen büyük tamiratlar görerek işletmeye açılmıştır. 1453'te İstanbul'un fethinden sonra nüfus 50 bin civarında olmuştur. Uzun süren kuşatma nedeni ile tahrip edilmiş olan su sistemlerinin hızlı bir şekilde onarımına başlanmıştır. Halkalı su yolu adında toplanan 16 su yolunun ikisi olan Fatih ve Turunçluk su yolu bu dönemde yapılmıştır. Yıkık haldeki kemerler ve su yolları yeniden inşa edilmişçesine onarılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde onarılan Bozdoğan Kemerleri'nden Haliç tarafına doğru yan yana birçok çeşme yapılmış, bu çeşmelere çoklu çeşme anlamında ve daha sonraları Mimar Sinan'ın ünlü su sisteminin de adını aldığı "*Kırkçeşme*" denilmiştir. Osmanlı su yollarının ana sistemi padişahlar ve hanım sultanlar tarafından yapılmış, sonradan başka devlet büyükleri ve paşalar tarafından o su yolu çevresinde bulunan kaynak veya yüzeysel sular ana sistemlere katılmak suretiyle çoğaltılmıştır. Katılan bu sulara genel olarak "*katma*" adı

verilmiştir. Katılan suyun bir miktarı hayır sahibinin köşküne veya hayır için yaptırdığı çeşmelere verilmiş olup su defterlerinde ne kadar su katıldığı, bunun hangi miktarının nereye verileceği ayrıntılı bir şekilde not edilmiştir. Su sistemini yeniden inşa etmenin dışında, yapılanların da bakım ve kontrolü için “*su yolcu*” adı altında bir görevli tayin edilmiştir. Görevi su yollarını gezerek arıza olan yerlerini onarmak veya onarımını takip etmektir. Osmanlı dönemi su yollarının yapımında önce su kaynağı tespit edilmiştir. Hat boyunca yerleşim bölgelerine, önemli yapılara su verebilmek için su ayırma yapıları olan maslak inşa edilmiştir. Suyun basıncını düzenlemek için ise su terazileri yapılmıştır (Özel 2009: 12, 20).

İstanbul’a bin bir zahmetle getirilen suyun ardından şehrin dört bir yanı hayırseverlerin yaptırmakta olduğu çeşmelerle donatılmıştır. Bu çeşmelerden biri de Haseki Hürrem Sultan’ın yaptırmış olduğu Haseki Sultan Çeşmesi’dir. Haseki caddesinin kuzey tarafında külliye girişi sağlayan üç kapı bulunmaktadır; bunlardan doğudaki medreseye, ortadaki sıbyan mektebine, batıdaki imarete aittir. İmaret ve sıbyan mektebi kapılarının arasında XVI. yüzyıl yapısı kesme taştan bir çeşme yer alır; üzerindeki mermer kitabeden 1766 yılında onarıldığı anlaşılmaktadır. Klasik tarzdaki çeşmenin ayna taşına, iki sütun tarafından taşınan yuvarlak kemerli bir kabartma işlenmiştir. Teknesi kısmen yol seviyesinin altında kalan çeşmenin suyu akmamaktadır (Doğan 1997: 371)

Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul’un nüfusu 150-175 bin kişiye ulaşmıştır. Bu durumun getirdiği susuzluk büyük bir sorun haline gelmiştir. Kanuni, Belgrat ormanları civarında avlanırken, oraldaki dereden akan suların kente getirilip getirilemeyeceğinin araştırılması için Mimar Sinan’ı görevlendirmiştir. Sinan bölgeyi ve güzergahını incelemiştir. Padişahın emriyle Mimar Sinan 1554 yılında çalışmaya başlamıştır. 1563 yılında tamamlanan Kırkçeşme Suları aynı yıl büyük sel baskınları ile zarar görmüş ve hızlı bir şekilde tamiratına başlanmıştır. Böylece 1564 yılında onarım tamamlanmıştır. Süleymaniye Külliyesi için 35 milyon akçe harcandığı o dönemde, Kırkçeşme Suları 50 milyon akçeye mal olmuş, 33 kemerden oluşmuştur. Padişah bu eserin ardından, “*Allah ona keramet vermiş ve göğsüne başka bir hal yerleştirmiştir. Aristo Mimar Sinan’ı görmüş olsaydı onun müridi olurdu.*” diyerek Mimar Sinan’ı

övmüştür (Özel 2009: 28, 289). Kitabede bulunan ayet meali şöyledir: “*Ve Rableri onlara tertemiz bir içecek içirmiştir.*” (İnsan Suresi, 21).

4.1.2. Tarihi Haseki Bostan (Alipaşa) Hamamı

Hamamlar, Osmanlı kültüründe dinsel ve fiziksel temizlik için önemli mekanlardır. Bu yıkanılan mekanlar Osmanlı zamanında zaviyeli camilerin çevresinde dini, ticari ve askeri yapılar ile başlamıştır. Zamanla külliyele içinde vakıf sistemi ile yer almıştır. Hamamlar yalnızca yıkanılan yerler olmamakla birlikte, her kesimden insanın yararlanabileceği, sosyal hayat içerisindeki değişik toplum tabakaları arasındaki iletişimi sağlama vazifesini de üstlenmişlerdir. Bulundukları merkezi etkilemelerinin yanı sıra merkezden de etkilenmişlerdir.

Bu merkezlerden biri olan Haseki semtinde faaliyet gösteren Haseki Bostan Hamamı günümüzde bu görevini halen sürdürmektedir. Haseki Bostan Hamamı, 1550 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından hasekisi Hürrem Sultan adına Mimar Sinan’a yaptırılmıştır. Bir yan kapıdan ve dar uzun bir koridordan geçilerek girilmektedir. Dış kısmı dört köşe planlıdır. Dışardan gelindiğinde sol duvardaki üç pencere ile aydınlatılmıştır. Türk hamamının hakiki ve asil simasını muhafaza etmektedir. Soğukluk kısmının ortası küçük bir kubbeye örtülmüştür. Sol kesim tuvalet kısmına ayrılmış, sağ tarafta ise dar ve uzun halvet bulunmaktadır. Eskiden beri bu halvete “*Evliya Kurnası*” denmektedir. İç kısma geçildiğinde bir büyük kubbe altında sekiz köşeli gayet büyük bir göbek taşı ve etrafında üç sofa, dört halvet bulunmaktadır. İçeri girişin solunda tek kurnalı küçük bir halvet vardır. Buraya “*Şeftali Kurnası*” adı verilmektedir.

V. BÖLÜM

5. SONUÇ

Bir papazın kızı olarak doğan, Avrupa'nın "*Roxelana*" adıyla bildiği fakat Kırım Tatarları'nın esir alıp Topkapı Sarayı'na göndermesiyle Osmanlı Devleti'nin güler yüzlü Hürrem Sultanı'nın hayat yolculuğu bambaşka bir seyir izlemiştir. Hayatını bir Müslüman olarak tamamladığında cenaze namazını üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin Şeyhülislam'ı Ebusuud Efendi kıldırılmıştır.

Osmanlı Devleti yaklaşık altı asırlık ömründe birçok ülkeyi fethettikten sonra yerli halkı dini, dili ve kültürü konusunda hiçbir baskıya maruz bırakmamıştır. Osmanlı'nın gittiği yerlere götürdüğü hoşgörü yüzyıllar sonra bazı Batılı ve yerli tarihçiler tarafından çok farklı aksettirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan da bu sert eleştirilerden payını almış, birçok ithamla suçlanmıştır. Çalışmanın amacı senelerdir insanlara tarihini farklı bir biçimde aksettirenlere aslında hakikatin öyle olmadığını göstermektir.

Araştırmanın temelini oluşturan zemin lisans eğitimi öncesinde meydana gelen ve o güne kadar edinilen Osmanlı Tarihi hakkındaki bilgilerle bağdaşmayan bir televizyon dizisinde gerçeklerin yansıtılmadığı düşüncesi ile hazırlanmıştır. Giderek bir karalama kampanyasına dönüşen ve yüzyıllar önce ömrünün çoğunu sarayda refah içinde geçirmeyi tercih edebilecekken İslam'ı yaymak için harekete geçip fetih anlayışıyla seferlere çıkan, evlatlarına üzerinde özgürce yaşayabilecekleri bir vatan bırakma derdine düşürülenlere isnat edilenler üzerine tarih eğitimi alındıktan sonra onların hak ettikleri ulvî makama iadeleri için bu yolda çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir.

En büyük endişelerden biri ise bu denli inanılan bir yolda azimle yürümeye devam ederken aslında hakikatin çok farklı olduğunun görülme ihtimalinin olmasıydı, ki araştırmaya başlarken edinilen ilk birkaç kaynak endişelenmede haklı olunabileceği korkusuyla hayal kırıklığına sebep olmuştur. Bir kısım tarihçiler, kuvvetle muhtemel kendi fikirlerine önayak olunması ve desteklenmesi açısından, "*çoğu tarihçiye göre*" ibaresi ile başlayıp kendi düşüncelerini birçok tarihçinin de böyle düşündüğü varsayımını okuyucuya yansıtmaya çalışarak, kaynak göstermeden, söyledikleri ve yazdıklarının ne gibi sonuçlara yol açacağını hiç hesap etmeden düşüncelerini aktarmaktadırlar.

Hakikaten Sultan'a en çok isnat edilen konulardan birisi, şehzade Mustafa'nın öldürülmesi ile bir alakası olduğu iddiasıdır. Baba ile oğlun arasını bozduğu ve şehzade Mustafa'nın ölümüyle sonuçlanmasına sebep olduğu iddia edilen mektubun, bir vakfın en ufak muhasebe kaydının dahi tutulduğu arşivde bulunmaması söylentiden öteye gidilemediğinin bir kanıtıdır. Sultan'ın o dönemde bir kadın olarak devletin içinde bulunduğu durumu, halkın memnuniyet ve ahvalini, o sırada savaşta olan eşi Kanuni Sultan Süleyman'a bildiren mektuplar yazmasını; yabancı devletlerle, özellikle kökeninin geldiği düşünülen Lehistan ile Osmanlı ilişkilerine önemli ölçüde katkı sağladığı dönemi bilhassa bazı tarihçilerin, Kadınlar Saltanatı adıyla anıp devletin kabiliyetsiz ve beceriden yoksun bir şekilde yönetildiği fikrini halka dayatmaya çalıştıkları fark edilmiştir.

Ömründe birçok kez evlat acısı yaşayan Sultan, epey zorlu süreçler yaşamış, at sırtında seferden sefere koşan eşi Sultan Süleyman'ın uzun zaman yolunu gözleyip mektuplarıyla halini hatrını sorarak yanında olduğunu hissettirmeye çalışmıştır. Özellikle Lehistan Kralı'na mektup göndererek Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle olan ilişkisini en üst seviyede tutmaya çalışmıştır.

Bir evladını henüz bebekken, iki evladını ise 20'li yaşlarda kaybetmenin acısını tadan, yerinden yurdundan kilometrelerce uzakta yepyeni bir yaşama adapte olmanın zorluklarını yaşayan Sultan, acımasızca eleştirilmiştir. Sadece Hürrem Sultan'ı değil, 46 yıl boyunca dünyaya hükmetmeyi başarmış bir padişahı, eşi tarafından özellikle siyasi

açıdan kandırılmakla da suçlamışlardır. Böyle basit iddialarla devletin hükümdarını bir oyuna getirip oğlunun canına kıydığını aksettirmeye çalışmışlardır.

Oysa Hürrem Sultan gerek yaşantısı gerekse hayırseverliği ile bu ithamları hiç hak etmemektedir. Nitekim en güvenilir kaynak olan İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bir dizi araştırma sonucu Hürrem Sultan'ın bahsedilenin aksine birçoğu hayır kurumlarına ait olan vakıf defterlerine erişilmiştir. Sadece İstanbul'daki vakıflarına dair 12 nüshalık belgeye ulaşılmıştır.

İstanbul'un Sultan'ın unvanıyla anılan semtteki Haseki Külliyesi ve Kudüs'te yer alan imaretin geçim kaynakları ve çalışanlarına dair birçok belge bu durumu kanıtlar nitelikteki nüshalardan sadece birkaçıdır. Sultan'ın adım dahi atmadığı yerlere ulaşan hayırları sayesinde birçok insan kurduğu vakıflarda yıllar boyu süren hizmetlerle sağlığına kavuşmuş, karnını doyurmuş, eğitim almıştır. Görevlendirilen personel ile yaşlı ve muhtaçların barınma ihtiyacı karşılanmıştır. Bu kadar hayrın yanında Sultan'ın bazı çalışmalarda ismi dahi geçmeyen vakıflarında halen birçok insan hizmet görmektedir.

Günümüzün en etkili ve topluma en hızlı ulaşan iletişim aracı olan televizyon, internet gibi vasıtalar kullanılarak Sultan'ın aslında esir alınıp geçtiği zorlu saray eğitiminden ve sonrasında yaşadıklarından; vefatından sonra hiçbir kadınla evlenmeyerek ona olan sadakatini ve sevgisini en güzel şekilde gösteren Kanuni Sultan Süleyman'dan bahsedilen tiyatro oyunları, sinema, program vb. sanatsal faaliyetler hazırlanabilir. Okullarda öğrencilerin arşivlere gitmesi sağlanabilir. Bazı okullarda verilen Osmanlıca derslerinde bu belgeler okutularak öğrencilerin Sultan'ın hayırlarına birebir tanık olmaları, öğrencilere sıkıcı bir tarih dersinin aksine çok farklı bir boyut kazandırabilir.

Hürrem Sultan ile özdeşleşen “*Haseki*” unvanı, bugün sadece bir semt, mahalle ve kurum olarak anılmanın yanı sıra Türkiye sınırlarını da aşarak Kudüs, Mekke, Medine ve Mısır gibi birçok bölgeye hayır işleriyle ulaşmıştır. Suriye'nin bir ili “*Haseke*” adı almıştır. İran'ın “*Hürremabad*” bölgesine ise bu ismi Kanuni Sultan

Süleyman, eşi Haseki Hürrem Sultan'a olan sevgisinden dolayı vermiştir. Haseki Hürrem Sultan, aradan çok uzun bir zaman geçmesine rağmen bir kısmı günümüze ulaşan külliyesi ve bünyesinde bulunan cami, mektep, medrese, çeşme ve imaretleri, hamamları, maddi yardımları sayesinde nice insanın hayatına dokunmuş, duasını almıştır. Haseki Hürrem Sultan'ı günümüzde halen hayırla yâdeden sayısız evladı ve ismini gururla taşıyan birçok mekan bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. TSMA. E. 714. (1541).
BOA. TSMA. D. 1440. (1541).
BOA. TSMA. E. 911. (1544).
BOA. TSMA. D. 7232. (1544).
BOA. TSMA. D. 1585. (1544).
BOA. TSMA. D. 1511. (1549).
BOA. TSMA. D. 215. (1550).
BOA. TSMA. D. 4573. (1554).
BOA. TSMA. D. 4574. (1555).
BOA. TSMA. E. 302. (1553).
BOA. TSMA. E. 885/37. (1553).
BOA. TSMA. D. 1194. (1637).
BOA. TSMA. D. 6315. (1763).
BOA. TSMA. D. 1421. (1780).
BOA. TSMA. D. 1674/14.

2. KAYNAK ESERLER

Ayvansarayı Hüseyin Efendi, Hadikatü'l Cevami.

Bağdatlı Vehbi Efendi - Esad Efendi. *Haseki Hürrem Sultan Vakfiyesi*, Nr. 2001/2, 3752/1, 1551: Süleymaniye Kütüphanesi.

Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi: 82, 243, 255, 257.

Kur'an-ı Kerim, Fecr Suresi: 24-30.

Kur'an-ı Kerim, Hadid Suresi, 18.

Kur'an-ı Kerim ,İnsan Suresi, 21.

Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi: 27.

Kur'an-ı Kerim, Tevbe Suresi, 60.

Mimar Sinan, *Tezkiretü'l Bünyan*, Haz. Sai Mustafa Çelebi.

Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi (1989). *Solak-zade Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası.

3. KİTAPLAR, MAKALELER

Afyoncu, Erhan (2011). *Muhteşem Süleyman – Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Alioğlu, E. Füsun – Aydemir, Olcay (2010). “Haseki Hürrem Sultan Külliyesi”, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*: 16-18, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Alpgüvenç, Can (2011). *Hürrem ve Mihrimah*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Altun, Ara (1993). “Cihangir Camii”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, ss. 539-540, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.

Alyanak, Çiğdem (2018). *Osmanlı Kadınlarının Vakıf Eserleri Hâlâ İhtişamını Koruyor*, AA.

Baltacı, Cahit (1998). “Hürrem Sultan”, *DİA*, Cilt 18, ss. 498-499, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

- Barkan, Ömer Lütfi (1972). *Süleymaniye Camii Ve İmareti İnşaatı (1550 – 1557)*, Ankara: TTK.
- Bizbirlik, Alpay (2014). “Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları Ve Buna Dair Örnekler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss. 56-61, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1970). *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, IV. Cilt. İstanbul: Öz Ensar Yayınları.
- Boy, Arzu. “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı:1, ss. 57-73, Adnan Menderes Üniversitesi.
- Clot, Andre (2005). *Muhteşem Süleyman Osmanlı'nın Altın Çağı*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Çataltepe, Sipahi (1991). *İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar*, İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları.
- Çevrimli, Nilgün (2017). “Haseki Hürrem Sultan'ın Kudüs Vakfiyesi Örneğinde Bir Vakfiye Analizi”, *Vakıf ve Toplum Dergisi* 5: 111, Diyanet-sen.
- Demiriz, Yıldız (1980). “Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii”, *Sanat Dünyamız* VII: 20, İstanbul.
- Develioğlu, Ferit (2015). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, ss. 1321, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, Sema (1997). "Haseki Külliyesi", Cilt XVI, ss. 370, *Diyanet İşleri Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (1994). Cilt IV, ss.104, İstanbul: Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt IV, ss. 372, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

- Eyice, Semavi (1997).” Hamam”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, ss. 402-430.
- Eynallı, Ebru (2014). “Vakıfsever Bir Hanım Sultan: Mihrimah”, *Restorasyon Yıllığı Dergisi* 9: 15, 20.
- “Hürrem Sultan”. *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt 4, ss. 18, İhlas Yayıncılık.
- İnalcık, Halil (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaçar, Mustafa (2005). “Mihrimah Sultan”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, ss. 39-40.
- Kamil, Ekrem (1937). "Gazi-Mekki Seyahatnamesi", *Tarih Semineri Dergisi* I/2: 78.
- Katkak, Bülent (2016). *Mimar Sinan'ın İstanbul'u*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Kazancıoğlu, Habibe (2017). “16. Yüzyıla Ait Bazı Vakfiyeler Işığında Osmanlı Dönemi İmaretleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10: 53.
- Kazıcı, Ziya (2014). “Osmanlı Devleti’nde İmaret”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss. 44-48, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Müderrişoğlu, Fatih (2014). “Sultan II. Selim’in Banilik Faaliyetleri”, Ankara: *Turkish Studies* 9/10, ss. 749-773.
- Necipoğlu, Gülru (2013). *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2008). *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Orman, İsmail (2010). “Şehzade Külliyesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, ss. 483-485, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt 6, ss. 181, İhlas Yayıncılık.

- Özcan, Abdülkadir (1997). “Haseki”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, ss. 368, İstanbul.
- Özel, Ahmet Murat (2009). Geçmişten Günümüze İstanbul’da Suyun Yönetimi, İstanbul: Şan Ofset Baskı Tesisleri.
- Önkal, Ahmet, ve Nebi Bozkurt (1993). “Cami”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, ss. 46-56.
- Öztuna, Yılmaz (1986). Osmanlı Devleti Tarihi, C. I, İstanbul: Faisal Finans Kurumu.
- Öztuna, Yılmaz (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Ötüken.
- Öztuna, Yılmaz (2016). *Kanuni Sultan Süleyman*, İstanbul: Ötüken.
- Öztürk, Nazif (2014). “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss. 34-42, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztürk, Nazif (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ramazanoğlu, Gözde (2008). “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı: 3 ss. 333-344, Çukurova Üniversitesi.
- Sağır, Yusuf (2016). “Vakfiyelerine ve Belgelere Göre Şehzade Mehmet Vakıfları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9:43.
- Sakaoğlu, Necdet (2008). *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Sakaoğlu, Necdet (2012). *"Saadetim Yıldızı Sultanım" Süleyman, Hürrem, Mihrümah*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Sarban, Sezgin (2015). “Osmanlı Dönemi Anadolu Tıbbı”, *Dirim*, Sayı:304, ss. 14-17.
- Sevinç, Necdet (1978). *Osmanlılar'da Sosyal Ekonomik Yapı*, İstanbul: Kutsun Yayınevi.
- Singer, Amy (2004). *Osmanlı'da Hayırseverlik- Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Singer, Amy (2012). *İyilik Yap Denize At, Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şimşirgil, Ahmet (2016). *Kayı – IV Osmanlı Tarihi Ufukların Padişahı: Kanuni*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Şutko, Oleksandra (2017). *Hürrem Sultan*, Çev. Hazal Yalın, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tanman, M. Baha (2003). *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, ss. 101, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Taşkın, Ünal (2008). “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/3.
- Taşkıran, Nimet (1972). *Haseki'nin Kitabı*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Tektaş, Nazım (2011). *Hürrem Sultan*, İstanbul, Çatı Kitapları.
- Türk Tarih Kurumu (2001). *Kanuni Armağanı*, İstanbul.
- Uçtum, Nejat R. (1980). "Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zygmund'a Yazdıkları Mektuplar", *Belleten* Cilt XLIV: 715.
- Uluçay, M. Çağatay (1980). *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünver, A. Süheyl (1943). “Tıp Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi 190 sayılı Yayını* 30:104-106.
- Ünver, A. Süheyl. *Haseki Senti Dergah Ve Kitabeleri*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğü, Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Ünver, A. Süheyl. *Haseki Külliyesi: Camii (imaret, medrese, mektep)*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğü, Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Vakıflar (1984). *Vakfiyelerde Dua ve Beddualar*, İstanbul: İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü.

Yediyıldız, Bahaeddin (2014). “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss. 17-31, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yıldırım, Nuran (1994). "Haseki Darüşşifası ve Hastanesi", Cilt VII, ss. 2-3, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Yurtsever, Cezmi (2012). “Hürrem Sultan’ın Allah Yolundaki Çalışmaları”, *Ekspres Gazetesi*.

Yüksel, Hasan (2014). “Osmanlı Toplumunda Vakıflar Ve Kadın (XVI – XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss. 49-54, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

4. İNTERNET KAYNAKLARI

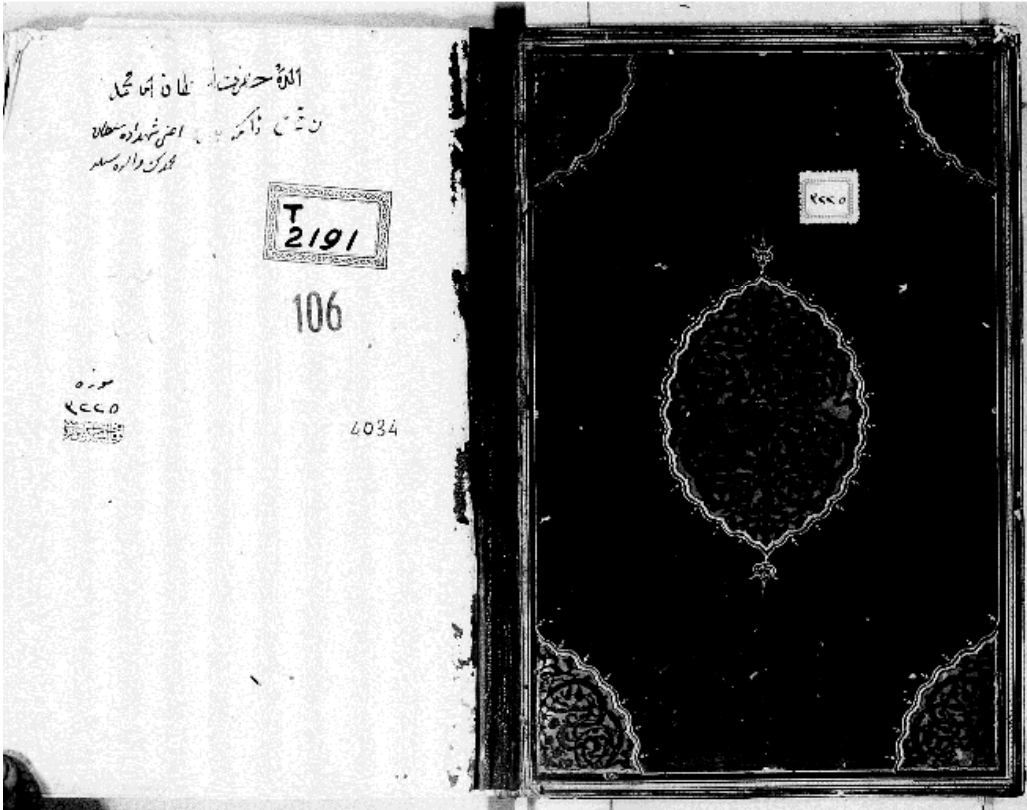
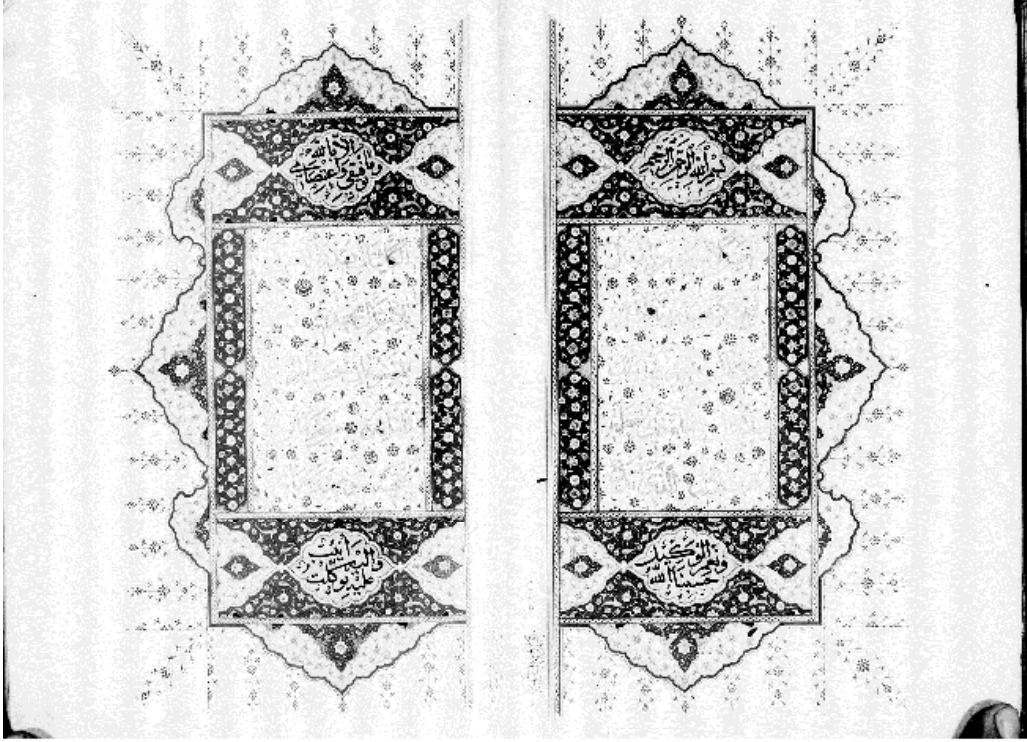
<http://sanatkaravani.com>, Erişim Tarihi: 11 Haziran 2019.

<http://beautifulmosque.com>, Erişim Tarihi: 11 Haziran 2019.

<http://beyazgazete.com/fotogaleri/yasam>, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2019.

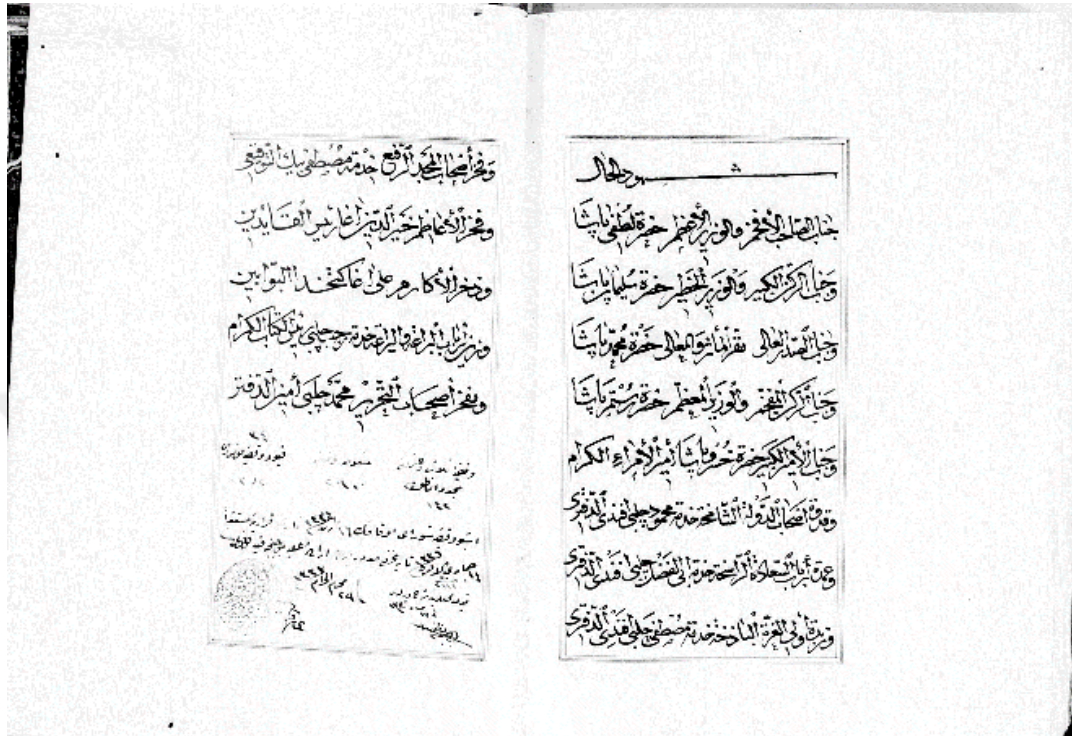

Ek 1: Hürrem Sultan Vakfiyesi'nin kapak sayfası (Bağdatlı Vehbi Efendi - Esad Efendi.
Haseki Hürrem Sultan Vakfiyesi, Nr. 2001/2, 3752/1, 1551: Süleymaniye
Kütüphanesi).

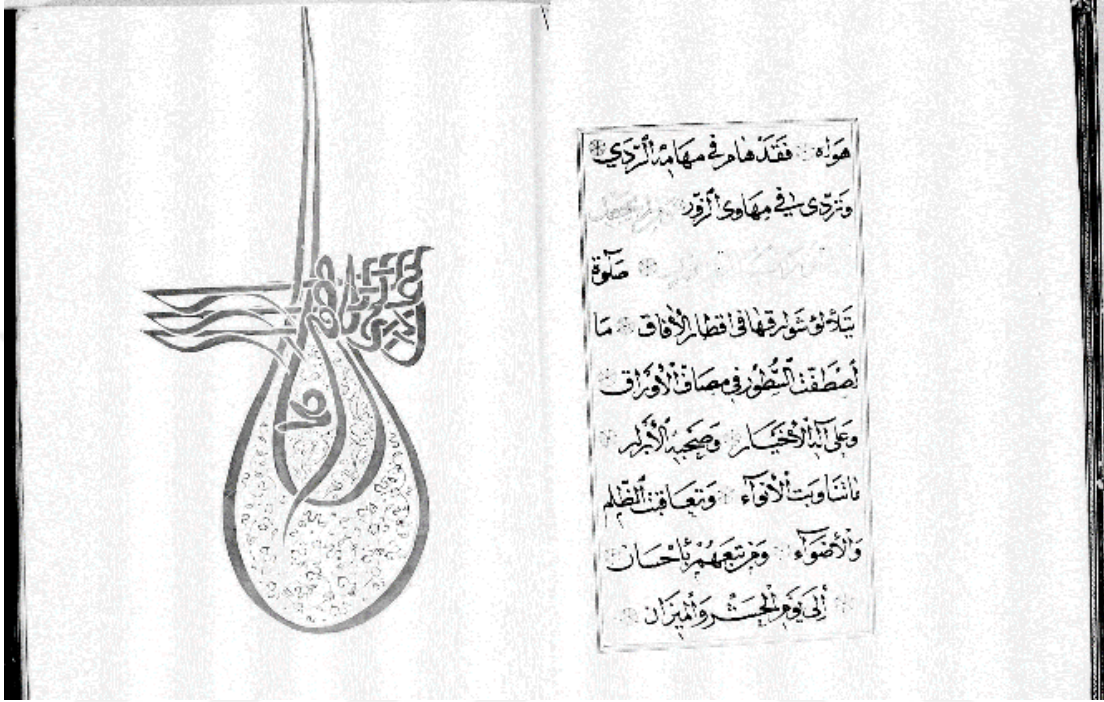

Ek 2: Hürrem Sultan Vakfiyesi'nin ilk sayfası (Bağdatlı Vehbi Efendi - Esad Efendi.

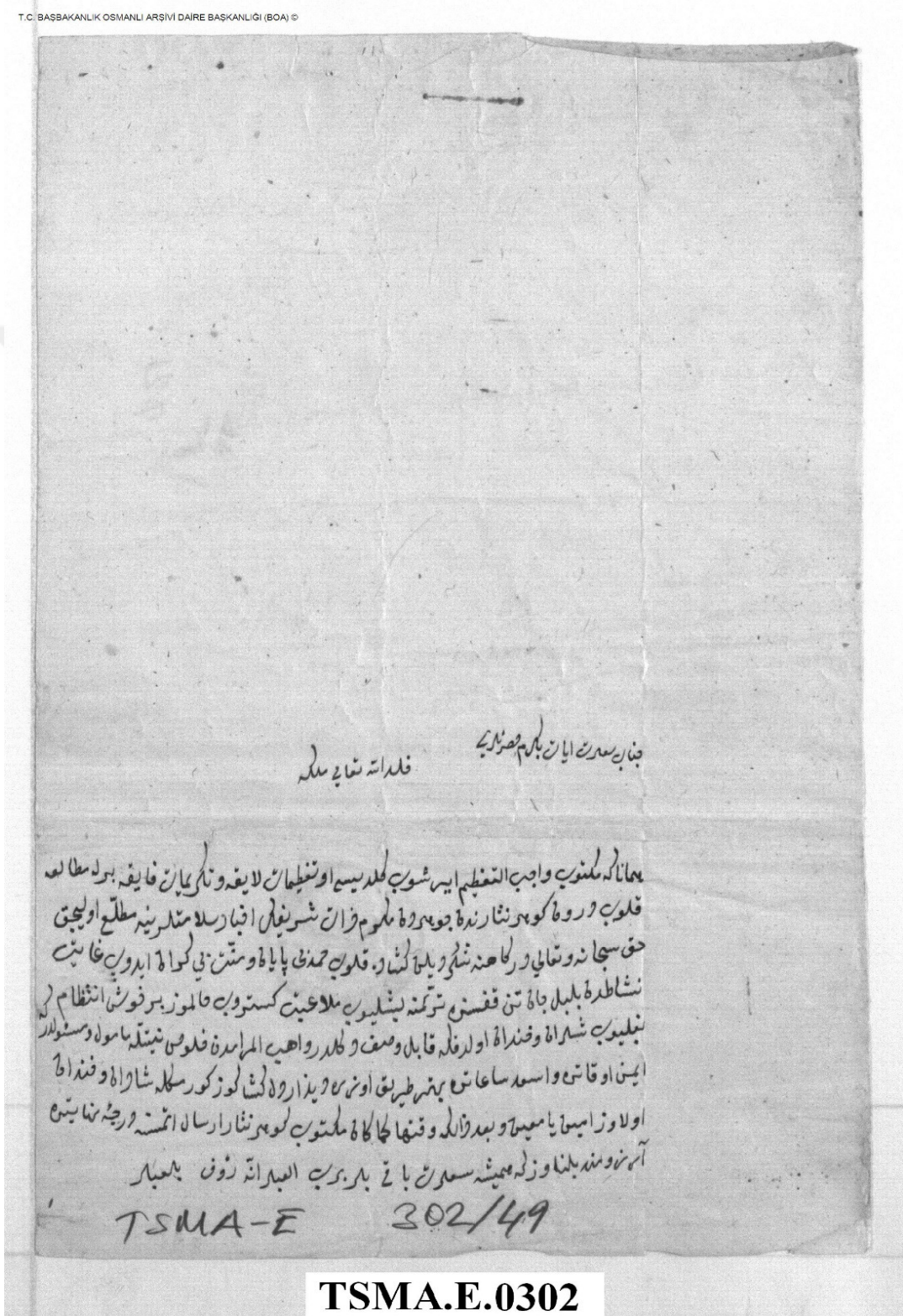
Haseki Hürrem Sultan Vakfiyesi, Nr. 2001/2, 3752/1, 1551: Süleymaniye Kütüphanesi).

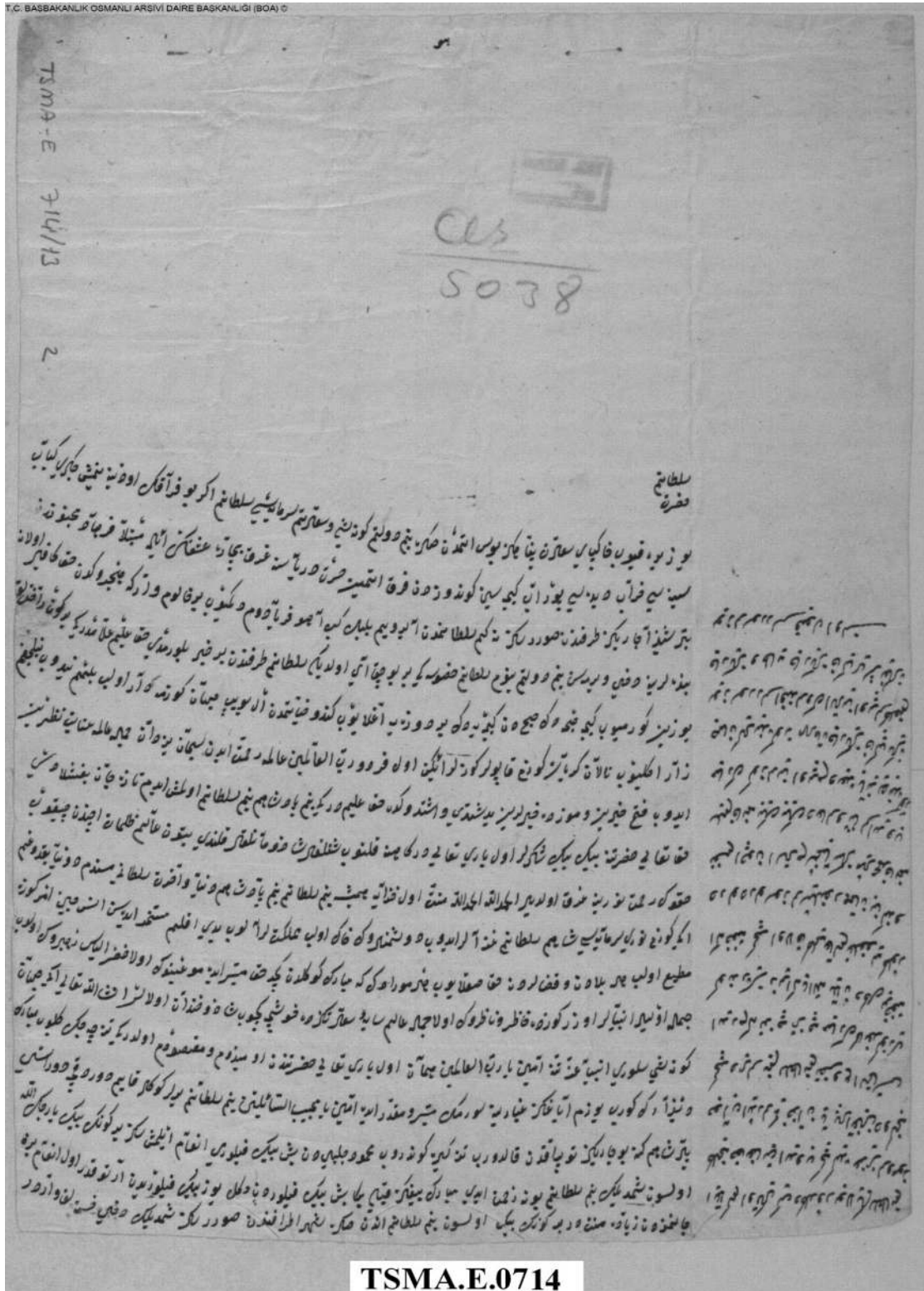
Ek 3: Hürrem Sultan Vakfiyesi'nin son sayfası (Bağdatlı Vehbi Efendi - Esad Efendi.
Haseki Hürrem Sultan Vakfiyesi, Nr. 2001/2, 3752/1, 1551: Süleymaniye
Kütüphanesi).

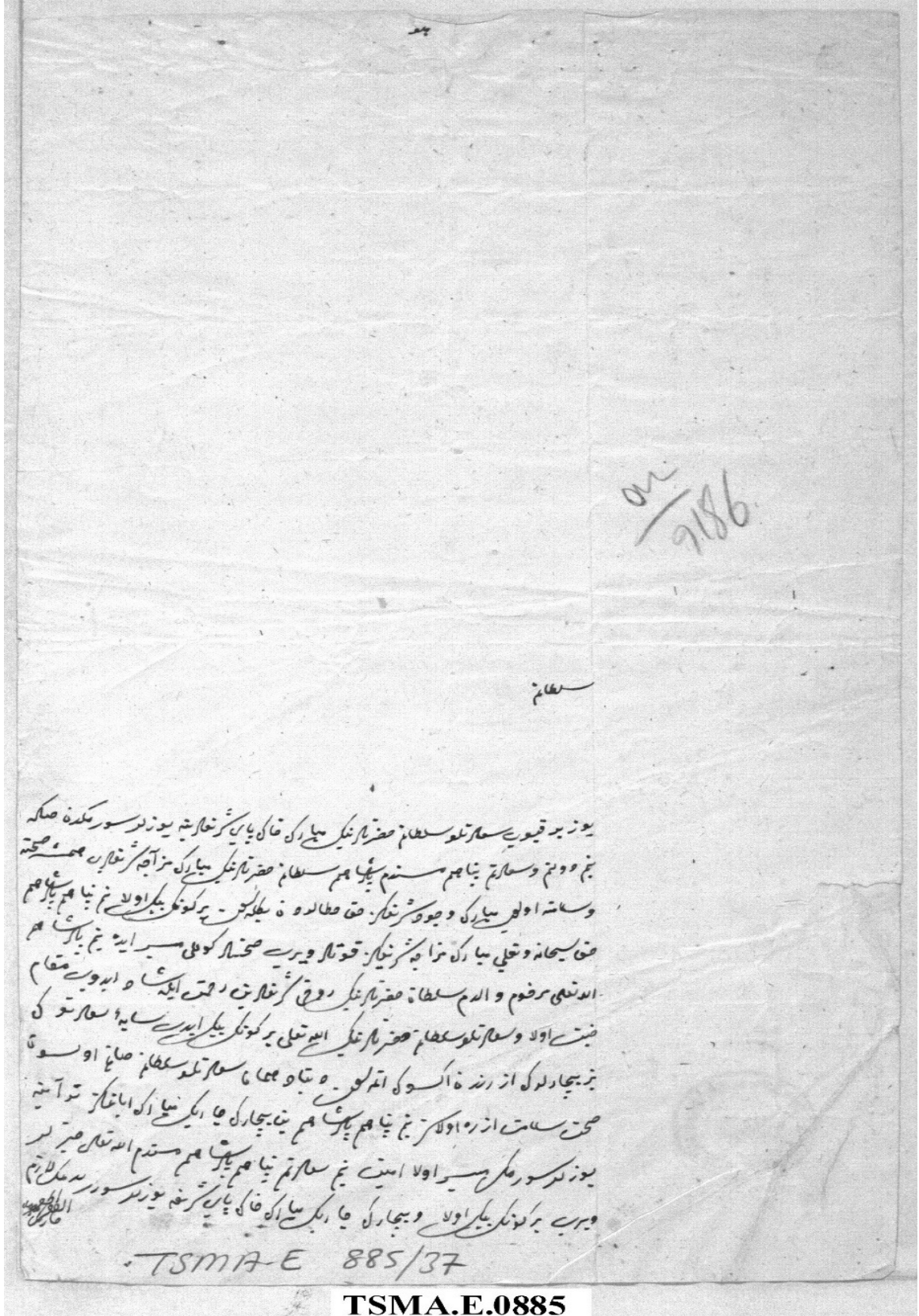
Ek 4: Kanuni Sultan Süleyman'a Hürrem Sultan tarafından yazılmış olan mektup
(BOA. TSMA. E. 302. (1553).

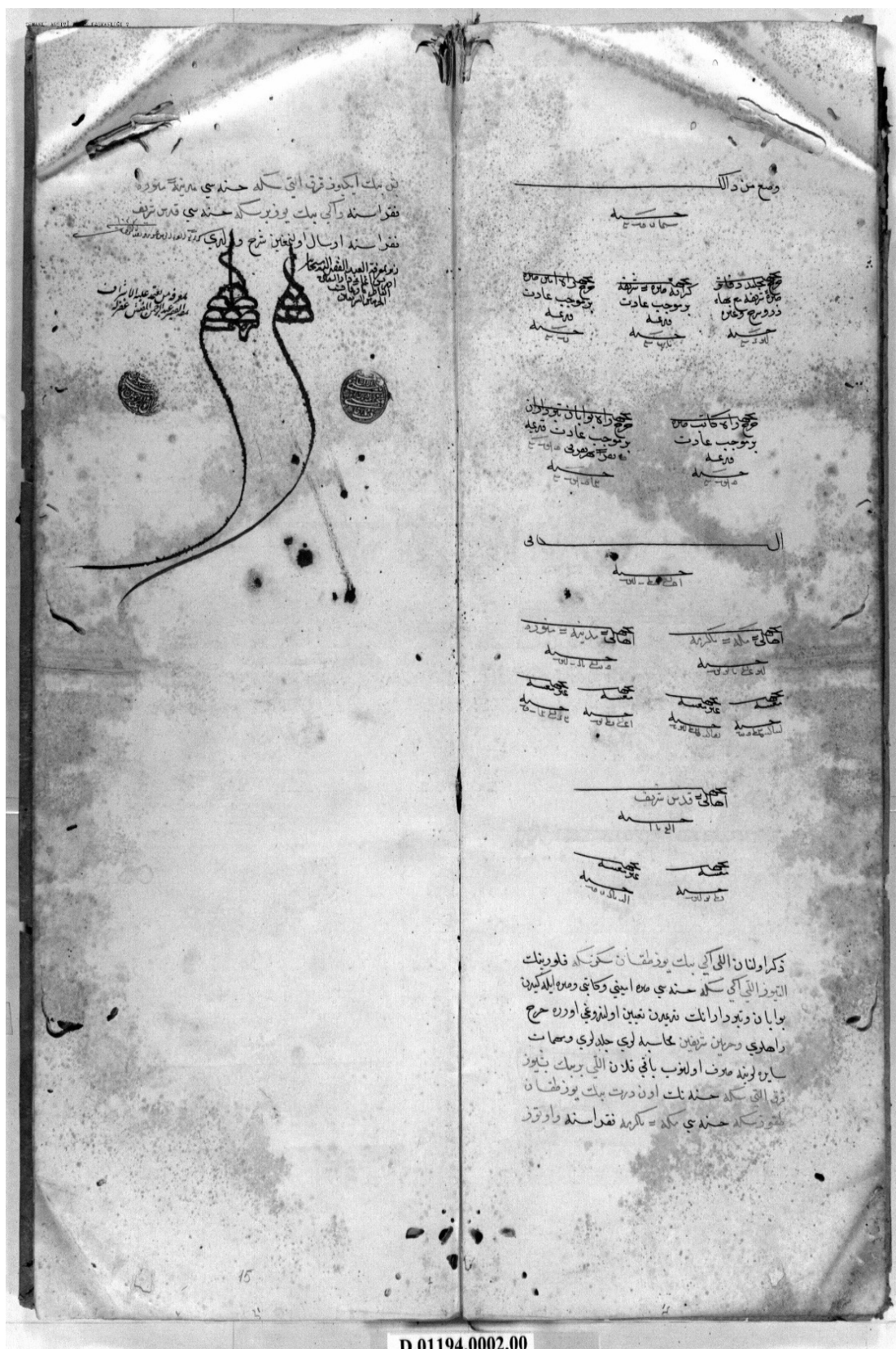

Ek 5: Kanuni Sultan Süleyman'a Hürrem Sultan'ın Yazdığı Mektup (BOA. TSMA. E. 714 (1541)).

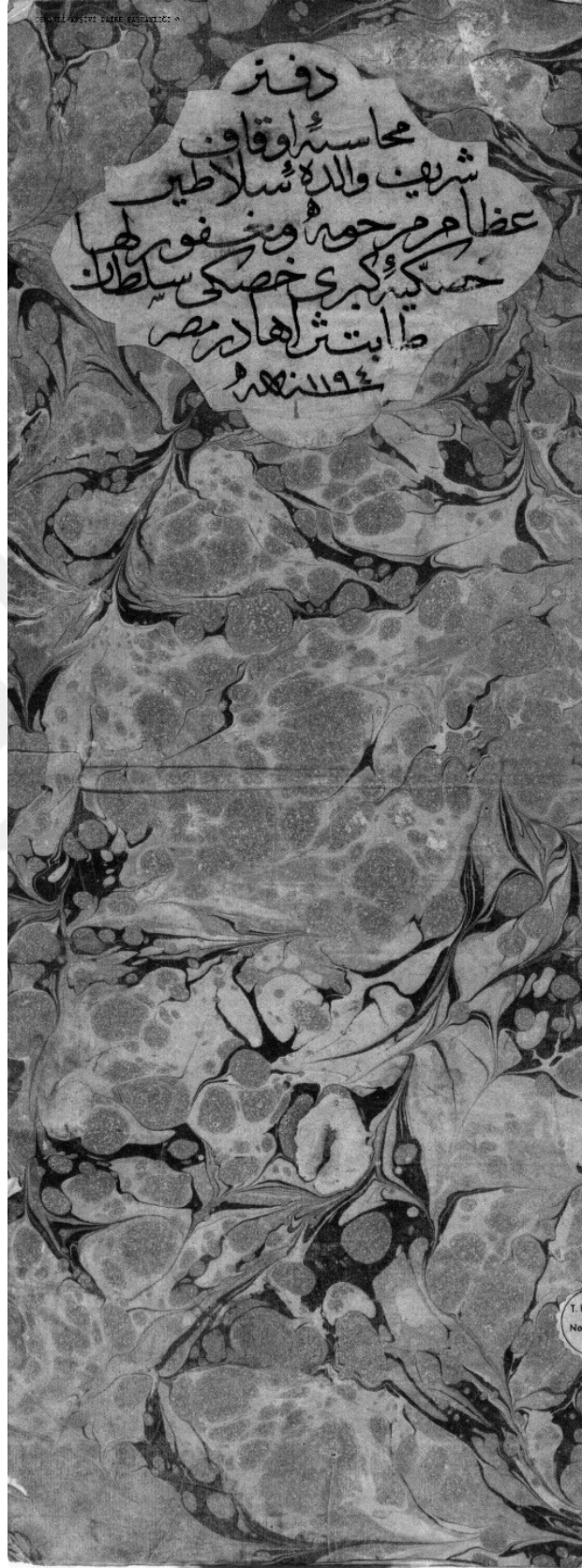

Ek 6: Validesi Hürrem Sultan'ın vefatı sebebi ile Mihrimah Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı taziye mektubu (TSMA. E. 885/37. (1558).

Ek 9: Vakıf Defteri (BOA. TSMA. D. 1421. (1780).

D.01421.0001.00

Ek 10: 1541 Yılına Ait Vakıf Defteri (BOA. TSMA. D. 1440. (1541).

[illegible][illegible]

مکتبہ العلوم و ادب دہلی، دہلی، ۱۹۵۵ء

احمد رضا
بطنی

قوله في قوله تعالى
قوله في قوله تعالى

١٠
 ١١
 ١٢
 ١٣
 ١٤
 ١٥
 ١٦
 ١٧
 ١٨
 ١٩
 ٢٠
 ٢١
 ٢٢
 ٢٣
 ٢٤
 ٢٥
 ٢٦
 ٢٧
 ٢٨
 ٢٩
 ٣٠
 ٣١
 ٣٢
 ٣٣
 ٣٤
 ٣٥
 ٣٦
 ٣٧
 ٣٨
 ٣٩
 ٤٠
 ٤١
 ٤٢
 ٤٣
 ٤٤
 ٤٥
 ٤٦
 ٤٧
 ٤٨
 ٤٩
 ٥٠
 ٥١
 ٥٢
 ٥٣
 ٥٤
 ٥٥
 ٥٦
 ٥٧
 ٥٨
 ٥٩
 ٦٠
 ٦١
 ٦٢
 ٦٣
 ٦٤
 ٦٥
 ٦٦
 ٦٧
 ٦٨
 ٦٩
 ٧٠
 ٧١
 ٧٢
 ٧٣
 ٧٤
 ٧٥
 ٧٦
 ٧٧
 ٧٨
 ٧٩
 ٨٠
 ٨١
 ٨٢
 ٨٣
 ٨٤
 ٨٥
 ٨٦
 ٨٧
 ٨٨
 ٨٩
 ٩٠
 ٩١
 ٩٢
 ٩٣
 ٩٤
 ٩٥
 ٩٦
 ٩٧
 ٩٨
 ٩٩
 ١٠٠

تحریر کے روزمیں ابو عبد اللہ شریف علیؒ و شہور ۴۵۵

محمد بن عبد الله
بن محمد بن عبد الله
بن محمد بن عبد الله

Ek 11: Haseki Hürrem Sultan'a temlik edilen, Kudüs'de Emyon köyünün 1544 ve 1545 seneleri zeytin mahsulünden elde edilen paranın miktarı (BOA. TSMA. E. 911. (1544).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

حالياً تملك اولئان قرية اميونك سنة ثمان وخمسين وتسماً ده
زيت اياي اولماغن يوزيكوم التي بيك يوز طقان بش لجه
محصول اولوب فاتما سنة تسع وخمسين وتسماً ده زيت
اولبوب يمش بيك يوز طقان بش لجه محصول اولدوغي
سبي بودراكي سنة بربرنه قياس اولدو قد سنوي طقان
سكز بيك يوز طقان بش لجه محصول اولور

TSMA-E 911/30

TSMA.E.0911

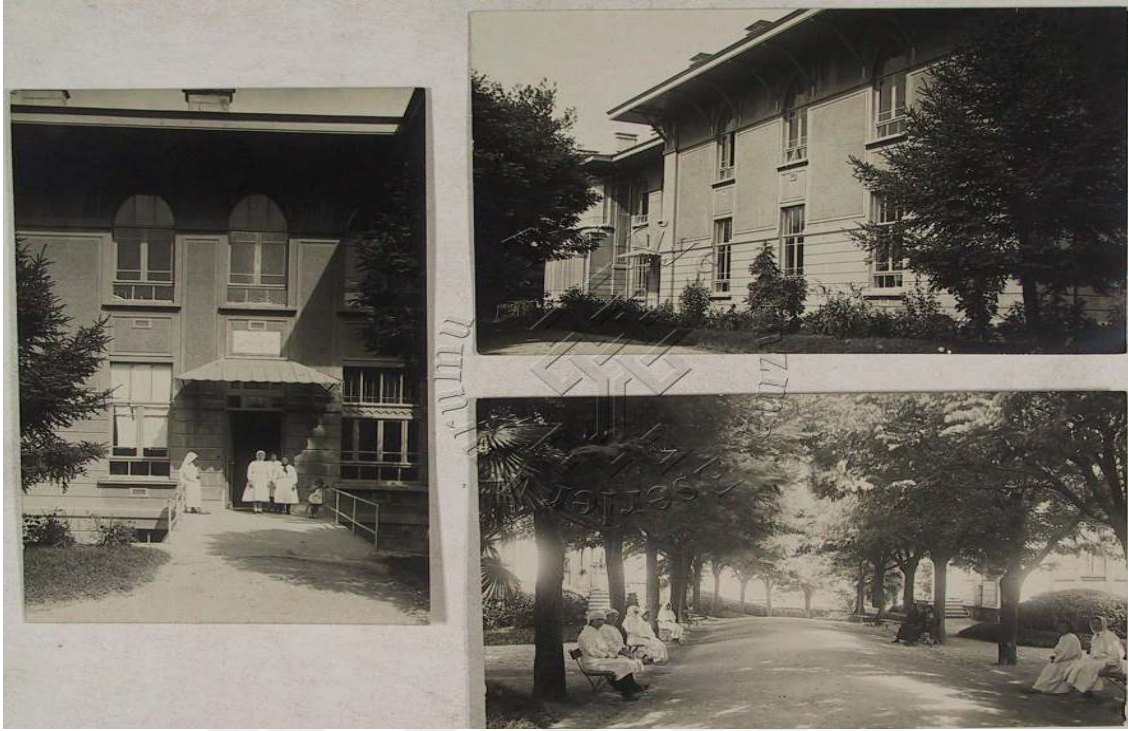
FOTOĞRAFLAR

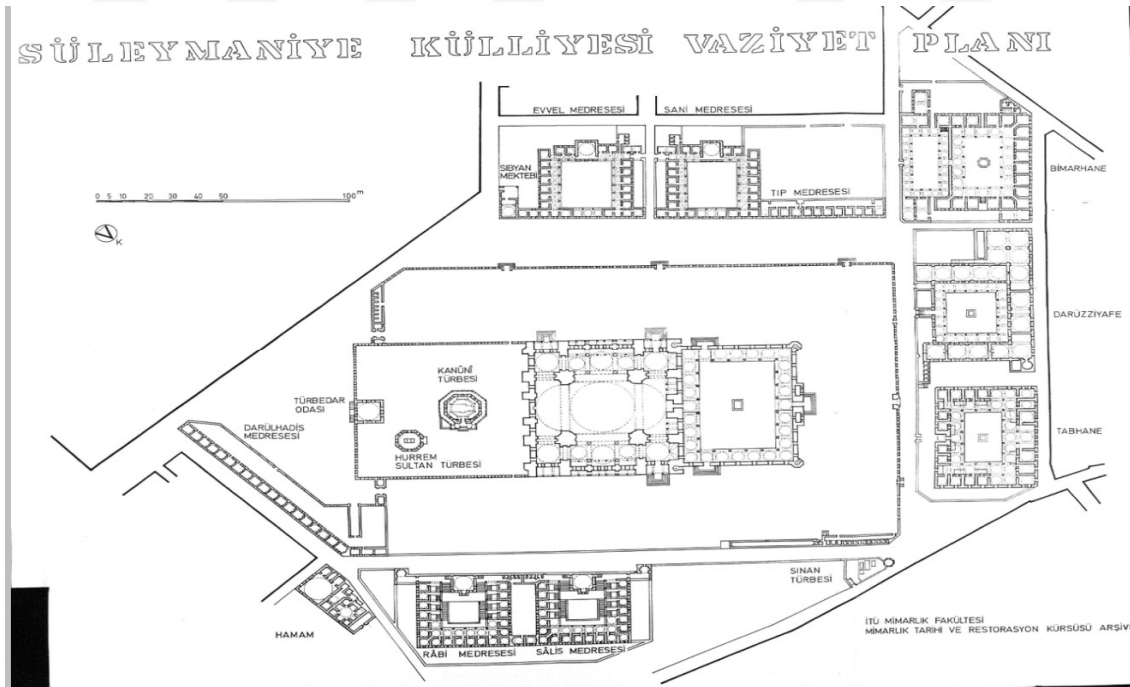
Fotoğraf 1: Günümüz Haseki Senti'ndeki Sağlık Hizmetlerinin Verildiği Bina.

Fotoğraf 2: Haseki Külliyesi'nin Restorasyon Sonrası Görünümü. (Günümüzde Diyanet İşleri'ne Bağlı, Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi Olarak Kullanılmaktadır.)

Fotoğraf 3: Haseki Hastanesi (Süheyl Ünver Arşivi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi).

Fotoğraf 4: Süleymaniye Külliyesi Vaziyet Planı (Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı (1550 – 1557).

Fotoğraf 5: Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman'ın Türbeleri.

Fotoğraf 6: Haseki Hürrem Sultan'ın Vakfettiği Kudüs İmareti (beyazgazete.com).

Fotoğraf 7: Ayasofya ve Sultanahmet Camii Arasında Bulunan Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı.

Fotoğraf 8: Haseki Külliyesi'nin Bir Parçası Olan Darüüşşifa Avlusu.

Fotoğraf 9: Haseki Darüşşifası Girişindeki Kitabe.

Fotoğraf 10: Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi (sanatkaravani.com).

Fotoğraf 11: Cihangir Smti ve Cihangir Camii.

Fotoğraf 12: Şehzadebaşı Camii.

Fotoğraf 13: Selimiye Külliyesi (beautifulmosque.com).